

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 17 lutego 2026 r.

Poz. 1627

UCHWAŁA NR 46/VI/24 RADY MIEJSKIEJ W ŻUROMINIE

z dnia 30 września 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024 - 2027

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r., poz. 609 ze zm) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) uchwala się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się "Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024 - 2027, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały".

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Gminy i Miasta Żuromin.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

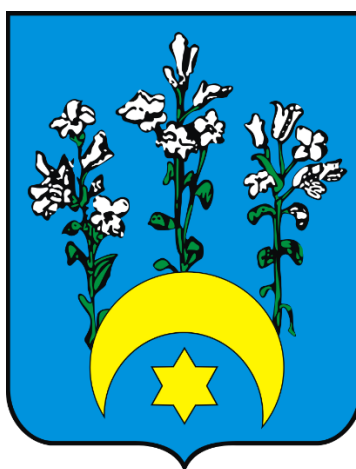
Przewodniczący Rady Miejskiej w Żurominie

Czarek Ossowski

Załącznik do Uchwały Nr 46/VI/24
Rady Miejskiej w Żurominie
z dnia 30 września 2024 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA I GMINY ŻUROMIN NA LATA 2024-2027

Żuromin, 2024 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

- AZP** – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZA – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KPZK – Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UGiM – Urząd Gminy i Miasta,
WEZ – wojewódzka ewidencja zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków,

SPIS TREŚCI

I. WSTĘP	4
1.1. Podstawowe zagadnienia	5
1.2. Metodologia opracowania	8
II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	8
III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	9
IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	11
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	15
V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	19
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	19
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	28
5.2.1. Położenie gminy	28
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza	31
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza	33
5.2.4. Zarys historii gminy i miasta	34
5.2.5. Krajobraz kulturowy	46
5.2.6. Zabytki nieruchome	49
5.2.7. Zabytki ruchome	49
5.2.8. Zabytki archeologiczne	51
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	57
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	57
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	67
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	71
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	79
VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT	87
VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	88
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami	89
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami	89
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	90
VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	93
IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	93
X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	95
XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.	101
XII. BIBLIOGRAFIA	102
XIII. SPISY	104
13.1. Spis tabel	104
13.2. Spis rycin	104
13.3. Spis wykresów	104
13.4. Spis fotografii	105
XIV. ANEKSY	106

I. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to druga edycja gminnego programu opieki nad zabytkami. Pierwszy program pn. „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy i Miasta Żuromin na lata 2015 – 2018”, został przyjęty uchwałą 80/XIII/15 z dnia 30 września 2015 r. roku przez Radę Miejską w Żurominie.

Program jest podstawowym dokumentem dotyczącym zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy i Miasta Żuromin, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów na jej obszarze. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do osadnictwa, układów przestrzennych oraz ekspozycji krajobrazu, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny analizie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym,

jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczeniu kulturowym oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące stan zabytków na 2023 rok.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZA – kart ewidencji zabytku archeologicznego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomością zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie. Gminna ewidencja zabytków Miasta i Gminy Żuromin wprowadzona została Zarządzeniem Nr 107/2015 Burmistrza Żuromina z dnia 27.08.2015 r. Karty GEZ opracowane zostały w 2014 r. i zawierają podstawowe informacje na temat zidentyfikowanych zabytków.

Celem uzyskania odpowiednich materiałów do sporządzenia GPOnZ zaznajomiono się z materiałami dotyczącymi Gminy i Miasta Żuromin będącymi w zasobach NID. Ponadto przeprowadzono research terenowy za pomocą ogólnodostępnych baz danych, map oraz platform mapowych i terenowych. Pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy i Miasta Żuromin.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027 zostanie przekazany do WUOZ, Delegatura w Ciechanowie celem pozytywnego zaopiniowania. Dalej, uchwalony będzie przez Radę Miejską w Żurominie oraz zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

II. PODSTAWA PRAWNA OPACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub wójt (**burmistrz**, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny** program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 roku poz. 840 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 roku poz. 40 ze zm.).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 977 ze zm.).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 roku, poz. 682 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2556 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1336 ze zm.).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2023 roku, poz. 344 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 roku, poz. 194 ze zm.).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 roku, poz. 571).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2021 roku, poz. 485 ze zm.).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2023 roku, poz. 887 ze zm.).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).
- 11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1637).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385),
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).
- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2053).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żuromin na lata 2024-2027 jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokonano w nim diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

1. Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce.
2. Stan zachowania zabytków w Polsce – rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach.
3. Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jako cel główny wyznaczono „zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele składają się na kierunki działań, a te zostały podzielone na zadania. Przyjęte do realizacji zadań kierunki działań to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Przedstawiono karty zadań wraz z opisami szczegółowymi, opisem wskaźników celu projektu oraz harmonogramem projektu. W rozdziale siódmym podano plan finansowy, zaś w kolejnym system wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu. Krótko scharakteryzowano zarządzanie ryzykiem oraz dołączono załączniki takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO;
- zabytki nieruchome uznane za pomnik historii;
- zestawienie zabytków nieruchomych;
- zestawienie zabytków archeologicznych;
- zestawienie zabytków ruchomych;

- spis WKZ i delegatur;
- spis porozumień.

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju Polska 2030

Uchwałą nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. przyjęto Długookresową Strategię Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności. Strategia określa główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, obejmującym okres co najmniej 15 lat. Dokument składa się z 7 rozdziałów: Charakterystyka modelu rozwoju Polski do 2030 r., Cel główny i obszary strategiczne, Warunki realizacji Strategii – ramy makroekonomiczne i harmonogram, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze równoważenia potencjałów rozwojowych regionów, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze efektywności i sprawności państwa, Monitorowanie realizacji Strategii. Sformułowano następujący cel główny: *„Poprawa jakości życia Polaków mierzona zarówno wskaźnikami jakościowymi, jak i wartością oraz tempem wzrostu PKB w Polsce”*. Wyodrębniono 3 obszary strategiczne, które zostały podzielone na osiem części (zgodnych ze strategicznymi celami rozwojowymi). Są to:

W obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki:

- 1) Innowacyjność gospodarki i kreatywność indywidualna;
- 2) Polska Cyfrowa;
- 3) Kapitał ludzki;
- 4) Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko.

W obszarze równoważenia potencjału rozwojowego regionów Polski:

- 1) Rozwój regionalny;
- 2) Transport.

W obszarze efektywności i sprawności państwa:

- 1) Kapitał społeczny;
- 2) Sprawne państwo.

W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w Strategii wskazano na wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. przyjęto Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Dokument składa się z 8 rozdziałów: Zagospodarowanie Przestrzenne Kraju, Uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, Wizja przestrzennego zagospodarowania Polski 2030, Zasady i cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Typologia obszarów funkcjonalnych, System realizacji Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Stan przestrzennego zagospodarowania kraju 2011 – mapy diagnostyczne. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju

w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Przedstawiono cel strategiczny: *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.”* Ponadto wyodrębniono następujące cele:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.

Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W ramach kierunku działania 1.1. Wspieranie rozwoju funkcji metropolitalnych największych polskich miast wskazano na potrzebę rewitalizacji historycznych i zabytkowych obiektów na cele kulturowe. Z kolei w kierunku 2.2.4. Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej nawiązano do ochrony i rewitalizacji zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. W kierunku działania 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej podano, że uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych. Procedury te będą obejmowały także programy rewitalizacji obszarów przemysłowych i kryzysowych. Działania będą dotyczyć także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerваты archeologiczne. Wyszczególniono także kierunek działania 6.4.2. Obszary ochrony krajobrazów kulturowych – „W celu stworzenia systemu zmierzającego do zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca, w tym rozwiązania konfliktów społecznych związanych z degradacją przestrzeni przyrodniczej, zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków architektonicznych, konieczne jest wprowadzenie do dokumentów planistycznych wszystkich szczebli zintegrowanej ochrony środowiska

kulturowego, umożliwiającej gospodarowanie krajobrazem w celu podniesienia konkurencyjności regionów.” W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w KPZK 2030 wskazano również, że w perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki. Ponadto na mapie diagnostycznej nr 18 przedstawiono przestrzenne rozmieszczenie zabytków w kraju. Najbardziej powszechną formą ochrony zabytków jest Rejestr zabytków, który jest stale uaktualniany przez służby konserwatorskie. Największa liczba zabytków nieruchomych znajduje się w: Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Gdańsku i Łodzi, natomiast największe nasycenie gmin zabytkami nieruchomymi umieszczonymi w rejestrach dotyczy województwa opolskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego oraz na obszarze między Warszawą i Łodzią.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa mazowieckiego i powiatu żuromińskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy i Miasta Żuromin. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa i powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Strategiczny Plan Rozwoju Powiatu Żuromińskiego obowiązywał w latach 2014-2020, zaś Program opieki nad zabytkami powiatu żuromińskiego w latach 2010-2013.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Uchwałą nr 1721/267/21 z dnia 26 października 2021 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego przyjął Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025. Dokument składa się z 3 głównych rozdziałów:

1. Wprowadzenie.
2. Część planistyczna.
3. Część zarządcza.

W części pierwszej przedstawiono podstawę prawną, spójność z dokumentami strategicznymi oraz zadania samorządu województwa wynikające z przepisów prawa. W części drugiej opracowano misję i wizję. Misja opieki nad zabytkami województwa to: *„Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim”*. Wizja stanu opieki nad zabytkami 2025 jest obszerna i brzmi następująco: *„Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022 – 2025 w województwie zauważalnie polepszyła się opieka nad zabytkami. Powstało forum gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem kulturowym, podnoszące wiedzę i integrujące środowisko w celu wymiany doświadczeń. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu jest powodem dumy lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Zadbano o udokumentowanie mazowieckiego dziedzictwa XX wieku, które w poprzednim okresie nie było wystarczająco znane ani doceniane. Przedstawiciele samorządów i prywatni właściciele zabytków są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.”*

W rozdziale drugim wyznaczono obszary strategiczne programu na podstawie zidentyfikowanych problemów:

1. Niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa.
2. Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
3. Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

Obszary strategiczne odpowiadające na kluczowe problemy:

1. Edukacja kształtująca świadomość i postawy.
2. Optymalizacja systemu dostępu do środków.
3. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania.

Dla każdego obszaru strategicznego zidentyfikowano następujące cele:

- 1.1 Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków.
- 1.2 Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.
- 2.1 Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich.
- 2.2 Dbłość o zabytki własne województwa.
- 3.1 Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa.
- 3.2 Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

W rozdziale trzecim opisano proces wdrażania programu, w tym strukturę zarządzania programem, procesy zarządcze oraz monitoring realizacji programu.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+

Uchwałą nr 72/22 z dnia 24 maja 2022 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął Strategię rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Program jest kolejną edycją podstawowego dokumentu strategicznego regionu, określającego długofalową wizję rozwoju województwa, jak też średniookresowe kierunki działań. Składa się z kilku rozdziałów, w tym m.in.: diagnoza-wnioski, wyzwania. Jeden z podrozdziałów w ramach ww. rozdziału dotyczy kultury i dziedzictwa kulturowego. W nim wskazano cenne informacje, takie jak:

- województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce;
- miejscem koncentracji obiektów zabytkowych jest Warszawa, w której mieści się aż 29,4% zabytków nieruchomych województwa;
- najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne;
- województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4);
- województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych;
- dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków;
- postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych.

W dokumencie podano wizję: „*Mazowsze z Warszawą, Warszawa ku Europie*” oraz cel główny: „*Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałą i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska*”. Jednym z obszarów celów rozwojowych jest kultura i dziedzictwo – Mazowsze bogate kulturowo. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia. W ww. obszarze wskazano następujące kierunki działań:

- ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;
- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa;
- upowszechnianie kultury i twórczości;
- kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Gmina i Miasto Żuromin nie znalazło się w żadnym z wyznaczonych Miejskich Obszarów Funkcjonalnych, będących obszarami strategicznej interwencji.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Uchwałą nr 22/18 z dnia 19 grudnia 2018 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego po raz ostatni przyjął zmianę planu. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego składa się z części głównej – tekst oraz 6 załączników, w tym załącznik pn. „Ochrona przyrody i dziedzictwa kulturowego”, w którym to nie wskazano na dziedzictwa kulturowe z terenu Gminy i Miasta Żuromin. Dokument składa się z 7. rozdziałów. W podrozdziale 2.11. opisano ochronę dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego. Wskazano, że na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. Należą do nich Historyczne Centrum Warszawy – obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz pomniki historii (5). Podano również, że liczba zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków wynosi ponad 28 tys. pozycji. W podrozdziale 6.8. wskazano działania dotyczące opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr ochrony współczesnej, w tym m.in.:

- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez: ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych, kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca, kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych;
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
- współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

W wykazie nr 12, wśród 131 miast województwa mazowieckiego wymieniono Żuromin, jako miasto historyczne o lokacji XVIII-wiecznej.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą nr C(2022) 8693 przyjęła 2 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027 (wersja 1.2). W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie dla bardziej konkurencyjnego i inteligentnego Mazowsza.
2. Fundusze Europejskie na zielony rozwój Mazowsza.
3. Fundusze Europejskie na rozwój mobilności miejskiej na Mazowszu.
4. Fundusze Europejskie dla lepiej połączonego i dostępnego Mazowsza.
5. Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu.

6. Fundusze Europejskie dla aktywnego zawodowo Mazowsza.
7. Fundusze Europejskie dla nowoczesnej i dostępnej edukacji na Mazowszu.
8. Fundusze Europejskie dla aktywnej integracji oraz rozwoju usług społecznych i zdrowotnych na Mazowszu.
9. Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim.
10. Pomoc techniczna (EFRR).
11. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym CP5 realizowany za pomocą procesu rewitalizacji oraz konserwacji i rewaloryzacji zabytków nieruchomych, a także ich udostępnianie na cele publiczne.

Ponadto dla każdego priorytetu wskazano cele szczegółowe. Dla priorytetu IV wskazano 4. cele szczegółowe, w tym cel szczegółowy 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

W jego strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

W ramach typu projektu: Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne za priorytetowe uznano działania na rzecz obszarów o wysokich walorach historycznych, kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej. Szczególnie preferowane będą te obszary, które jednocześnie zostały wykazane jako zmarginalizowane w dokumentach strategicznych na poziomie regionalnym. Wsparciem zostaną objęte projekty zorientowane na poprawę oferty regionalnej i podregionalnej – tzn. turystycznej i kulturalnej, bazującej na walorach Mazowsza lub regionów etnograficznych, kulturowych, historycznych i przyrodniczych położonych w jego granicach i przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Nacisk zostanie położony na wprowadzanie innowacji i cyfryzacji w ramach przemysłu turystycznego i jego produktów, np. w zakresie zarządzania, systemu organizacji usług, kreowania nowych, innowacyjnych produktów czy wykorzystywania efektów współpracy i synergii do realizacji usług turystycznych, co pozwoli na wzrost dochodów i tym samym przyczyni się do odbudowy lokalnych gospodarek. Planowane działania inwestycyjne w zakresie rozwoju oferty turystycznej i rekreacyjnej, powinny być realizowane z zachowaniem zasad zrównoważonej turystyki, ze szczególnym poszanowaniem cennych przyrodniczo obszarów. Przy realizacji inwestycji należy stosować urządzenia minimalizujące presję ze strony turystów i właściwie wyposażać miejsca zagospodarowanego odpoczynku. Dla priorytetu IX - Mazowsze bliższe obywatelom wyznaczono cele szczegółowe:

- 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich;
- 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

W ich strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;

- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

W ramach typu projektu: Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego za priorytetowe uznano wspieranie mających istotne znaczenie dla lokalnej społeczności obiektów zabytkowych, które funkcjonując w odnowionej formie będą stanowiły ważny element aktywizacji środowiska, zmiany społecznej lub ożywienia miejscowej gospodarki. Z uwagi na ogromne znaczenie dziedzictwa kulturowego w obszarach rewitalizacji, niezwykle ważne jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne i społeczne. Szczególne wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone (z uwagi na zły stan techniczny) oraz zabytki najcenniejsze – posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową objęte jedną z form ochrony prawnej, przewidzianych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które kreują ducha miejsca w obszarach dotkniętych kryzysem. Ponadto nacisk kładziony będzie na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki oraz pozwalające na ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko naturalne, w których będzie prowadzona działalność sprzyjająca integracji społecznej. Kluczowym efektem działań powinno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych w przestrzeni publicznej sprzyjające utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności i integrujące mieszkańców.

W ramach typu projektu: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych za priorytetowe uznano kompleksowe projekty (w tym na terenach miast w ramach celu szczegółowego 5(i) pozwalające na wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania całościowe (powiązane wzajemnie przedsięwzięcia obejmujące kwestie społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne lub techniczne lub środowiskowe), integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej, przestrzeni i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie i prowadzone w sposób zaplanowany oraz zintegrowany. Interwencja ta powinna pozwolić na pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy poprzez wsparcie przedsiębiorczości, samozatrudnienia i gospodarki społecznej, a także poprawę jakości przestrzeni w której funkcjonują.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami dla Gminy i Miasta Żuromin na lata 2024-2027.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy i Miasta Żuromin

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Żuromin, zatwierdzono uchwałą nr 193/XXXI/2001 przez Radę Miejską w Żurominie w dniu 9 lutego 2001 roku. Na przestrzeni kolejnych lat Studium było zmieniane przez Radę Miejską w Żurominie uchwałami nr:

- 173/XXVI/08 z dnia 30 grudnia 2008 r.;
- 189/XXIII/20 z dnia 27 października 2020 r.;

- 419/LVII/23 z dnia 15 maja 2023 r.

Dokument się z 2. głównych części:

- uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego;
- kierunki zagospodarowania przestrzennego.

W części „uwarunkowania” opisano m.in. ochronę wartości kulturowych, w tym:

- rys historyczny – obszar gminy;
- stanowiska archeologiczne;
- rys historyczny – miasto;
- obiekty wpisane do rejestru zabytków;
- parki;
- cmentarze;
- zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków

W części „kierunki” odniesiono się do wartości kulturowych. Wyszczególnione zostały:

- obiekty wpisane do rejestru zabytków;
- stanowiska archeologiczne;
- parki zabytkowe.

Przedstawione zostały problemy środowiska kulturowego Ponadto podano obszary objęte ochroną:

- układ przestrzenny najstarszej części Żuromina;
- pozostałości po dawnych założeniach dworskich;
- cmentarze;
- figurki i krzyże przydrożne.

W tej części dokumentu wskazano także konkretne zalecenia:

- uzupełnienie rozpoznania archeologicznego gminy - szczególnie jej zachodniej części;
- opracowanie studium historyczno - architektonicznego miasta, a następnie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jego najstarszej, objętej ochroną konserwatorską, części;
- kontynuacja rozplanowania przestrzennego winna uwzględniać ciągłość w kształtowaniu charakterystycznych dla nich parcelacji;
- nowa zabudowa wiejska winna nawiązywać swym rozplanowaniem, skalą, materiałem i detalem do istniejącej w rejonie starej, tradycyjnej zabudowy. Tę zaś zabudowę należy adaptować na cele kulturowe, rekreacyjne, letniskowe czy usługowe. Nowa zabudowa mieszkaniowa winna być ograniczona do parterowej z poddaszem użytkowym.

W załączniku nr 3 do uchwały – rysunek Uwarunkowania, zaznaczono obszary i obiekty zabytkowe będące dziedzictwem kulturowym:

- obiekt wpisany do rejestru zabytków;
- zabytkowy cmentarz;
- zabytkowy park dworski;
- stanowiska archeologiczne punktowe;
- stanowisko archeologiczne powierzchniowe;
- strefa ochrony konserwatorskiej;
- pozostałe obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków.

W załączniku nr 4 do uchwały – rysunek Kierunki, zaznaczono obszary i obiekty zabytkowe nawiązujące do środowiska kulturowego:

- cmentarze;
- obiekty wpisane do rejestru zabytków;
- parki podworskie;
- stanowiska archeologiczne.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy i Miasta Żuromin

MPZP są jedną z prawnych form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zapisy chroniące obiekty zabytkowe znajdują się zazwyczaj w części poświęconej dziedzictwu kulturowemu. Spośród miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obowiązujących na terenie Gminy i Miasta Żuromin niżej wymieniono tylko te plany w granicach których występują obiekty zabytkowe oraz ustalenia w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części miejscowości: Wiadrowo i Dąbrowa

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 221/XXXII/17 z dnia 4 maja 2017 r. i obejmuje swym obszarem część miejscowości Wiadrowo i Dąbrowa. W MPZP przedstawiono zapisy odnoszące się do ochrony wartości kulturowych. W granicach jednostki planistycznej Wiadrowo występują obszary zabytków archeologicznych podlegających ochronie na podstawie przepisów odrębnych:

- a) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 38-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 2, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 4;
- b) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 38-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 3, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 5;
- c) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 38-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 4, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 6;
- d) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 38-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 5, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 7;
- e) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 38-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 6, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 8;

Nakazuje się ochronę obszarów wymienionych w pkt 1 zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Dąbrowice

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 222/XXXII/17 z dnia 4 maja 2017 r. i obejmuje miejscowość Dąbrowice. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej plan ustala:

1. zachowuje się w granicach planu obszar zabytku archeologicznego podlegającego ochronie na podstawie przepisów odrębnych:

- a) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 39-54, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 1, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 5;

- b) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 39-54, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 2, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 6;
- c) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 39-54, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 2, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 7;
- 2. nakazuje się ochronę obszarów wymienionych w pkt 1 zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi;
- 3. zachowuje się w granicach planu zabytki nieruchome podlegające ochronie na podstawie przepisów odrębnych:
 - a) Obiekt: dom murowany, Adres: Dąbrowice 31, Datowanie XIX/XX w., Funkcja obiektu: mieszkalna, forma ochrony: GEZ;
 - b) Obiekt: dom murowany, Adres: Dąbrowice 3, Datowanie XIX/XX w., Funkcja obiektu: mieszkalna, forma ochrony: GEZ;
- 4) nakazuje się ochronę obiektów wymienionych w pkt 3 oraz ustala się obowiązek prowadzenia wszelkich prac inwestycyjnych w tych obiektach i ich otoczeniu zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego - Rzęzawy

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 223/XXXII/17 z dnia 4 maja 2017 r. i obejmuje miejscowość Rzęzawy. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) zachowuje się w granicach planu obszar zabytku archeologicznego podlegającego ochronie na podstawie przepisów odrębnych:
 - a) stanowisko archeologiczne: nr obszaru - AZP 39-55, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości – 1, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP - 1;
- 2) nakazuje się ochronę obszaru wymienionego w pkt 1 zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Brudnice – etap 1

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 291/XXXIX/17 z dnia 8 listopada 2017 r. i obejmuje część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Brudnice. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1. Na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmuje:
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków: młyn wodny (A-257 z dn. 17.02.1992 r.) położony w obrębie terenu E,
 - b) zabytki nieruchome wpisane do ewidencji zabytków: budynek mieszkalny oraz dwa budynki gospodarcze położone przy ulicy Mostowej 20 w obrębie terenu RM 1.6, budynek mieszkalny położony przy ulicy Mostowej 23 w obrębie terenu RM 1.18,
 - c) stanowiska archeologiczne, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu:
- 2. Dla budynków i budowli wpisanych do rejestru zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy, przebudowy i rozbudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.

3. Dla budynków i budowli wpisanych do ewidencji zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy, przebudowy i rozbudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.
4. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, inwestycje wymagające prac ziemnych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Poniatowo – etap 2

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 288/XXXIX/17 z dnia 8 listopada 2017 r. i obejmuje część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Poniatowo. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1. Na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmuje:
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków: zespół kościoła parafialnego pw. Św. Wawrzyńca (A-95 z dn. 19.12.1961) położony w obrębie terenu UK 2.1, park (A-233 z dn. 08.10.1981) położony w obrębie terenu ZPU;
 - b) zabytki nieruchome wpisane do ewidencji zabytków: dzwonnica i plebania położona w obrębie terenu UK 2.1, kapliczka położona w obrębie terenu UK 2.2, cmentarz parafialny położony w obrębie terenu ZC, pozostałości młyna położone w obrębie terenu U 2.4;
 - c) stanowiska archeologiczne, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu;
2. Dla budynków i budowli wpisanych do rejestru zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy i przebudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.
3. Dla budynków i budowli wpisanych do ewidencji zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy i przebudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.
4. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, inwestycje wymagające prac ziemnych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Poniatowo – etap 4

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 289/XXXIX/17 z dnia 8 listopada 2017 r. i obejmuje część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Poniatowo. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1. Na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmują:
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków: kościół parafialny (A-94 z dn. 08.12.1961) położony w obrębie terenu UK 4.1, zespół dworski (A-244 z dn. 15.10.1981) położony w obrębie terenu ZPU,
 - b) zabytki nieruchome wpisane do ewidencji zabytków: kapliczka przydrożna położona w obrębie terenu UK 4.2,
 - c) stanowiska archeologiczne, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu;
2. Dla terenu parku oraz budynków wpisanych do rejestru zabytków ustala się:
 - a) zachowanie historycznej kompozycji zieleni,

b) dopuszczenie remontu, odbudowy i przebudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.

3. Dla budowli wpisanych do ewidencji zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy, przebudowy i rozbudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.

4. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, inwestycje wymagające prac ziemnych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Olszewo – etap 5

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 293/XXXIX/17 z dnia 8 listopada 2017 r. i obejmuje część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Olszewo. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1. Na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmuje:

a) zabytki nieruchome wpisane do ewidencji zabytków: kapliczki przydrożne w obrębie terenu UK oraz terenu RM 5.5, budynki mieszkalne położone w obrębie terenu RM 5.5 i RM 5.7,

b) stanowiska archeologiczne, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu.

2. Dla budynków i budowli wpisanych do ewidencji zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy, przebudowy i rozbudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.

3. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, inwestycje wymagające prac ziemnych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Cierpigórz – etap 6

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 290/XXXIX/17 z dnia 8 listopada 2017 r. i obejmuje część miejscowości Poniatowo, Chamsk, Cierpigórz, Brudnice, Franciszkowo i Olszewo położone w obrębie Cierpigórz. W MPZP przedstawiono poniższe zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1. Na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmuje:

a) zabytki nieruchome wpisane do ewidencji zabytków: dom drewniany i budynek gospodarczy położone w obrębie terenu RM 6.4, kapliczka przydrożna położona w obrębie terenu RM 6.3,

b) stanowiska archeologiczne zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu.

2. Dla budynków i budowli wpisanych do ewidencji zabytków ustala się dopuszczenie remontu, odbudowy, przebudowy i rozbudowy z zachowaniem przepisów odrębnych w zakresie ochrony konserwatorskiej.

3. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, inwestycje wymagające prac ziemnych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony konserwatorskiej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – miasto Żuromin

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 149/XVI/20 z dnia 5 marca 2020 r. i obejmuje miasto Żuromin. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej miejscowy plan ustala:

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

- 1) zachowuje się w granicach planu zabytek nieruchomy ujęty w rejestrze zabytków nieruchomych województwa mazowieckiego, podlegający ochronie na podstawie przepisów odrębnych:
 - a) klasztor, kościół p.w. św. Trójcy i ogrodzenie - nr rej. A-96 z dnia 19 grudnia 1961 r.;
 - 2) zachowuje się w granicach planu zabytki nieruchome, ujęte w gminnej ewidencji zabytków, podlegające ochronie na podstawie przepisów odrębnych:
 - a) klasztor, kościół p.w. św. Trójcy i ogrodzenie - nr rej. A-96 z dnia 19 grudnia 1961 r.;
 - b) dom murowany przy ul. Kościuszki 36/38;
 - c) dom drewniany przy ul. Kościuszki 40/42;
 - d) dom drewniany przy ul. Kościuszki 44/46;
 - e) dom murowany przy ul. Kościuszki 30;
 - f) dom drewniany przy ul. Kościuszki 48;
 - g) dom drewniany przy ul. Kościuszki 70;
 - h) dom drewniany przy ul. Lidzbarskiej 1A;
 - i) dom drewniany przy ul. Lidzbarskiej 1B;
 - j) dom drewniany przy ul. Mławskiej 13A;
 - k) dom drewniany przy ul. Mławskiej 22;
 - l) dom drewniany przy ul. Mławskiej 25;
 - m) dom murowany przy ul. Mławskiej 35;
 - n) dom drewniany pod adresem: Plac J. Piłsudskiego 8;
 - o) dom drewniany pod adresem: Plac Wolności 6;
 - p) dom murowany pod adresem: Plac Wolności 24;
 - q) dom murowany pod adresem: Plac Zielony Rynek 6;
 - r) dom murowany przy ul. bp. Wetmańskiego 8;
 - s) dom murowany przy ul. bp. Wetmańskiego 51 (dawniej przy ul. bp. Wetmańskiego 53);
 - t) dom drewniany przy ul. bp. Wetmańskiego 55B (dawniej przy ul. bp. Wetmańskiego 55);
 - u) dom drewniany przy ul. Zamojskiego 2/4;

Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego – 8 – Poz. 4674

 - v) dom drewniany przy ul. Zamojskiego 6;
 - w) dom drewniany przy ul. Zamojskiego 13;
 - x) dom murowany przy ul. Zamojskiego 45;
 - y) cmentarz parafialny przy ul. Lidzbarskiej;
 - z) cmentarz żydowski przy ul. Żeromskiego;
 - aa) stanowisko archeologiczne AZP 39-55;15;2;
 - bb) stanowisko archeologiczne AZP 39-56;10;3;
 - cc) stanowisko archeologiczne AZP 39-56;11;4;
 - dd) stanowisko archeologiczne AZP 39-55;28;5;
 - 3) zachowuje się w granicach planu zabytek nieruchomy, ujęty w gminnej ewidencji zabytków, podlegający ochronie na podstawie przepisów odrębnych: obszar w granicach strefy ochrony konserwatorskiej - oznaczonej zgodnie z rysunkiem planu;
 - 4) ustala się w granicach planu obszar strefy ochrony konserwatorskiej - obserwacji archeologicznej - oznaczony zgodnie z rysunkiem planu;
2. Nakazuje się ochronę obszarów i obiektów wymienionych w ust. 1 zgodnie z obowiązującymi

przepisami odrębnymi z zakresu prawa budowlanego oraz przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. W odniesieniu do obiektów, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. a oraz w ust. 1 pkt. 2 lit. a - x obowiązują następujące zasady ochrony:

- 1) ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachu;
- 2) ochronie podlega pierwotna artykulacja i wykończenie elewacji (w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wykończenia);
- 3) przedmiotem ochrony obiektów zabytkowych jest ich zewnętrzny wygląd, forma i układ otworów, detal architektoniczny oraz inne elementy decydujące o zachowaniu ich historycznego charakteru, jak wykończenie ścian zewnętrznych.

4. W obrębie cmentarzy, o których mowa w ust. 1 pkt. 2 lit. y oraz lit. z obowiązuje ochrona układu przestrzennego, ochrona historycznych nagrobków i innych elementów małej architektury tj. ogrodzenia, kaplice.

5. W odniesieniu do obszaru, o którym mowa w ust. 1 pkt. 3 ochronie podlega historyczny układ przestrzenny zabudowy. W obszarze należy zachować układ komunikacyjny, osie widokowe, układ placów i zieleńców oraz linie zabudowy. Nowa zabudowa formą, gabarytami, rodzajem materiałów stosowanych w pokryciu dachowym oraz elewacji powinna nawiązywać do historycznego charakteru zabudowy sąsiedniej.

6. W odniesieniu do obszaru, o którym mowa w ust. 1 pkt. 4 prace inwestycyjne należy prowadzić zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi z zakresu prawa budowlanego oraz przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

7. W graniach planu nie występują obszary krajobrazów kulturowych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w części miejscowości Wiadrowo i Dąbrowa – część 2

MPZP przyjęty został przez Radę Miejską w Żurominie uchwałą nr 336/XLVII/22 z dnia 4 lipca 2022 r. i obejmuje część miejscowości Wiadrowo i Dąbrowa. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej plan ustala:

1) zachowuje się w granicach jednostki planistycznej – Wiadrowo – symbol literowy – a zabytek nieruchomy ujęty w gminnej ewidencji zabytków, podlegający ochronie na podstawie przepisów odrębnych:

a) dom drewniany; datowanie: lata 20-te, 30-te XX w., adres: Wiadrowo 42;

2) zachowuje się w granicach jednostki planistycznej – Dąbrowa – symbol literowy – b zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków, podlegające ochronie na podstawie przepisów odrębnych:

a) dom murowany; datowanie: 1 ćw. XX w., adres: ul. Dąbrowa 30;

b) kapliczka przydrożna; datowanie: 1866 r., adres: Dąbrowa;

3) zachowuje się w granicach jednostki planistycznej – Wiadrowo - symbol literowy - a obszar zabytku archeologicznego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków, podlegającego ochronie na podstawie przepisów odrębnych:

a) stanowisko archeologiczne: nr obszaru – AZP 38-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości -1, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP – 3.

4) zachowuje się w granicach jednostki planistycznej – Dąbrowa - symbol literowy - b obszar zabytku

archeologicznego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków, podlegającego ochronie na podstawie przepisów odrębnych:

a) stanowisko archeologiczne: nr obszaru – AZP 39-56, nr stanowiska archeologicznego w miejscowości -1, nr stanowiska archeologicznego na obszarze AZP – 3.

2. W odniesieniu do obiektów, o których mowa w ust. 1 pkt 1 lit. a), ust. 1 pkt 2, lit. a) obowiązują następujące zasady ochrony:

1) ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachu;

2) ochronie podlega pierwotna artykulacja i wykończenie elewacji (w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wykończenia);

3) przedmiotem ochrony obiektów zabytkowych jest ich zewnętrzny wygląd, forma i układ otworów, detal architektoniczny oraz inne elementy decydujące o zachowaniu ich historycznego charakteru, jak wykończenie ścian zewnętrznych.

3. W odniesieniu do obiektów, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 prace inwestycyjne należy prowadzić zgodnie z obowiązującymi przepisami odrębnymi z zakresu prawa budowlanego oraz przepisów odrębnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4. W odniesieniu do zabytków archeologicznych, o których mowa w ust 1 pkt. 3 i 4 prowadzenie badań i robót budowlanych oraz podejmowanie innych działań odbywa się na zasadach określonych w przepisach odrębnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

5. W granicach planu nie występują obszary krajobrazów kulturowych.

Strategia Rozwoju Gminy i Miasta Żuromin do 2030 roku

Uchwałą nr 416/LVII/23 z dnia 15 maja 2023 roku Rada Miejska w Żurominie przyjęła Strategię Rozwoju Gminy i Miasta Żuromin do 2030 roku”. Dokument składa się z dziesięciu rozdziałów, w tym m.in. wnioski z diagnozy, wizja i misja, cele strategiczne, kierunki działań, czy oczekiwane rezultaty planowanych działań. W analizie SWOT nie odwołano się do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego. W dokumencie sformułowano następującą wizję: „W 2030 roku Gmina i Miasto Żuromin jest atrakcyjnym miejscem do zamieszkania, posiadającym rozwiniętą infrastrukturę społeczną, wyposażonym w infrastrukturę techniczną oraz dbającym o środowisko.”. Opracowano również misję gminy: *„Misją Gminy i Miasta Żuromin jest zaspokojenie potrzeb mieszkańców i tworzenie dogodnych warunków dla życia poprzez rozwój kapitału ludzkiego i usług społecznych oraz rozbudowę infrastruktury technicznej, a także rozwój gospodarczy z poszanowaniem zasobów środowiska naturalnego.”*.

Wyznaczone 5 obszary strategiczne to:

1. Zaspokojenie potrzeb społecznych mieszkańców Gminy i Miasta Żuromin.
2. Zapobieganie marginalizacji i wykluczeniom społecznym.
3. Rozwój przedsiębiorczości w Gminie i Mieście Żuromin.
4. Wzrost potencjału gospodarczego oparty na ochronie strategicznej.
5. Rozwój infrastruktury technicznej.

W ramach obszaru nr 1 wydzielono m.in. cel operacyjny pn. integracja społeczności lokalnej. Do ww. celu przydzielono zadanie pn. organizacja wydarzeń kulturalno-integracyjnych dla społeczności lokalnej. Do innych zadań wskazanych w Strategii nawiązujących do dziedzictwa kulturowego należy zaliczyć:

- usuwanie wyrobów zawierających azbest oraz ich unieszkodliwianie (np. usunięcie dachów eternitowych z budynków znajdujących się w GEZ);
- wymiana źródeł ciepła w budynkach mieszkalnych jednorodzinnych na terenie Gminy i Miasta Żuromin;

W ramach rozdziału 7. Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej. Z ustaleń w zakresie zagospodarowania przestrzennego, w odniesieniu do wartości kulturowych, do objęcia ochroną wskazano:

- układ przestrzenny najstarszej części miasta, jako przykład XVIII – wiecznej lokalizacji miasta, nienaruszającej wcześniejszego układu przestrzennego osady wiejskiej;
- pozostałości po dawnych założeniach dworskich, które należy objąć ochroną dla zachowania tych jedynych już reliktyw dawnej własności szlacheckiej (ziemiańskiej) oraz formy osadnictwa i gospodarki rolnej. Ich usytuowanie w powiązaniu z terenami atrakcyjnymi krajobrazowo i przyrodniczo daje możliwość ich adaptacji, rewaloryzacji na cele usługowe, wypoczynkowe czy mieszkaniowe. Należy dążyć do zagospodarowania obiektów poczynając od ratowania resztek zabudowy i zieleni parkowej.
- cmentarze oraz figurki i krzyże przyrodnicze wymagają dbania i ochrony.

Ponadto w odniesieniu do wspomnianych wyżej obiektów zaleca się m.in.:

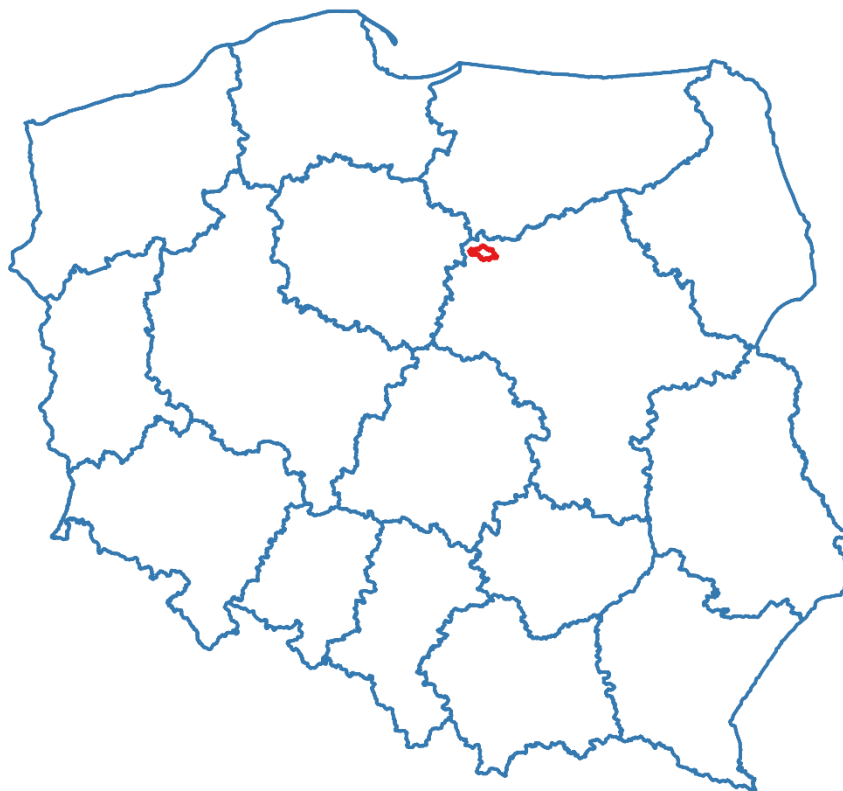
- kontynuację rozplanowania przestrzennego przy uwzględnieniu ciągłości w kształtowaniu charakterystycznych dla nich parcelacji;
- nowa zabudowa wiejska powinna nawiązywać swym rozplanowaniem, skalą, materiałem i detalem do istniejącej w rejonie starej, tradycyjnej zabudowy.

Ochronie podlegają również tereny wokół cmentarzy. Dopóki cmentarz nie zostanie zamknięty i nie zostanie wydana decyzja zezwalająca na zmianę formy jego użytkowania, wokół cmentarza funkcjonują tzw. strefy sanitarne.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina i Miasto Żuromin położona jest w północno-zachodniej części województwa mazowieckiego, w centralnej części powiatu żuromińskiego. Zajmuje obszar 13 292 ha, co stanowi ok. 16,0% powierzchni powiatu (GUS, 2022).

Ryc. 1. Gmina Żuromin na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na wschodzie – z Gminą Szreńsk (powiat mławski);
- na północy – z Gminą Lubowidz (powiat żuromiński);
- na północnym-wschodzie – z Gminą Kuczbork-Osada (powiat żuromiński);
- na południowym-zachodzie – z Gminą Lutocin (powiat żuromiński);
- na południu – z Gminą Biezuń (powiat żuromiński).

Ryc. 2. Gmina Żuromin na tle gmin powiatu żuromińskiego

Źródło: opracowanie własne

Miasto Żuromin o współrzędnych geograficznych: 53.06611 (szerokość geograficzna), 19.90894 (długość geograficzna) stanowi centralne miejsce gminy, będąc jednocześnie największą miejscowością gminy i powiatu żuromińskiego (www.wspolrzedne-gps.pl). Żuromin jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej Żuromin oraz siedzibą powiatu obejmującego 6 gmin. Żuromin położony jest w odległości ok. 120 km na północny-zachód od Warszawy licząc odległości między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej).

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina i Miasto Żuromin znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego. Niewielka zachodnia część jednostki leży na terenie podprowincji Pojezierza Południowobałtyckie, makroregionu Pojezierze Chełmińsko-Dobrzyńskie, mezoregionu Równina Urszulewska. Pozostała część Gminy i Miasta leży na terenie podprowincji Nizin Środkowopolskich, makroregionu Nizina Północnomazowiecka. W końcowej klasyfikacji największy obszar analizowanej jednostki leży na terenie mezoregionu Równina Raciąska w centralnej części i na północy Wzniesienia Mławskie.

Strukturę osadniczą Gminy i Miasta Żuromin tworzy Miasto Żuromin oraz Gmina Żuromin składająca się z 24 sołectw: Będzimin, Brudnice, Chamsk, Cierpigórz, Dąbrowa, Dąbrowice, Dębsk, Franciszkowo, Kliczewo Duże, Kliczewo Małe, Kosewo, Kruszewo, Młudzyn, Nowe Nadratowo, Olszewo, Poniatowo, Raczyny, Rozwozin, Rzęzawy, Sadowo, Stare Nadratowo, Tadajóвка, Wiadrowo i Wólka Kliczewska.

Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Żuromin

Źródło: www.zuromin.e-mapa.net

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina i Miasto Żuromin zamieszkiwana jest przez 13 437 osób, co stanowi ok. 38% mieszkańców powiatu żuromińskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2022 r. – najnowsze dane GUS. Wg bazy danych ewidencyjnych Urzędu Gminy i Miasta w Żurominie liczba ludności Gminy i Miasta Żuromin wyniosła wg stanu na dzień 31.12.2022 r. 13 670 osób. Największą miejscowością pod względem liczby ludności jest Żuromin liczący 8 426 mieszkańców. Pozostałe miejscowości, w których liczba osób przekroczyła 500 to: Poniatowo – 811 oraz Chamsk – 743. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na miejscowości (stan na 31.12.2023 r.).

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy i Miasta Żuromin z podziałem na miejscowości

Lp.	Miejscowość	Liczba mieszkańców
1	Będzimin	287
2	Brudnice	251
3	Chamsk	743
4	Cierpigórz	79
5	Dąbrowa	165
6	Dąbrowice	144
7	Dębsk	246
8	Franciszkowo	144
9	Kliczewo Duże	143
10	Kliczewo Małe	117
11	Kosewo	177
12	Kruszewo	120
13	Młudzyn	118

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Lp.	Miejscowość	Liczba mieszkańców
14	Nowe Nadratowo	84
15	Olszewo	225
16	Poniatowo	811
17	Raczyny	213
18	Rozwozin	254
19	Rzężawy	220
20	Sadowo	68
21	Stare Nadratowo	29
22	Tadajówka	89
23	Wiadrowo	400
24	Wólka Kliczewska	117
25	Miasto Żuromin	8426
Razem		13 670

Źródło: dane własne UGiM Żuromin, 31.12.2022 r.

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki wynosi 101,1 osoby/km² i jest zdecydowanie wyższy niż w powiecie żuromińskim (44,5 osoby/km²), ale mniejszy niż w województwie mazowieckim (155 osób/km²), jak i na terenie kraju – 120,8 osób/km². Oznacza to, że gęstość zaludnienia w Gminie i Mieście Żuromin jest średnia, co związane jest z miejsko-wiejskim charakterem jednostki.

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się spadek liczby ludności gminy. W tym czasie liczba ludności stopniowo malała. W latach 2012-2028 widoczny był stopniowy trend malejący, po czym po 2018 r. liczba mieszkańców gminy zaczęła spadać w szybszym tempie. W porównaniu do 2012 r. liczba mieszkańców Gminy i Miasta Żuromin zmniejszyła się o 1239 osób (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił spadek liczby mieszkańców o około 8,4%. Na taki stan rzeczy wpłynął m.in. przyrost naturalny o wartościach ujemnych w ciągu ostatnich 7 lat oraz ujemne saldo migracji odnotowane każdego roku w ciągu ostatnich 10 lat (GUS). W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2012 r. – 14 735, zaś najmniej w 2022 r. – 13 437.

Strukturę demograficzną Gminy i Miasta Żuromin tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (14,9%), produkcyjnym (61,7%) oraz poprodukcyjnym (23,36%), (GUS, 2022). Pod względem gospodarczym negatywnie należy interpretować powyższe dane ze względu na większą liczbę osób w wieku poprodukcyjnym od osób w wieku przedprodukcyjnym. Zarówno liczba osób w wieku przedprodukcyjnym, jak i produkcyjnym zmalała w ostatnim 10-leciu w przeciwieństwie do osób w wieku poprodukcyjnym, których ilość z roku na rok wzrasta. W związku z powyższym sytuacja demograficzna miasta i gminy jest niekorzystna, obserwowany jest proces starzenia się społeczeństwa przy równoczesnym braku zastępowalności pokoleń ze względu na malejącą liczbę urodzeń w ostatnich latach.

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin udział osób bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym wyniósł z końcem 2022 r. 9,4% (GUS). W ostatnich 10 latach sytuacja na rynku pracy była zróżnicowana. W 2012 r. poziom bezrobocia był najwyższym i wyniósł 15,8%, lecz w następnych latach sukcesywnie spadał. We wcześniejszych 2 latach kształtował się na podobnym poziomie. Od 2012 r. do 2018 r. bezrobocie systematycznie spadało osiągając najniższą wartość w 2018 r. – 9,9%. W roku 2019 była to już wartość większa 10,1%, a w 2020 r. – 10,5%. Wzrost bezrobocia

w latach 2019 i 2020 związany jest z występującą globalnie pandemią covid-19, która sparaliżowała sektor rynku pracy. W 2021 r. poziom bezrobocia ponownie zaczyna spadać.

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin z końcem 2022 r. wg danych GUS odnotowano 1427 podmiotów gospodarczych, w tym 1377 które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - 1166, spółki handlowe – 58, fundacje – 1 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne - 30. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów odnotowano w sektorze G – 381 oraz C – 110. Sekcja G to handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych i sekcja C przetwórstwo przemysłowe. Dodatkowo należy zaznaczyć, że w latach 2012-2021 liczba podmiotów gospodarczych zwiększyła się o 145 podmiotów. W tym czasie najwięcej odnotowano ich w 2022 r. – 1427, a najmniej w 2013 r. – 1282. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występuje: 1 przedsiębiorstwo zatrudniające od 250 do 999 osób, 9 przedsiębiorstw zatrudniających od 50 do 249 pracowników oraz 34 mniejsze przedsiębiorstwa zatrudniające od 10 do 49 osób. Przeważają małe działalności, w których pracuje nie więcej jak 9 osób – 1383.

Charakteryzowana jednostka posiada zdecydowanie charakter rolniczy. Udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni wynosi 84,2% (11 195 ha), z czego 62,8% stanowią grunty orne (GUS, 2005).

Zgodnie z danymi GUS, na terenie gminy i miasta nie odnotowuje się turystycznych obiektów noclegowych, w tym o charakterze agroturystyki.

Przez centralną część jednostki przebiega droga wojewódzka nr 541 o długości 123 km łącząca Lubawę (powiat ławski) z Dobrzyniem nad Wisłą (powiat lipnowski).

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione, których powierzchnia na terenie Gminy i Miasta Żuromin z końcem 2022 r. wyniosła 4767,30 ha. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- obszar chronionego krajobrazu „Międzyrzecze Skrwy i Wkry” – kod PL.ZIPOP.1393.OCHK.343, utworzenie: 01.01.1990 r.;
- obszar Natura 2000 „Doliny Wkry i Mławki” – kod L.ZIPOP.1393.N2K.PLB140008.B, utworzenie: 13.10.2007 r.;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.1437063.4185, utworzenie: 14.06.1984 r.;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.1437063.4186, utworzenie: 14.06.1984 r.;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.1437063.4187, utworzenie: 14.06.1984 r.;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.1437063.4188, utworzenie: 28.07.1982 r.

Lesistość analizowanej jednostki wynosi 4,5% powierzchni gminy i miasta i jest to ogółem 601,20 ha. Grunty leśne gminne to 6,20 ha, zaś grunty leśne prywatne to 595,00 ha. W ostatnich 10 latach powierzchnia gruntów leśnych osiągała wartość największą w latach 2017 (607,70 ha) i 2018 (607,88 ha). Po 2019 roku powierzchnia lasów nie ulega zmianie i wynosi 601,20 ha. Zadrzewienia występują sporadycznie na terenie gminy i miasta Żuromin. Największe skupiska lasów znajdują się w części zachodniej w okolicach miejscowości Dąbrowice i Tadajówka oraz w pasie części wschodniej jednostki w okolicy miejscowości Nadratowo-Bieńki.

Sieć hydrograficzną gminy i miasta tworzy rzeka Wkra będąca lewym dopływem Wisły. Oprócz niej na terenie jednostki występują inne ciek wodne takie jak: Działdówka, Miłotka, Luta oraz inne dopływy. Wkra przepływa przez centralno-zachodnią część jednostki. Na obszarze gminy i miasta nie występują jeziora. Niewielkie powierzchniowe wody stojące znajdują się w miejscowościach: Kruszewo, Młudzyn, Wólka Klimczewska.

Rzeźba terenu gminy i miasta jest w większości równinny. Najniżej położone tereny występują w dolinach ok. 120 m n.p.m. w południowej części jednostki w bliskiej odległości rzeki Wkry, zaś najwyższe tereny znajdują się w miejscowości Wiadrowo w północnej części jednostki – ok. 155 m n.p.m. Sam Żuromin leży na wysokości ok 135-140 m n.p.m.

5.2.4. Zarys historii gminy i miasta

Miasto Żuromin położone jest w północnej części Mazowsza, w województwie mazowieckim. Początki jego rozwoju sięgają XIII wieku. Wtedy jako wieś, Żuromin zwany był „Żyromin”, Żeromin”, „Żuromina”, Szeromin. Żuromin był wówczas własnością książąt mazowieckich. W 1293 roku wystąpiła pierwsza pisemna wzmianka informująca o tym, że dobra Żuromińskie książę mazowiecki Bolesław II podarował komesowi Brodzie ze Szreńska. Żuromin był wówczas wsią drobnoszlachecką należącą do powiatu szreńskiego na terenie Ziemi Zawkrzańskiej.

Za rządów Władysława Łokietka Żuromin znajdował się poza granicami państwa Polskiego. Ziemią Zawkrzańską zarządzali wówczas książęta płoccy. W 1384 roku Siemowit IV oddał Ziemię Zawkrzańską w zastaw Krzyżakom za 3600 kop groszy polskich. Okres zastawu trwał do 1399 roku. Ostatecznie Zawkrze, a w tym Żuromin, znalazło się w granicach państwa Polskiego za rządów króla Jana Olbrachta w 1495 roku. W tym czasie Żuromin z okolicą jako własność szlachecka należał między innymi do rodziny Szczygłów a po 1489 roku miejscowość znalazła się w rękach rodziny Dąbskich. Na początku XVI wieku osada posiadała w 5 działach 12 łanów kmiecych, 8 zagród bez roli i 1 rzemieślnika. W 1578 roku mieszkało w niej około 200 mieszkańców. Żuromin był już wtedy ośrodkiem handlu bydłem i końmi, które pędzono do pobliskich Prus.

Przed 1643 rokiem Żuromin znalazł się w posiadaniu Tomasza Działyńskiego, wojewody chełmińskiego. W 1703 roku Żuromin wraz z pobliskim Bieżuniem i okolicznymi dobrami stał się posagiem (wianem) Anny Działyńskiej, wojewodzianki chełmińskiej, która została wydana za mąż za Michała Zdzisława Zamoyskiego, Łowczego Wielkiego Koronnego i Wojewodę Smoleńskiego. Dzięki przedsiębiorczości rodziny Zamojskich Żuromin zaczął przeżywać rozwój gospodarczy, religijny i kulturalny. Dużą rolę odegrał w tym względzie rozwijający się w osadzie kult maryjny, któremu towarzyszyły liczne uroczystości kościelne i związane z nimi odpusty. Początki kultu Matki Bożej Żuromińskiej sięgają czasów panowania Króla Augusta II, kiedy Szwedzi pod wodzą Króla Karola XII dokonali najazdu na Polskę. W tym czasie w Żurominie mieszkał pobożny rolnik Bloch. Przyjmuje się, że w 1704 roku Bloch udzielił gościny żołnierzowi, uczestnikowi Wojny Północnej (1700-1721), a ten w zamian za gościnę podarował mu wizerunek Matki Boskiej. Dom Blocha stał się kaplicą, którą zaczęli nawiedzać wierni z różnych stron Mazowsza i Rzeczypospolitej.

Początek XVIII wieku to intensywny rozwój kultu Matki Bożej Żuromińskiej. W tym czasie Biskup Płocki Ludwik Bartłomiej Załuski ogłosił obraz cudownym i polecił wybudować w Żurominie kaplicę, a w 1712 roku obszerniejszy kościół. Wcześniej wierni chodzili do odległego o 8 km Lubowidza. W 1714 roku dzięki fundacji Zdzisława Zamoyskiego i Bohdana Mostowskiego Podczaszego Płockiego i potem

Kasztelana Sierpeckiego, zbudowano w Żurominie drewniany kościół wraz z klasztorem. Kościół konsekrował Biskup Płocki Ludwik Załuski. W 1718 roku Biskup Płocki Ludwik Załuski sprowadził z Pułtusza Ojców Jezuitów, którzy mieli sprawować pieczę nad sanktuarium i założoną szkołą elementarną. W 1755 roku szkoła początkowa w Żurominie liczyła 56 uczniów. W kl. I – 22, w kl. II – 17, w kl. III – 17. W tym czasie Żuromin przeżywał rozkwit handlu, gdyż na targi, jarmarki i odpusty przybywały tłumy pielgrzymów i handlarzy. Drewniany kościół w Żurominie, z powodu napływu rzesz wiernych stawał się zbyt mały, dlatego Jezuici rozpoczęli starania o wybudowanie świątyni murowanej. W tym przedsięwzięciu wspierał ich Andrzej Zamoyski – dziedzic Żuromina. W 1760 roku dzięki własnym środkom i fundacji Andrzeja Zamoyskiego Jezuici rozpoczęli budowę nowej murowanej świątyni (obecnego kościoła) o wymiarach 54x24x15m.

13 lutego 1767 roku Andrzej Zamoyski, Kanclerz Wielki Koronny uzyskał dla Żuromina prawa miejskie u króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Był to przywilej na lokację miasta na prawie magdeburskim. Wydarzenie to wywarło zasadniczy wpływ na rozwój miasta i jego miejsce wśród miast północnego Mazowsza. Andrzej Zamoyski w swoich dobrach bieżeńsko-żuromińskich zniósł pańszczyznę i zamienił ją na czynsze. Domagał się zakładania szkół po wsiach „by dzieci chłopskie obojga płci od św. Marcina do Świąt Wielkanocnych do nich uczęszczały”. Wcielał w życie zamiar o wychowaniu państwowym, twierdząc, że edukacja powinna być dla wszystkich w całym kraju jednakowa i że przez edukację młodzieży wyrabia się w niej miłość do ojczyzny i umiejętność rządzenia krajem. Postawa Zamoyskiego powodowała także migrację chłopów z okolicznych folwarków do jego dóbr.

Do szkoły elementarnej w Żurominie uczęszczało coraz więcej uczniów. W materiałach egzaminacyjnych z lutego 1776 roku podano, że „w szkole parafialnej żeromskiej” uczono czytania, pisania, poznania liczby i numeracji nie dalej jak do kilkuset, o dziesięciu przykazaniach boskich, o przykazaniach kościelnych, o Bogu, o Trójcy Świętej, o cnotach kardynalnych. Szkoła mieściła się w domu o dwóch izbach w 1773 roku, budowę świątyni przerywa kasata zakonu jezuitów. Dzieło rozpoczęte przez Jezuitów dokończyli w 1778 roku Ojcowie Reformaci, sprowadzeni z Łąk Bratiańskich koło Nowego Miasta Lubawskiego. Żuromin liczył wtedy 312 mieszkańców. 2 lipca 1786 roku konsekracji świątyni dokonał biskup Wojciech Józef Gadowski – Sufragan Płocki. W tym czasie zmarłych grzebano na cmentarzu w Lubowidzu, a czasem za pozwoleniem proboszcza lubowidzkiego, w którego parafii był kościół żuromiński, grzebano ciała na cmentarzu dookoła kościoła. Ciała zakonników wstawiano do krypt pod kościołem.

W 1782 roku szkoła parafialna w Żurominie liczyła już 150 uczniów. Mieściła się w osobnym murowanym domu krytym dachówką, wystawionym staraniem klasztoru. Nauczali w niej ojcowie zakonnicy nie pobierając pensji. W 1792 roku Żuromin z okolicznymi dobrami stał się własnością księcia Józefa Poniatowskiego, który następnie odsprzedał go Dąbrowskim. Od 1847 roku Żuromin należał do Adama Wołowskiego, który był sędzią powiatu mławskiego. Do drugiego rozbioru Polski (1793) Żuromin jako osada szlachecka należał do Powiatu Szreńskiego i parafii Lubowidz w ziemi zawkrzańskiej. W latach drugiego rozbioru szkoła reformatów w Żurominie kładła nacisk na łacinę i retorykę (za cel nauki stawiano opanowanie języka łacińskiego). Kiedy Reformaci obejmowali po Jezuitach szkołę elementarną, mieściła się ona w drewnianym budynku. W 1794 roku wielki pożar zniszczył prawie całe miasto, spłonął budynek szkoły wraz z drewnianym klasztorem. Ocalało kilka domów i nowo wybudowany, murowany kościół. Po pożarze Reformaci przy wsparciu możnych wybudowali w 1797 roku nowy, murowany, piętrowy klasztor, tworzący czworobok z wewnętrznym

dziedzińcem i murowaną szkołę krytą dachówką przy cmentarzu kościelnym. Była to szkoła elementarna, gdzie jedynym i po raz pierwszy stosowanym podręcznikiem był „Elementarz dla szkół parafialnych narodowych” wydawany w Krakowie.

Po rozbiorach kiedy Płockie przypadło Prusom, politycy pruscy wiele szkół zlikwidowali i dążyli do upaństwowienia pozostawionych w celu germanizacji. Ówczesny wizytator pruski Zöllner badając stan szkół i szkółek omijał szkoły dominikanów, mariawitów, bernardynów (Skępe) i reformatów (Żuromin), które z góry były przez zaborcę skazane na zagładę. W okresie Księstwa Warszawskiego (1807 – 1815) szkoła elementarna prowadzona przez Reformatów uzyskała rangę podwydziałowej. Nauczali w niej ojcowie zakonnicy nie pobierając pensji. Oprócz czytania i pisania, uczono łaciny, nauk przyrodniczych, technologii, kaligrafii i rysunków. Nauczano także języka niemieckiego, gdyż biskupi uważali, że „bliskość granicy pruskiej i wielu katolików mówiących tylko po niemiecku wymaga, aby był kapłan, który będzie w tym języku nauczał”. W 1819 roku szkoła podwydziałowa w Żurominie miała rektora, 3 profesorów zakonników, i jednego profesora świeckiego. Uczyło się tu 260 uczniów, (220 mężczyzn) w tym w klasie I – 87, w klasie II – 135, w klasie III – 38. Żuromin należał wówczas do guberni płockiej i obwodu mławskiego i liczył 1429 mieszkańców. Dla porównania Biezuń liczył 2300, a Raciąż 1782 mieszkańców. W 1824 roku szkoła uzyskała rangę szkoły wydziałowej i czynna była do 1831 roku, jej budynek przetrwał do 1903 roku. W 1833 roku szkołę publiczną z Żuromina przeniesiono do Mławy. Motywowano to złym stanem zabudowań szkolnych, błotnistym i niezdrowym położeniem miasta, niedostatkiem pomieszczeń dla uczniów, brakiem apteki, lekarza, poczty i niskimi notami wystawianymi przez kolejnych wizytatorów rządowych w poprzednich latach. Ojcowie Reformacji przetrwali w Żurominie do Powstania Styczniowego. Z 28 na 29 listopada 1864 roku, nocą do klasztoru wkroczyła żandarmeria carska, dokonała jego zamknięcia a zakonników przewieziono siłą do Włocławka. W Żurominie pozostawiono tylko jednego zakonnika do pełnienia posługi kapłańskiej do 1865 roku. Po tych wydarzeniach opiekę nad kościołem i Cudownym Obrazem sprawowali wikariusze z Lubowidza. W ten sposób żuromińska świątynia stała się kościołem filialnym parafii Lubowidz aż do 1908 roku.

W 1867 r. Żuromin liczył 2257 mieszkańców z czego 868 stanowiła ludność żydowska. Wśród Żydów związanych z Żurominem byli też patrioci, którzy brali aktywny udział w walkach Powstania Styczniowego: Grotko Szmul, Szustek Wołek, Krutzman Szoloma Abram i Samuel Posner, Samuel Posner (1830 – 1863) powstaniec styczniowy. Pochodził z rodziny przemysłowców żydowskich osiadłej w Kucharach koło Sochocina. Studiował malarstwo w Niemczech. Następnie we Włoszech jako żołnierz walczył pod dowództwem Garibaldi. Po powrocie do Polski w 1863 roku jako dowódca małego oddziału powstańczego zorganizował przebicie się żołnierzy przez otaczający kordon. W czasie walki 28 lipca 1863 roku zginął pod Zieluniem. Pochowany został w Żurominie.

1 czerwca 1869 roku ukazem carskim 29 miast, w tym i Żuromin, w guberni płockiej powiecie sierpeckim, zdegradowano do rangi osady. Za ważniejsze kryteria zachowania statusu miasta zaborca przyjął 3000 rubli rocznego budżetu i nie mniej niż 3000 mieszkańców. Żuromin tych kryteriów nie spełniał w związku z powyższym utracił prawa miejskie. Odebranie praw miejskich było jedną z form represji zaborcy za udział mieszkańców Żuromina w Powstaniu Styczniowym. Po zdegradowaniu miasta do rangi osady pierwszymi wójtami Żuromina byli: Jan Browarek (1870 r.), Wincenty Łukaszewski (1889 r.), Franciszek Kąmpiński (1911 r.). Mimo utraty praw miejskich Żuromin zachował prawo organizowania jarmarków. W urzędowym wykazie z 1849 roku jest ich 6: zawsze w poniedziałki

po Trzech Królach, po św. Macieju, po Wniebowstąpieniu Pańskim, po św. Piotrze i Pawle, po Narodzeniu NM Panny i po Wszystkich Świętych. W tym czasie wiodącą rolę odgrywało rzemiosło. W 1883 roku władze carskie pozwoliły założyć aptekę, w której od 1913 roku pracował Stanisław Wolski brat doktora Antoniego Wolskiego. Apteka mieściła się przy Pl. Piłsudskiego w domu państwa Pajewskich i Kąpińskich. Później w to miejsce przeniósł skład apteczny (sklep chemiczny) Antoni Rutowski. Wdowa po Stanisławie Wolskim, wyszła za mąż po raz drugi i już jako Józefa Kocel wybudowała nową aptekę naprzeciwko magistratu (obecnie w tym miejscu znajduje się apteka). Magistrat (siedziba władz gminnych) znajdował się w budynku obecnego kina "TON". Duża sala służąca wówczas do zebrań i potańcówek została w latach 70 minionego stulecia przerobiona na salę widowiskową dla potrzeb kina. W 1895 roku w Żurominie były 182 domy, Urząd Gminy, kasa wkładowo - zaliczkowa, browar, garbarnia, 2 olejarnie, 5 młynów wiatracznych, szkoła początkowa, kościół poklasztorny filialny, synagoga i przytułek dla ubogich. W 1898 roku sklep Lisowskiego otrzymał pozwolenie na sprzedaż książek, w 1900 roku założono telegraf, a w 1902 roku założono w Żurominie pierwszą herbaciarnię, która miała być alternatywą dla 7 szynków. W aktach z 1901 roku wymienia się 9 szewców, 26 stolarzy, 16 murarzy, 13 rzeźników, 11 piekarzy (w tym 9 żydowskich), 10 kowali, 9 handlarzy bydła i koni, 4 kramarzy dewocyjnych, 3 cieśli, 3 młynarzy, 3 rymarzy, 3 restauratorów, kotlarza, kamieniarza i rybaka. W tym czasie działało 48 sklepów, w tym 46 sklepów prowadzili Żydzi.

Ujemną stroną dużego przyrostu ludności w Żurominie był brak pracy. W 1901 roku z Żuromina wyjechało 279 osób do USA, Brazylii i Argentyny. Wiele osób wyjeżdżało sezonowo do robót polowych do pobliskich Prus. Część emigrantów powróciła inwestując zarobione dolary w rozwój rzemiosła i handlu, część pozostała do śmierci za oceanem wielokrotnie zostawiając żony i dzieci. Z tego czasu pochodzi powiedzenie „Żuromin żyje Ameryką i z Ameryki”. Procederem nielegalnego przerzutu do Prus zajmowali się miejscowi Żydzi, którzy wyrabiali fałszywe dokumenty i przeprowadzali przez pruską granicę w Zieluniu lub w Iłowie. Położenie nadgraniczne z Prusami sprzyjało także kradzieżom i kontrabandzie.

W 1903 roku rozebrano stary przyklasztorny budynek szkoły a w jego miejsce postawiono za 4500 rubli piętrowy gmach szkolny. W latach 1902 –1906 trwały prace nad zorganizowaniem straży ogniowej. Największym problemem było zgromadzenie odpowiednich funduszy na zakup nowego sprzętu i działalność. Trudność tę pokonano ustalając budżet w postaci 400 rubli z funduszy gminnych, 601 rubli z dzierżawy rzeźni, 150 rubli z miejscowego Towarzystwa Drobного Kredytu, 300 rubli z dobrowolnych składek. Głównym inicjatorem powstania Ochotniczej Straży Ogniowej byli Antoni Wolski wspólnie z aptekarzem Pawłem Kamińskim. Pierwszy dokument dotyczący organizacji straży ochotniczej pochodzi z 10 lipca 1906 roku. 23 lipca 1905 roku mieszkańcy Żuromina odbyli radę, po której podjęli uchwałę o utworzeniu parafii Żuromin. Projekt tej uchwały przesłano do rządu carskiego celem zatwierdzenia. Na przeszkodzie stanęły zaległe świadczenia nałożone przez zaborcę i względem parafii Lubowidz. Pierwszym rektorem żuromińskiego kościoła w latach 1903-1905 (będącego jeszcze filią kościoła lubowidzkiego) był ks. Ignacy Charszewski, zamordowany w Sachsenhausen w 1940 roku. Dzięki zabiegom ks. Ignacego Staniaszki i uregulowaniu przez niego zaległości z własnych środków mieszkańcy Żuromina z poparciem Wiadrowa mogli złożyć powtórnie wniosek w 1908 roku do Biskupa Płockiego. W 1908 roku Biskup Apolinary Wnukowski erygował parafię przy kościele Świętej Trójcy, jej patronem został się św. Antoni z Padwy. Obowiązki proboszcza biskup powierzył rektorowi żuromińskiej świątyni ks. Ignacemu Staniaszce, który pełnił tę funkcję do 1958 roku. Ksiądz Ignacy Staniaszko (1869 –1958) ur. w Pułtusku, pierwszy proboszcz Żuromiński w latach 1908 –1958. W 1911

roku przeprowadził restaurację kościoła odnawiając malaturę, filary i prezbiterium na wzór poreformackiego kościoła św. Jana w Płocku. Dzięki zabiegom uzyskał od rządu rosyjskiego długoletnią dzierżawę na zabudowania klasztorne, które zabezpieczył od zniszczenia. Ponadto doprowadził do porządku ogród ciągnący się od samego kościoła (nie było wówczas ul. Kościuszki) i wybudował w ogrodzie dwa drewniane domy. Ks. Staniaszko był inicjatorem reaktywowania w 1917 roku Koła Polskiej Macierzy Szkolnej, członkiem Ochotniczej Straży Ogniowej, jednym ze współinicjatorów przywrócenia Żurominowi praw miejskich w 1925 roku. Orędownikiem porządkowania i rozwoju miasta. Spoczywa na Żuromińskim cmentarzu. Początek XIX wieku to dalszy rozwój handlu i usług. W Żurominie powstała fabryka sukna, rozwinęło się rzemiosło, handel zbożem i końmi. Prowadzenie usług, rzemiosła i handlu wymagało posiadanie stosownego zezwolenia ze strony władz carskich.

W 1915 roku w Żurominie zarejestrowano 53 urodzenia, 4 małżeństwa i 50 zgonów. Liczba ludności przekroczyła wówczas 4000 osób. Wójtem gminy był Franciszek Kempański a pisarzem Bolesław Umiński. W 1919 roku podczas epidemii grypy zwanej „hiszpanką” w Żurominie zmarło 77 osób, a w pobliskim Olszewie 13 osób. Na początku XX wieku Żuromin przeżył dalszy napływ ludności żydowskiej. Liczne w tym okresie środowisko żydowskie podtrzymywało własną hermetyczną kulturę i religię. Tradycyjnym miejscem modłów i sobotnich zgromadzeń była synagoga (spalona przez Niemców w 1940 roku), jedna z pierwszych żydowskich budowli jakie pojawiły się w mieście. Synagoga stała na Placu Piłsudskiego. Żydzi brali czynny udział w życiu publicznym, zasiadali w radzie miasta, wybierani byli na członków zarządu, działali w straży ogniowej. Żuromińscy Żydzi dominowali w handlu jako kupcy i właściciele sklepów, a także w usługach. Tylko nieliczni żyli z uprawy ziemi. W tym okresie najbardziej znani byli bracia Dawid i Mordka Ryżowy. Żona Dawida Dwojra odbierała porody. Krawcem był Icek Dragon, znanymi kupcami byli min. Abram Choronzyc i Nikita Lent – właściciel piętrowego sklepu bławatnego (z materiałami) posadowionego w miejscu gdzie obecnie znajduje się Urząd Miasta. Rabinem był Majer Ciechanower, a po nim około 1930 roku Benog Blumberg.

W 1921 roku na ogólną liczbę 3962 mieszkańców przypadało 1902 Żydów, a w 1931 roku na 4165 mieszkańców 1959 było Żydami. Był to najwyższy wskaźnik ludności żydowskiej w okolicy. 27 maja 1925 roku Żuromin odzyskał prawa miejskie utracone w 1869 roku. Stało się to dzięki staraniom mieszkańców, władzom powiatu sierpeckiego, do którego należał Żuromin i przychylności województwa warszawskiego. Pierwszym komisarycznym zwierzchnikiem i później burmistrzem miasta został nauczyciel Józef Kaźmierski. Józef Kaźmierski (1887 – 1932). Urodził się w rodzinie żuromińskich rolników. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego pracował w szkole. Angażował się w życie publiczne, był w kręgu osób zabiegających o przywrócenie Żurominowi praw miejskich. 1 lipca 1925 roku został burmistrzem komisarycznym, a następnie objął urząd z wyboru. Był dobrym gospodarzem miasta. Rozwinął roboty publiczne dając ludziom zatrudnienie, doprowadził do wybrukowania placów i ulic w mieście. Po pierwszej kadencji został wybrany powtórnie. Żonaty, miał trzech synów. Zmarł niespodziewanie. 8 października 1939 roku, po wkroczeniu Niemców, dekretem Hitlera Żuromin otrzymał nazwę Görtzen i został włączony wraz z całym północnym Mazowszem do rejencji ciechanowskiej. Władzę w mieście sprawował komisarz niemiecki.

W okresie II Wojny Światowej Żuromin znalazł się poza teren działań wojennych. 15 września 1939 roku do miasta przybyły pierwsze oddziały niemieckie. Utworzono posterunek żandarmerii. Zmieniono nazwę miasta na Gortzen. Zarządzali nimi kolejno: komisarze niemieccy – Bechtel, Wieczorek, Wintt i Lejbicki. W Żurominie w pierwszej kolejności już w końcu 1939 roku wysiedlono ludność żydowską.

Umieszczono ich w gettach Generalnego Gubernatorstwa w miejscowościach: Legnica, Jadów, Warszawa. Od 2 kwietnia 1941 roku zaprzestano wysiedleń Żydów do Generalnego Gubernatorstwa, kierując ich do gett na terenie rejencji ciechanowskiej. Żydzi żuromińscy najczęściej byli wywożeni do gett w Ciechanowie i w Mławie. Stąd przewożono ich do obozu zagłady, głównie Auschwitz-Birkenau. W sumie wysiedlono ok. 2500 Żydów. W mieście Niemcy porozbierali domy żydowskie (ok. 30% zabudowań). Wprowadzili godzinę policyjną, która trwała od 21.00 do 6.00. Wprowadzono żywność na kartki. Niemcy zmuszali mieszkańców do "czapkowania", rąbania drzewa, noszenie wody lub prac na terenie miasta. W zimie zatrudniali przy odśnieżaniu dróg w formie szarwarku. Dzieci, które miały ukończone 15 lat, były wywożone na roboty, pozostałe przymuszano do pracy na terenie miasta: wyrwały trawę z chodników, czyściły skwery, pielity oraz zbierały kamienie z pól. Prace miały odciągnąć dzieci od nauki. Znane są dwa przypadki zabójstw dzieci żuromińskich, które pragnęły uniknąć wywózki na roboty. Okupanci represjonowali szczególnie ludzi nauki, kultury i księży, którzy jednali wokół siebie mieszkańców w szerzeniu patriotyzmu i pracy na rzecz miasta.

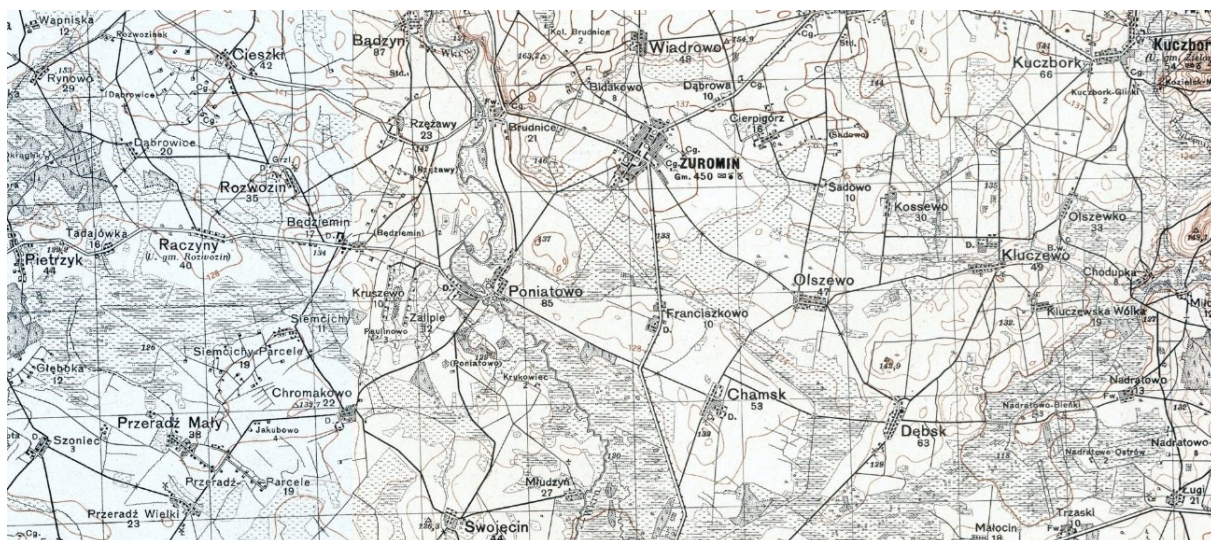
11 listopada 1939 roku zostaje aresztowany Biskup Leon Wetmański i po kilku dniach zwolniony. Po podjęciu dalszej pracy, prowadzeniu akcji charytatywnej i misji 28 lutego 1940 roku zostaje przez okupantów wywieziony do więzienia w Słupnie. W nocy z 6 na 7 marca został przewieziony razem z arcybiskupem Nowowiejskim do Płocka a stamtąd do obozu w Działdowie. W tym samym czasie aresztowani i wywiezieni do obozu Działdowskiego zostają ksiądz Malinowski i profesorowie Żuromińskiej Szkoły Podstawowej Z. Gralewski i Jan Przystup. Wszyscy zostali zamordowani w niemieckich obozach zagłady (Profesor Leon Gralewski w Oświęcimiu), ksiądz Malinowski w Działdowie. W Żurominie i gminie od 1940 roku działała partia chłopska Stronnictwo Ludowe Roch. Organizatorem jej był Wacław Kapela pseudonim "Luty" z Wólki Kliczewskiej Żuromin został wyzwolony 19 stycznia 1945 roku przez żołnierzy II Armii Uderzeniowej z Frontu Białoruskiego. Niemcy nie stawiali oporu. Miasto w dniu wyzwolenia liczyło 2232 mieszkańców. Było zniszczone w ok. 30%. Należało do Powiatu Sierpeckiego w woj. warszawskim. 1 stycznia 1956 roku Żuromin awansował do rangi miasta powiatowego. Powstał z części ziem powiatów: mławskiego, sierpeckiego i rypińskiego. Początkowo obszar powiatu wynosił 759 km² i liczył 40353 mieszkańców. 1 stycznia 1960 roku i 1 stycznia 1961 roku przeprowadzono w ramach powiatu korzystne dla gospodarki zmiany organizacyjne. Zlikwidowano słabe gromady w Gościszce, Jasionach, Mleczówce, Ługach, Serokach, Chraponi, Chromakowie, a gromadę Sinogóra przeniesiono do Syberii.

W 1960 roku oddano do użytku nową Szkołę Podstawową przy ul. Wyzwolenia. Szkoła miała 24 izby lekcyjne, stołówkę, kuchnię, salę gimnastyczną a także nowoczesne na owe czasy-centralne ogrzewanie. Pierwszym dyrektorem był Józef Markowski. W 1960 roku otwarto Technikum Ekonomiczne i Zasadniczą Szkołę Handlową. Pierwszym dyrektorem był Wacław Porczyk. W 1963 roku rozpoczęto budowę nowych budynków przy ul. Lidzbarskiej, którą zakończono w 1965 roku. W maju 1967 roku oddano do użytku warsztaty szkolne, a w 1969 roku salę gimnastyczną. W 1975 roku kompleks oświatowy przy ul. Lidzbarskiej otrzymał nazwę Zespołu Szkół Zawodowych. Powiat żuromiński był najslabiej zaludnionym i najbardziej zaniedbanym gospodarczo i kulturalnie powiatem w województwie warszawskim. Jako teren typowo rolniczy charakteryzował się brakiem większego przemysłu. Miasto nie posiadało jeszcze kanalizacji miejskiej ani wodociągu. W fatalnym stanie znajdowały się drogi. Żuromin był po 1970 roku aktywizowany gospodarczo przez lokalizację filii zakładów z większych miast. W tym czasie przy ul. Wierzbowej powstała w mieście filia Fabryki Samochodów Osobowych na Żeraniu (FSO), w której produkowano części do silników samochodu

dostawczego Żuk. Przy ul. Wyzwolenia powstała filia Fabryki Maszyn Żniwnych w Płocku (FMŻ) Zakłady Mechaniczne „WKRA” produkujące części do kombajnów rolniczych „Bizon”. Handel przejęła Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska (GS Sch), która skupiała większość sklepów. Przy ul. Wyzwolenia powstaje Zakład Handlu zwany przez mieszkańców „magazynami”. Jesienią 1971 roku rozpoczęto adaptację starego przykościelnego budynku na potrzeby Liceum Ogólnokształcącego w Żurominie. Ostatecznie po wielu trudnościach we wrześniu 1972 roku w LO rozpoczęło naukę 108 uczniów. Pierwszym dyrektorem Liceum Ogólnokształcącego została Janina Słowikowska. W 1973 roku rozpoczęto budowę nowej siedziby LO przy ul. Wyzwolenia, którą oddano do użytku we wrześniu 1976 roku. W tym też roku szkoła otrzymała imię Marii Dąbrowskiej. Od połowy lat 70-tych dzięki uruchomieniu korzystnych linii kredytowych na terenie Powiatu Żuromińskiego rozpoczyna się budowa sieci ferm kurzych hodujących nioski i brojlery. W ciągu 20 lat powstaje ich prawie 400. Jest to największe skupisko hodowli drobiu na tak dużą skalę w Europie. Od 1 stycznia 1975 roku, z chwilą likwidacji powiatu należał do województwa ciechanowskiego. W miejscu dawnej ul. Zastodolnej rozpoczęto budowę Szpitala Rejonowego w Żurominie na 201 łóżek, który oddano do użytku w 1981 roku. Szpital podniósł rangę i prestiż miasta. Ulica, przy której się znajduje została przemianowana na Szpitalną. W 1986 roku przy ul. Żeromskiego (wcześniej Lubowidzkiej) zaadaptowano niedokończone budynki inwentarskie na potrzeby Zakładu Podzespołów Elektronicznych "Unitra - Unichem". Jednocześnie rozpoczęto budowę czterech bloków mieszkalnych (z myślą o mieszkaniach zakładowych) dla przyszłych pracowników. W Żuromińskim Zakładzie „Unitra” produkowano wyłączniki termobimetalowe do lodówek, chłodziarek i urządzeń grzewczych, rozpoczęto również produkcję termicznych wyłączników przeciążeniowych do silników elektrycznych i transformatorów. W zakładzie w tym czasie pracowało ponad 200 osób.

Na skutek zmian administracyjnych od 1 stycznia 1999 roku Żuromin jest ponownie miastem powiatowym w województwie mazowieckim.

Ryc. 4. Obszar Gminy i Miasta Żuromin oraz okolic z 1930 r.

źródło: www.igrek.amzp.pl

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano najważniejsze miejscowości o największym znaczeniu w zakresie dziedzictwa materialnego. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki w 1921 r.

Żuromin¹

Na XI-XII w. datuje się początki osadnictwa w okolicach Żuromina. Osada zwana była początkowo Żeromin, Żeromino lub Żyromin i powstała zapewne na jednej z polan. Z końca XIII wieku pochodzą pierwsze wzmianki o osadzie Żuromin. Wtedy to książę płocki i mazowiecki Bolesław I podarował komesowi Brodzie ze Szreńska wieś Szeromin należącą do parafii lubowidzkiej. W XV wieku wsią władała rodzina Szczygłów, a po roku 1489 rodzina Dębskich. W 1578 r. osadę zamieszkiwało około 200 mieszkańców. W 1648 r. Żuromin należał do wojewody chełmińskiego Tomasza Działyńskiego, następnie po roku 1709 do Michała Zamoyskiego. W dalszych latach (po 1714 r.) do wsi sprowadzili się jezuici, którzy otrzymali na własność dom mieszkalny oraz drewniany kościół. W 1760 r. jezuici zaczęli budować nowy murowany kościół. Niestety budowa nie została dokończona ze względu na kasatę zakonu w 1773 r. Andrzej Zamoyski sprowadził reformatów do Żuromina, którzy dokończyli budowę kościoła. Dzięki jego staraniom Żuromin w 1767 r. uzyskał prawa miejskie od Stanisława Augusta Poniatowskiego. Na początku XIX w. Żuromin był miastem o charakterze drobnoszlacheckim, półrolniczym z mało rozwiniętym rzemiosłem. Dzięki intensywnej działalności kościoła i reformatów prężnie rozwijało się tu szkolnictwo. W 1811 r. założono w miejscowości szkołę powydziałową, która w 1824 r. stała się szkołą wydziałową. Sędzia pokoju Adam Wołowski został właścicielem miasta w 1824 r. Z dniem 1 czerwca 1869 r. na podstawie ukazu carskiego miasto Żuromin wraz z innymi 66 miastami na Mazowszu zostało pozbawione praw miejskich, które ponownie odzyskało dopiero w roku 1925 r. 8 października 1939 r. na mocy hitlerowskiego dekretu utworzona została rejencja ciechanowska, w której skład wszedł Żuromin otrzymując nazwę Görtzen. Z początkiem 1956 r. utworzony został powiat żuromiński obejmujący 21 gromad. W dalszych latach w miejscowości powstają placówki edukacyjne (Technikum Ekonomiczne, Liceum Ogólnokształcące) i szpital. Na terenie miejscowości znajduje się 27 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 2 stanowiska archeologiczne. Zachowane zostały:

- kościół p. w. św. Trójcy z ogrodzeniem;
- klasztor;
- cmentarz parafialny;
- domy murowane;
- domy drewniane;
- cmentarz żydowski;
- historyczny układ urbanistyczny miasta.

¹ Na podstawie: www.zuromin-powiat.pl

Ryc. 5. Żuromin w 1921 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Brudnice

Według Akt Dawnych Królestwa Polskiego osada Brudnice istniała już w 1490 r. Odkryto tu poddarniowe rudy żelaza, co znalazło swoje odbicie w nazwie miejscowości. W XVII wieku zyskała miano najbardziej uprzemysłowionej wsi na północnym Mazowszu. Na początku XIX wieku na terenie osady żyły dwie rodziny: ziemiańska Wilhelmów i chłopska Budzichów – właściciele młyna². Jak podaje Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego w 1827 r. we wsi istniało 28 domów, które łącznie zamieszkiwało 285 mieszkańców. Miejscowość leżała nad rzeką Działdówką, powiat mławski, gmina Rozwozin i należała do parafii Lubowidz. Folwark Brudnice należał do dóbr Poniatowa. Znajdował się tam młyn wodny i hamernia (warsztat kowalski), której młoty kujące żelazo poruszane były wodą. Był to jeden z większych zakładów fabrycznych w okolicy.

Na terenie miejscowości znajdują się 4 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 9 stanowisk archeologicznych. Zachowane zostały:

- dom murowany;
- dom drewniany;
- budynki gospodarcze.

Ryc. 6. Brudnice w 1921 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

² Na podstawie bppultusk.edu.pl

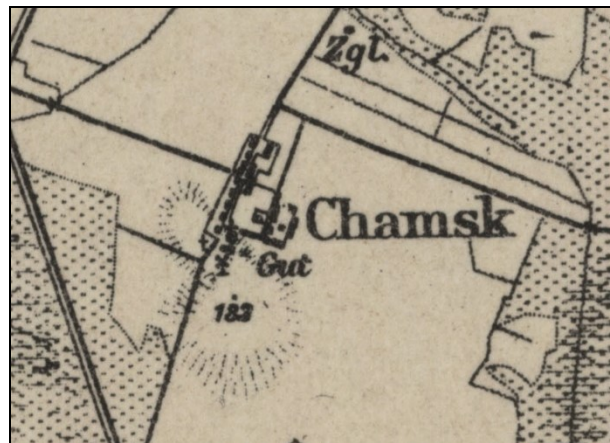

Chamsk

Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z XIV wieku. W tamtych czasach Chamsk był typową osadą rolniczą, której mieszkańcy uprawiali ziemię i hodowali zwierzęta. Jak podaje Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego w 1827 r. we wsi istniały 36 domy oraz 300 mieszkańców. Miejscowość położona była nad rzeką Działdówką, w powiecie sierpeckim, gmina Żuromin, parafia Chamsk. Powierzchnia osady wynosiła 1278 mórg, w tym 730 mórg ziemi ornej, przeważnie pszennej, 102 morgi pastwisk, 142 mórg lasów i 142 morgi nieużytków. Chamsk posiadał już na tamte czasy murowany kościół parafialny.

Na terenie miejscowości znajdują się 4 zabytki architektury i budownictwa ujęte w GEZ oraz 4 stanowiska archeologiczne. Zachowane zostały:

- kościół p. w. św. Floriana;
- dwór w zespole dworsko-parkowym;
- park w zespole dworsko-parkowym;
- kapliczka przydrożna.

Ryc. 7. Chamsk w 1921 r.

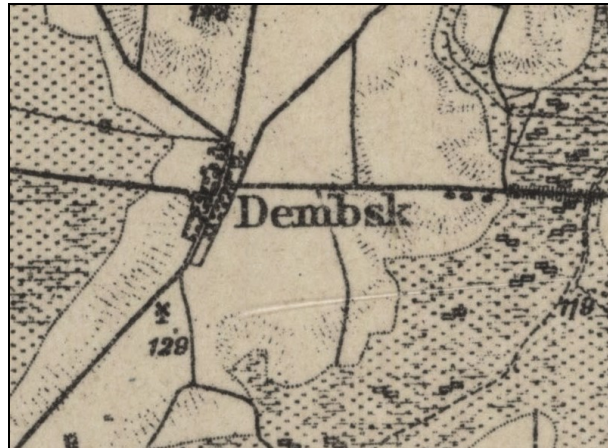
źródło: www.maps.mapywig.org

Dębsk

W 1827 r. wieś liczyła 23 domostwa i 201 mieszkańców. Z końcem XIX w. na terenie osady istniały 31 domy i 337 mieszkańców (w tym 184 kobiety). Dębsk zajmował wtedy obszar 1775 mórg. Znajdowała się tu kaplica i wiatrak. Miejscowość należała do powiatu sierpeckiego, gmina Żuromin, parafia Chamsk.

We wsi znajduje się 9 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 4 stanowiska archeologiczne. We wsi zachowane zostały:

- domy drewniane;
- budynki gospodarcze;
- budynek szkoły.

Ryc. 8. Dębsk w 1921 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Kliczewo Małe

Majątek Kliczewo Małe istnieje co najmniej od XIX w. W 1827 r wieś liczyła 23 domy oraz 182 mieszkańców. Pod koniec XIX wieku na terenie osady mieszkało już 303 mieszkańców oraz istniały 42 domy. Wieś zajmowała wówczas powierzchnię 1160 mórg gruntu, w tym 167 mór nieużytków. Kliczewo Małe było od wieków ośrodkiem majątku. Sama nazwa pochodzi zdaniem większości badaczy od słowa „klicz”, oznaczającego zawołanie, okrzyk, hasło zwołujące członków rodu rycerskiego.³ Dwór na terenie miejscowości wzniesiony został dla rodziny Bagińskich. Dziedziczony przez Helenę Podczaską z domu Bagińską. Dwór był w posiadaniu rodziny Podczaskich do 1939 r. Od 1945 r. działała tam szkoła podstawowa.

We wsi znajduje się 6 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ. We wsi zachowane zostały:

- dwór w zespole dworsko-parkowym;
- park w zespole dworsko-parkowym;
- drewniane domy.

Ryc. 9. Kliczewo Małe w 1921 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

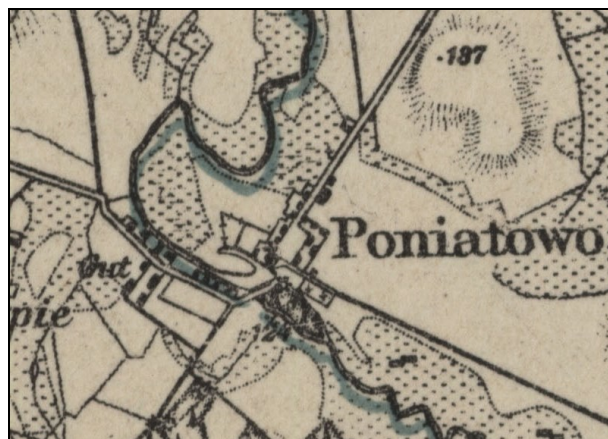
Poniatowo

Początki osadnictwa w okolicach Poniatowa są datowane na XI-XII wiek. Osadnictwo miało charakter puszczajski ze względu na występujące w okolicach gęste lasy i bagna, które stanowiły potem żyzny obszar gleb pod uprawę. Grupę pierwszych osadników stanowili myśliwi, którzy przeczesywali lasy w poszukiwaniu zwierząt futerkowych. Pierwszym właścicielem wioski w 1520 r. był Pomścibór podkomorzy i cieśnik ciechanowski. Król Zygmunt I w 1520 r. nadał wsi prawa miejskie, czego pamiątką jest posadowiony na środku wsi plac – dawny rynek miejski. Wkrótce po lokalizacji miasta z fundacji Pawła Pomścibora Chamskiego wybudowano kościół filialny podlegający parafii w Chamsku. Poniatowo było niewielkim i niezbyt zamożnym miasteczkiem, którego zabudowa łącznie z kościołem była drewniana. Ze względu na mały rozwój gospodarczy Poniatowo w końcu XVIII w. utraciło charakter miejski i administracyjnie znowu stało się wsią. Jak podaje „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego z 1890 r.” wieś Poniatowo obejmowała obszar folwarczny o powierzchni 2.155 mórg oraz obszar włościański o powierzchni 691 mórg. Działyły tu folwarki: Orłowo, Krukowiec, Franciszkowo, Marianki. Dobra te należały do rodziny Poniatowskich, z których wywodził się Stanisław August. W 1850 r. gospodarzami ziem była rodzina Wołowskich, a następnie Wiśniewskich. W latach 1939-1940 wieś Poniatowo ze względu na położenie na terenach III rzeszy otrzymała nazwę Zechlhein. Część osób została wywieziona na przymusowe roboty i okopy lub do obozów koncentracyjnych. W 1945 roku (19 stycznia) do Poniatowa wkroczyła Armia radziecka – II Front Białoruski pod dowództwem marszałka K. Rokowskiego, przynosząc wyzwolenie.

Według innych źródeł w Poniatowie znajdował się dwór murowany oraz park pochodzący z XIX w. Na początku XX wieku właścicielem majątku o powierzchni 30 włók (włącznie z parkiem) był Kossakowski, a potem jego córka Marianna, która wyszła za mąż za Kazimierza Gałczyńskiego. Po wojnie cały majątek został rozparcelowany, a dwór i park został w dyspozycji Państwowego Funduszu Ziemi. W latach 1950-1960 Poniatowo przeżywało intensywny rozwój. Urząd miał swoją siedzibę w budynku przy ulicy Zwycięstwa po dawnej szkole, którą przeniesiono do dworu. Założono pocztę, Kółko Rolnicze, utworzono bibliotekę publiczną, do miejscowości doprowadzono elektryczność. W 1960 r. zbudowana została utwardzona droga przez całą miejscowość w kierunku Żuromin-Sierpc, w 1961 r. przebudowano most. W 1967 roku większość zachodniej części wsi strawił duży pożar, który zniszczył drewniane zabudowania wraz z inwentarzem. Po tym wydarzeniu wieś zmieniła swój wygląd gdzie zniszczone drewniane budynki zastąpiono nowymi murowanymi. Zorganizowano przestrzeń miejscowości nadając nazwy ulicom, powstały też nowe osiedla wschodnie i zachodnie.

We wsi znajduje się 7 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 5 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- park w zespole dworsko-parkowym;
- kościół p.w. św. Wawrzyńca;
- plebania;
- dzwonnica;
- cmentarz parafialny;
- dom drewniany
- przydrożna kapliczka.

Ryc. 10. Poniatowo w 1921 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Gmina i Miasto Żuromin posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w których znajdują się zapisy odwołujące się do ochrony obiektów zabytkowych, przedstawiono je w podrozdziale 5.1. Na terenie Gminy i Miasta Żuromin nie odnotowuje się parku kulturowego.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Gmina i Miasto Żuromin wg. podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do typu osadnictwa skupionego. Jest to zarówno sieć wsi średniej wielkości (20-100 domów mieszk.), o śródpolnym położeniu zabudowań i węzłowym układzie dróg, przeważnie feudalnego pochodzenia, jak i sieć wsi małych i przysiółków o śródpolnym położeniu zabudowań. Z kolei wg H. Szulca, na terenie Gminy i Miasta Żuromin pod względem morfogenetycznym występują wsie nieregularne: drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, rozdrożne, okrągłe i okolnice. Na terenie Gminy i Miasta Żuromin pierwotnym, głównym typem przestrzennego założenia wiejskiego była ulicówka. To typ wsi jednodrożnej o zwartej zabudowie po obu stronach drogi. Jedną z wsi o zachowanym układzie tego typu jest Cierpigórz lub Dąbrowa. W przypadku pozostałych, z biegiem czasu zaczęto zasiedlać również niezabudowaną dotychczas ziemię zlokalizowaną w dalszych odległościach od głównej drogi, co skutkowało powstawaniem nowych ulic i osiedli zlokalizowanych wzdłuż głównej drogi lub prostopadle do niej.

Na podstawie obecnych kształtów wsi można rozróżnić ich pierwotne założenia. Poniżej przedstawiono wybrane wsie Gminy i Miasta Żuromin, do których dopasowano podstawowe typy układów przestrzennych z początku XX w.

Brudnice - nieregularny układ wsi;

Chamsk – ulicówka z wyraźną zabudową folwarczną, obecnie wielodrożnica;

Cierpigórz – rzędówka, obecnie ulicówka;

Dębsk – ulicówka;

Kliczewo – wieś podwójna z folwarkiem, obecnie podział na Kliczewo Duże i Kliczewo Małe

Młudzyn – krótka ulicówka, obecnie wieś L-kształtna;

Olszewo – ulicówka,

Poniatowo – wieś placowa z pierwotnym rynkiem i historią ośrodka miejskiego, obecnie wielodrożnica;

Raczyny – ulicówka;

Rozwozin – ulicówka, obecnie ulicówka z zabudową rozproszoną rozwiniętą w późniejszym czasie;

Tadajówka – niewielki przysiółek, obecnie z zabudową rozproszoną rozwiniętą w późniejszym czasie;

Wiadrowo – ulicówka;

Żuromin – owalnica.

Układy ruralistyczne i urbanistyczne

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się historyczny układ urbanistyczny miasta Żuromin (w karcie GEZ jako strefa ochrony konserwatorskiej).

Wg NID najpoważniejszymi zagrożeniami dla zachowania historycznych układów ruralistycznych są:

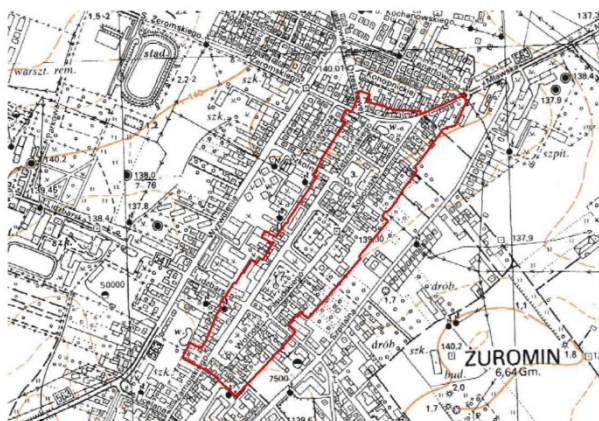
- wyludnianie wsi, opuszczanie siedlisk;
- urbanizacja;
- wymiana substancji budowlanej na inną, o innej funkcji, innych gabarytach i formie;
- wprowadzanie zabudowy wielorodzinnej i wielkogabarytowej (np. magazyny wysokiego składowania);
- zmiana charakteru użytkowania terenów rolnych i zabudowanych;
- likwidacja nieużytkowanych elementów zagospodarowania;
- likwidacja historycznych folwarków (części dawnych układów rezydencjonalnych);
- zmiana funkcji rolnej i leśnej na nierolniczą i nieleśną;
- wyznaczanie nowych tras komunikacyjnych i linii przesyłowych.

Żuromin – położony w obniżeniu terenu, pierwotnie otoczony lasami i bagnami, był jedną z najstarszych osad na Mazowszu. Źródła najwcześniej wspominają o osadzie żuromińskiej w XV wieku, a prawa miejskie Żuromin otrzymał w 1767 r. Biorąc pod uwagę badania archeologiczne tego obszaru z ostatnich dekad można przypuszczać, iż osadnictwo w tym rejonie zaczęło rozwijać się już od neolitu. Na kształt pierwotnego układu osadniczego Żuromina miały wpływ zarówno warunki fizjograficzne terenu, jak i układ sieci dróg. Ważniejsze znaczenie miały trakty prowadzące do ośrodków o wczesnośredniowiecznych korzeniach, takich jak Kuczbork, Mława, Grzebsk, Janowo, Szreńsk, Radzanów i Raciąż, Karniszyn, Bieżeń, Poniatowo, Sierpc i Płock oraz Nowy Dwór, z którymi ludność Żuromina utrzymywała kontakty handlowo-gospodarcze. Pierwotny układ osadniczy Żuromina można utożsamiać z owalnicą. Główny plac targowy (obecnie plac J. Piłsudskiego) został ukształtowany na przecięciu najważniejszych szlaków handlowych. Z czasem na terenie miejscowości zaczęły się

pojawiać kolejne miejsca targowe (obecnie Plac Zielony Rynek i Plac Wolności), które mieściły się w granicach pierwotnego układu osadniczego. Główną oś układu wyznaczają teraźniejsze ulice Zamoyskiego, B. L. Wetmańskiego oraz Kościuszki. W centralnej części osady zlokalizowano później pierwszy drewniany kościół, którego pozostałości zapewne ulokowane są w pobliżu obecnego XVIII-wiecznego kościoła. Żuromin przez wieki zdołał zachować swój pierwotny układ urbanistyczny. Niezwykła funkcjonalność, wydarzenia polityczne oraz położenie i warunki biogeograficzne sprawiły, że miasto nie rozrastało się, a granice obecnego historycznego układu przestrzennego są niemal identyczne jak obszar osady średniowiecznej.

W granicach historycznego układu urbanistycznego Żuromina, który kształtem przypomina wydłużony prostokąt, znajdują się ulice będące niegdyś głównymi szlakami handlowo-gospodarczymi. Należą do nich: Mławska, Wetmańskiego, Kościuszki i Plac Wolności usytuowane wzdłuż pierwotnego układu oraz fragmenty ulic przebiegających poprzecznie: Jasna, Lidzbarska, Jezuitów, Małachowskiego, Szkolna i Kosynierów. W centrum układu zlokalizowany jest kościół pw. Św. Antoniego z Padwy wraz z klasztorem. Ponadto w granicach historycznego ośrodka znajduje się większość zabytków ujętych w GEZ z terenu Żuromina. Budynki sytuowane w większości kalenicowo do głównych ulic. Zachowany został podstawowy układ przestrzenny z licznym budownictwem drewnianym z pocz. XX w. Stan zachowania układu należy ocenić jako dobry.

Ryc. 11. Historyczny układ urbanistyczny miasta Żuromin

Źródło: karta GEZ

Ekspozycja krajobrazu

Zgodnie z definicją NID ekspozycja historyczna to autentyczny, zachowany lub potwierdzony w źródłach informacji niezakłócony widok z punktu, ciągu widokowego lub wzdłuż osi widokowej na obiekt (zespół obiektów), kompozycje zieleni i inne obiekty naturalne. Historyczna ekspozycja może również dotyczyć widoku z obiektu. Przekształcanie historycznej ekspozycji powinno być dokonywane pod warunkiem dostosowania do istniejących walorów estetycznych.

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin występuje historyczna ekspozycja, która wyróżnia się w przestrzeni gminny. Z kolei sylwety poszczególnych obiektów zabytkowych stanowią wartość dodaną występującą na analizowanym obszarze. Zabytki obserwowane ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego wraz z ich najbliższym otoczeniem dostosowanym pod względem estetycznym i tworzącym czytelną spójną formę krajobrazową uwzględniając przy tym ukształtowanie terenu są ważnym elementem całej miejscowości nadające im charakter miejsca, czasu i przestrzeni.

Zdecydowaną, historyczną dominantą wysokościowo-przestrzenną Żuromina, jak i całej gminy jest barokowy kościół pw. św. Trójcy wraz z dawnym budynkiem klasztoru, które widoczne są w krajobrazie miejskim. Sylweta kościoła zauważalna jest z różnych stron Żuromina, w tym reprezentatywna fasada południowa. Najwyższym i najlepiej dostrzegalnym elementem kościoła jest jego barokowa sygnaturka.

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) układami urbanistycznymi i ruralistycznymi,
- b) dziełami architektury i budownictwa,
- c) cmentarzami,
- d) parkami.

Odnotowano 1 zabytkowy układ urbanistyczny, który znajduje się w GEZ. W Gminie i Mieście Żuromin obiekty architektury i budownictwa są reprezentowane najliczniej. Zaliczyć można do nich obiekty sakralne, budynki mieszkalne, budynki gospodarcze, czy kapliczki. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze. Odnotowano 3 zabytkowe parki stanowiące niegdyś przykład zaprojektowanej formy zieleni. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W poniższej tabeli przedstawiono zabytki ruchome znajdujące się na terenie Gminy i Miasta Żuromin. Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, w poniższej tabeli przedstawiono informacje ogólne, chroniąc cenne obiekty, głównie kultu religijnego.

Tabela 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

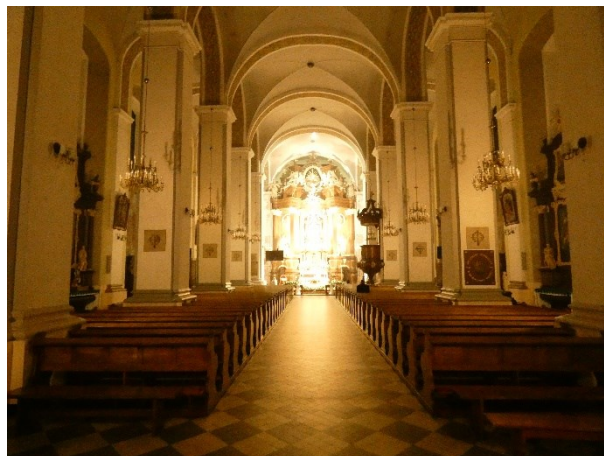
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Przedmiot wpisu	Nr rejestru
1	Poniatowo	Kościół Parafialny p. w. św. Wawrzyńca	polichromia pokrywająca ściany prezbiterium, naw, przedsionka oraz sklepienia wnętrza kościoła, wyk. W 1936 r. lub 1938 r. wg projektu i pod kier. Władysława Drapiewskiego	wpis do rejestru zabytków pod nr B-220 z dn. 09.12.2009 r.
2	Poniatowo	kościół parafialny p. w. św. Wawrzyńca	ołtarz główny, XIX w.	wpis do rejestru zabytków pod nr B-397 z dn. 17.04.2015 r.
3	Poniatowo	kościół parafialny p. w. św. Wawrzyńca	ołtarz boczny św. Franciszka, 1908 r.	wpis do rejestru zabytków pod nr B-397 z dn. 17.04.2015 r.
4	Poniatowo	kościół parafialny p. w. św. Wawrzyńca	ołtarz boczny Serca Jezusowego, 1907 r.	wpis do rejestru zabytków pod nr B-397 z dn. 17.04.2015 r.
5	Żuromin	kościół parafialny	wystrój plastyczny kościoła	wpis do rejestru zabytków pod nr 395a/62-41/78 z dn. 14.03.1962 r.

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Ciechanowie

Tabela 3. Pozostałe zabytki ruchome

Lp.	Miejscowość	Przedmiot wpisu
1	Będzimin	figura przydrożna p. XIX w.
2	Chamsk	wyposażenie kaplicy
3	Dębsk	ołtarz główny 2 poł. XIX w. kaplicy
4	Poniatowo	wyposażenie kościoła parafialnego
5	Żuromin	wyposażenie oraz wystrój plastyczny kościoła parafialnego

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Ciechanowie

Fot. 1. Zabytkowe wnętrze kościoła parafialnego p.w. św. Trójcy w Żurominie

Źródło: fotografia własna

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych, przyczyniają się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa

archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązuje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązuje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art. 116. określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

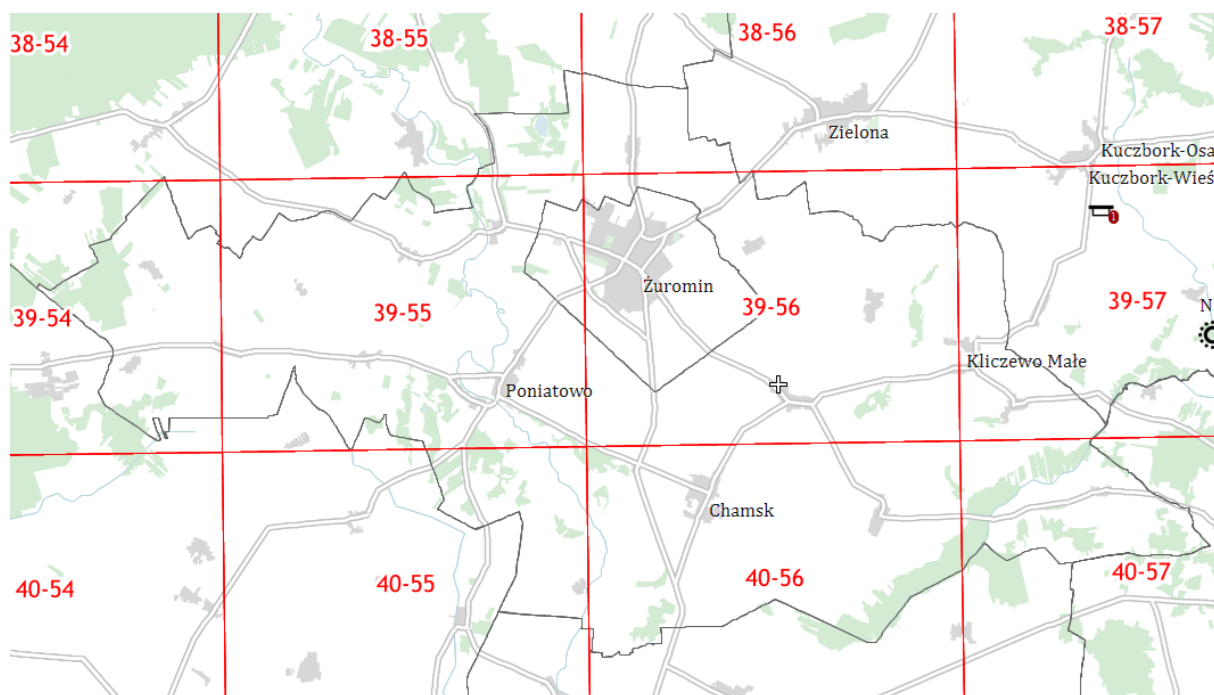
Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomych i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych Gminy i Miasta Żuromin opracowana została w 2014 r. oraz została przyjęta Zarządzeniem Nr 107/2015 Burmistrza Żuromina z dnia 27.08.2015 r.

Zgodnie z gminną ewidencją zabytków Gminy i Miasta Żuromin łączna liczba stanowisk archeologicznych z terenu gminy wyniosła 72.

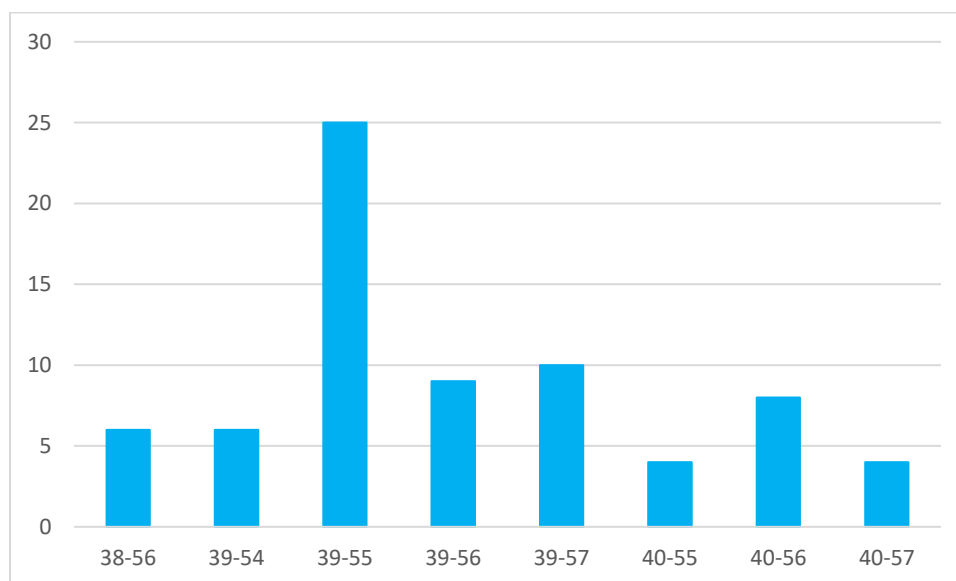
Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe, zalecane jest opracowanie aktualizacji kart GEZ. Wszystkie nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy i miasta. Stwierdza się, że 9 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy i Miasta Żuromin: 38-55, 38-56, 39-54, 39-55, 39-56, 39-57, 40-55, 40-56 i 40-57. Należy zaznaczyć, że obszar AZP 38-55 tylko w marginalnym stopniu wkracza na teren gminy i nie odnotowuje się na nim udokumentowanych stanowisk archeologicznych. Na pozostałych 8 obszarach AZP zaewidencjonowano stanowiska archeologiczne. Obszar AZP 39-56 zajmuje największą powierzchnię na terenie analizowanej jednostki, jednak na jego powierzchni nie odnotowano największej liczby stanowisk w podziale na obszary AZP.

Ryc. 12. Obszary AZP na terenie Gminy i Miasta Żuromin

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarze 39-55 (25) i jest to niespełna jedna trzecia wszystkich zaewidencjonowanych zabytków archeologicznych z terenu gminy. Powyższe spowodowane jest występowaniem na tym terenie rzeki Wkra, która sprzyjała lokalizacji dawnego osadnictwa. Na pozostałych obszarach AZP liczba odnotowanych stanowisk archeologicznych jest podobna i wynosi od 4 na obszarze AZP 40-55 i 40-57 do 10 na obszarze 39-57. Na terenie Gminy i Miasta Żuromin stanowiska archeologiczne rozmieszczone są w miarę równomiernie. Większe skupiska występują w rejonie miejscowości Brudnice, Kliczewo Duże oraz Wiadrowo i Wólka Kliczevska. W tym miejscu należy wspomnieć, iż lokalizacje osad wiązały się z dobrą ekspozycją terenu,

klimatem, dostępnością wody, żyznością gleby, czyli elementami pozwalającym na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych.

Na obszarze 39-57 odnotowano 10 stanowisk, choć teren tego obszaru AZP pokrywa tylko niewielki wschodni obszar analizowanej jednostki. Choć obszar 39-56 niemal w całości znajduje się na terenie gminy i miasta Żuromin, to na jego terenie znajduje się tylko 9 stanowisk. Na terenie obszaru AZP 40-56 znajdującego się w południowej części gminy i miasta zlokalizowanych jest 8 stanowisk. Na pozostałych obszarach AZP liczba stanowisk archeologicznych nie przekracza 6.

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie następujących kategorii stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z poniższego zestawienia wynika, że zdecydowanie najwięcej odnotowano śladów osadnictwa – 52.

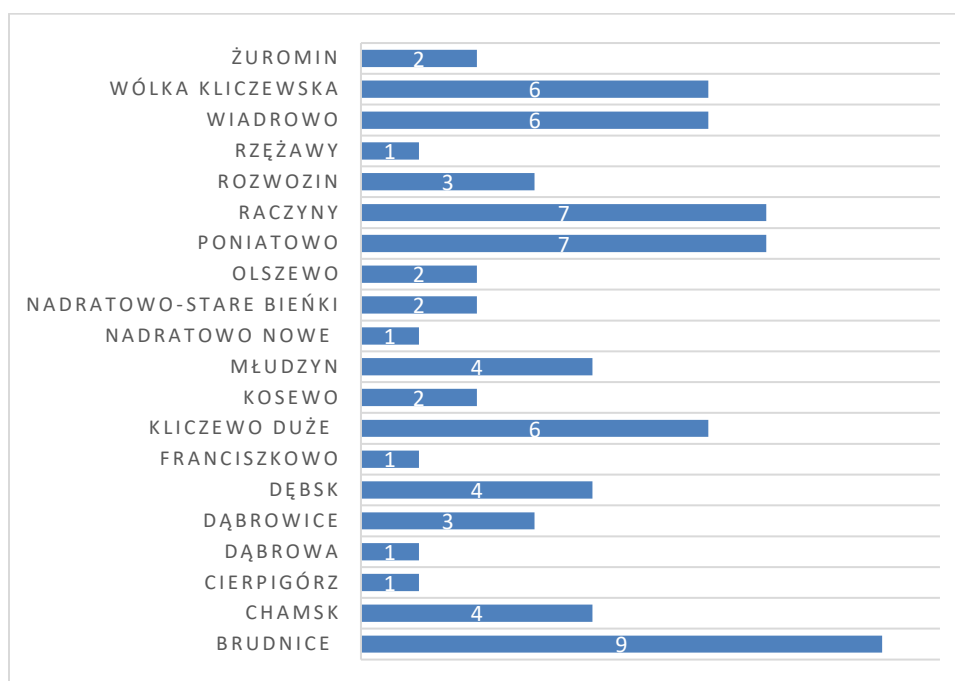
Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	ślad osadnictwa	52
2	osada	27
3	punkt osadniczy	6
4	znalezisko luźne	5
5	cmentarzysko	3
6	chałupa kryta strzechą	1
7	kościół	1
8	kapliczka	1
9	młyn	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie gminy odnotowano 72 stanowiska archeologiczne. Stanowiska rozłożone są równomiernie. Nie obserwuje się miejscowości, w której liczba stanowisk archeologicznych była by znacznie wyższa, niż w pozostałych. Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie Gminy i Miasta Żuromin znajduje się w miejscowościach: Brudnice (9), Raczyń i Poniatowo (po 7). W pozostałych jednostkach odnotowano 6 stanowisk lub mniej. W załączniku nr 2 przedstawiono wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin znajduje się kilka stanowisk wielokulturowych, tj. takich gdzie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych. Powyższa sytuacja dotyczy szczególnie stanowisk wymienionych w poniższej tabeli, gdzie zaewidencjonowano pozostałości śladów człowieka z różnych kultur i epok w największym stopniu.

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Raczyny	39-55	2	5	ślad osadnictwa	górný paleolit
					osada	epoka brązu- Ha
					osada	wczesne średniowiecze XI-XII w.
					osada	późne średniowiecze XIII-XIV w. XV-XIX w.
2	Wiadrowo	38-56	5	7	osada	okres wpływów rzymskich
					ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze
					ślad osadnictwa	późne średniowiecze
3	Raczyny	39-54	1	8	ślad osadnictwa	epoka brązu
					ślad osadnictwa	późne średniowiecze
					ślad osadnictwa	nowożytność
4	Raczyny	39-54	3	10	ślad osadnictwa	średniowiecze
					ślad osadnictwa	późne średniowiecze
					ślad osadnictwa	nowożytność

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

W najbliższym czasie nie są przewidywane roboty budowlane, a także prace inwentaryzacyjne przy stanowiskach archeologicznych.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin nie znajdują się muzea, izby pamięci oraz inne miejsca, w których przechowywane i eksponowane byłyby zabytki, czy też ważne zbiory, przedmioty i ekspozycje historyczne.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremoniał lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Niezwykle istotną rolę w propagowaniu dziedzictwa niematerialnego gminy i miasta Żuromin pełni Żuromińskie Centrum Kultury (ZetCeKa) oraz Powiatowo-Miejska Biblioteka Publiczna. W Żuromińskim Centrum Kultury mają miejsce różnorodne praktyki społeczno-kulturowe, tradycje muzyczne oraz widowiska. W ZetCeKa funkcjonuje Niepubliczna Szkoła Muzyczna oraz organizowane są liczne zajęcia muzyczne (sekcja wokalna, ognisko muzyczne – lekcje pianina, akordeonu, gitary, orkiestra dęta).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Ponadto, prężnie działają sekcje tańca, plastyki oraz koła zainteresowań (sekcja teatralna, sekcja brydża sportowego oraz trening zdrowotny). W Żuromińskim centrum kultury funkcjonuje także klub seniora, kino oraz odbywają się różnorodne warsztaty artystyczne oraz widowiska.

Powiatowo-Miejska Biblioteka Publiczna w Żurominie jako samorządowa instytucja kultury gromadzi, opracowuje i udostępnia materiały biblioteczne, organizuje obieg wypożyczeń międzybibliotecznych oraz pełni funkcję ośrodka informacji biblioteczno-bibliograficznej. Biblioteka stara się poszerzać swoje zasoby, by w jak największym stopniu zaspokajać zróżnicowane potrzeby czytelnicze, oświatowe, kulturalne i informacyjne mieszkańców całego powiatu.

Z terenu Gminy i Miasta Żuromin nie odnotowuje się wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (85 wpisów-stan na grudzień 2023 r.) oraz krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (10 wpisów-stan na grudzień 2023 r.). Z terenu gminy i miasta nie odnotowano również żadnego produktu wpisanego do listy produktów tradycyjnych, który prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Niemniej, na terenie Gminy i Miasta Żuromin występuje nieznaczna liczba przykładów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Gmina i Miasto Żuromin znajduje się w większości w historycznych granicach Zawkrza oraz w niewielkim stopniu w granicach ziemi płockiej, zgodnie z niżej przedstawioną mapą regionów etnograficznych. Obie jednostki, zaliczane do województwa płockiego uformowały się w okresie książęcego lenna mazowieckiego (XIV-XV w.) oraz w XVI w. Zawkrze położone jest na lewobrzeżu rzeki Wkry i Działdówki. Po roku 1945 ta część Mazowsza znajdowała się w utworzonym wówczas województwie płockim (powiat mławski, szreński i nidzicki), zaś powiat sierpecki został wydzielony w 2. ćwierci XVI w. z powiatu bielskiego ziemi płockiej.³

³ Tradycja Mazowsza powiat żuromiński przewodnik subiektywny, Mazowieckie Centrum kultury i Sztuki, Warszawa 2012

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Ryc. 13. Etnograficzna mapa Polski

Źródło: www.niezlomni.com

Organizacje i Stowarzyszenia związane z dziedzictwem

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin występują stowarzyszenia i organizacje, które w swojej działalności statutowej realizują zadania związane z dziedzictwem kulturowym, również dziedzictwem niematerialnym, należy do nich zaliczyć:

- Towarzystwo Miłośników Ziemi Żuromińskiej, cele Towarzystwa to m.in.:
 - rozbudzenie aktywności społecznej, gospodarczej i kulturalnej mieszkańców regionu;
 - wspomaganie organizacyjne i finansowe inicjatyw społecznych, gospodarczych i kulturalnych;
 - prowadzenie działalności na rzecz pogłębienia wiedzy o historii i kulturze regionu i jego zasobach materialnych i przyrodniczych, ochrony dóbr kultury i tradycji regionu;

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

- wszechstronne badanie regionu poprzez prowadzenie różnorodnych projektów badawczych związanych z ziemią żuromińską;
- współpraca z organami administracji samorządowej i organizacjami pozarządowymi na rzecz promocji i rozwoju regionu w kraju i zagranicą;
- Żuromińska Grupa Historyczna, cele Stowarzyszenia to m. in.:
 - propagowanie historii powiatu żuromińskiego;
 - pozyskiwanie materiałów źródłowych dotyczących historii powiatu żuromińskiego;
- Stowarzyszenie Na pograniczu, cele Stowarzyszenia to m. in.:
 - podtrzymywanie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej;
 - upowszechnianie kultury – ze szczególnym uwzględnieniem kultury regionalnej i ochrony dziedzictwa;
- Żuromińskie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Plan Szansa”, cele Stowarzyszenia to m. in.:
 - inspirowanie i popieranie inicjatyw społecznych w zakresie kultury, edukacji, gospodarki, sportu i turystyki;
 - promowanie powiatu żuromińskiego i jego mieszkańców;
- Stowarzyszenie WAGON INICJATYW, cele stowarzyszenia to m. in.:
 - rozwijanie działań na rzecz tolerancji i promocji norm życia społecznego, promocji integracji europejskiej, rozwijania kontaktów i współpracy między społeczeństwami różnych kultur, mniejszościami narodowymi oraz organizacjami o zbieżnych celach statutowych;
 - wzmacnianie więzi i integracji lokalnego społeczeństwa, pielęgnowanie jej tradycji;
 - wspieranie obszarów wiejskich, rolnictwa i ekorolnictwa;
 - aktywna działalność i promocja na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu.

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin działają Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych. Zgodnie z Krajowym Rejestrem Kół Gospodyń Wiejskich, na terenie gminy działają:

- Stowarzyszenie Koła Gospodyń Wiejskich w Rozwozinie.
- Koło Gospodyń Wiejskich w Rzężawach. Koło liczy 16 osób.
- Koło Gospodyń Wiejskich w Olszewie. Koło liczy 23 osoby.
- Koło Gospodyń Wiejskich „Babki z Rodzynkami” z Brudnic, Koło liczy 14 osób.
- Koło Gospodyń Wiejskich Słodkie Babeczki z Chamska, Koło liczy 31 osób.
- Koło Gospodyń Wiejskich Kliczewianki w Kliczewie Dużym. Koło liczy 22 osoby.
- Koło Gospodyń Wiejskich Wesołe Kwiatki w Kruszewie. Koło liczy 17 osób.

Wydarzenia i imprezy

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin odbywają się ważne wydarzenia i imprezy związane z dziedzictwem kulturowym. Należy do nich zaliczyć:

- Mazowiecki przegląd piosenki i prac plastycznych odbywający się w Żuromińskim Centrum Kultury;
- Konkurs Piosenki „Żurominki” w Żuromińskim Centrum Kultury;
- Dni Żuromina w Parku Miejskim;
- Odpust i Dożynki w Żurominie.

Postacie historyczne

Z Gminą Żuromin związane są osoby, które poprzez swoją działalność na stałe rozstawiły gminę, przyczyniły się do jej rozwoju oraz popularyzacji. Wpisały się na stałe w jej historię, tworząc zarazem elementy zbioru dziedzictwa niematerialnego gminy.

Andrzej Zamoyski (1716 – 1792) – Kanclerz Wielki Koronny, uzyskał dla Żuromina w 1767 r. prawa miejskie. Inicjator i fundator wielu projektów budowlanych na terenie obecnej gminy. Orędownik budowania szkół na wsiach, edukacji wszystkich w duchu patriotycznym. Zniósł pańszczyznę i zamienił ją na czynsze. Dzięki nowoczesnemu jak na owe czasy podejściu, do jego dóbr chętnie przybywali nowi pracownicy.

Józef Kaźmierski (1887 – 1932) – nauczyciel, pierwszy burmistrz miasta. Jeden z głównych społeczników angażujących się w przywrócenie praw miejskich Żuromina. Za jego urzędowania wybrukowano ulice, rozwinięto roboty publiczne.

Ignacy Staniszek (1869 – 1958) – pierwszy proboszcz żuromiński w latach 1908 – 1958. Przeprowadził restaurację kościoła, zabezpieczył od zniszczenia klasztor, inicjator reaktywowania w 1917 r. Koła Polskiej Macierzy Szkolnej, członek Ochotniczej Straży Ogniowej, spoczywa na żuromińskim cmentarzu.

Leon Wetmański (1886 - 1941) – błogosławiony biskup, urodzony w Żurominie. W latach 1895–1900 uczęszczał do szkoły gminnej w Żurominie. Prefekt w gimnazjum żeńskim w Petersburgu, profesor ascetyki i mistyki oraz ojciec duchowy plockiego seminarium. Był wykładowcą i spowiednikiem Niższego i Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Biskup pomocniczym diecezji plockiej i biskup tytularny Camachus, prezes Towarzystwa Dobroczynności Caritas w Płocku, sekretarz generalny Związku Misji Duchowych w Polsce i od 1939 dyrektor Krajowej Unii Apostolskiej Kapłanów w Polsce. Zamordowany podczas II wojny światowej 10 października 1941 r. Został beatyfikowany w gronie 108 męczenników II wojny światowej przez Ojca Św. Jana Pawła II 13 czerwca 1999 r. w Warszawie.

Stanisław Byber (1911–1962) - nauczyciel, działacz podziemia w okresie okupacji i po 1945 r. Przed wojną pracował jako nauczyciel w Żurominie. W czasie wojny ukrywał się, w konspiracji działał w Stronnictwie Ludowym „Roch” oraz Batalionach Chłopskich.³

Ignacy Charszewski (1869–1940) - ksiądz katolicki, rektor kościoła w Żurominie, publicysta, autor pierwszej monografii Żuromina. Urodził się we wsi Lenie koło Dobrzynia. Ukończył gimnazjum i seminarium duchowne w Płocku, potem studiował na Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1902 r. objął funkcję rektora kościoła w Żurominie, będącego wówczas filią parafii Lubowidz. Spisał dzieje cudownego wizerunku Matki Boskiej Żuromińskiej, które były zarazem pierwszą monografią miasta. Jednocześnie publikował w łomżyńskiej i plockiej prasie pod pseudonimem „Żurominiak”. Aresztowany

na początku II wojny światowej za wygłaszanie patriotycznych kazań, został zamęczony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen.³

Anastazy Kołodziejcki (1915–1990) - działacz Państwa Podziemnego ps. „Gromek”. Pochodził z Dąbrowy koło Żuromina, w 1936 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Pułtusk. We wrześniu 1939 r. brał udział w obronie Modlina, a następnie Warszawy, otrzymał Krzyż Walecznych. W 1943 r. został komendantem AK obwodu sierpeckiego. Dążył do scalenia wszystkich organizacji podziemnych. W 1945 r. został aresztowany w Sierpcu przez NKWD. Pod fałszywym nazwiskiem „Lucjan Więckowski” wywieziono go do ZSRR, gdzie spędził 7 lat. W 1952 r. „repatriował się” do Polski. Zamieszkał w Działdowie, gdzie pracował w dziale finansowym Powiatowego Związku Gminnych Spółdzielni.³

Samuel Posner (zm. 1863) - żyd z Żuromina, powstaniec styczniowy, wsławiony bohaterstwem w bitwie pod Rozwozinem (3 lipca 1863 r.)³

Cudowny obraz w Poniatowie⁴

W Poniatowie znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej Bolesnej stynącej łaskami. Nastąpiło to pod koniec XVIII w. wieść o nadprzyrodzonych objawieniach bardzo szybko rozeszła się po okolicy i do Poniatowa napływać zaczęły liczne rzesze pielgrzymów. Były one tak wielkie, że zmusiły ówczesnego proboszcza w Chamsku, ks. Antoniego Fiedorowicza, do przeniesienia się do Poniatowa, gdzie zamieszkał na stałe. Pątnicy modlący się przed obliczem Maryi masowo przystępowali do sakramentu spowiedzi i Komunii Świętej. Wiemy o tym z dekretu, na mocy którego ks. A. Fiedorowicz otrzymał do pomocy wikariusza, mimo że parafia była stosunkowo mała i dotychczas wystarczała w niej jednoosobowa obsada duszpasterska. Również mały kościółek nie mógł pomieścić wszystkich wiernych. W związku z objawieniami postanowiono założyć księgę cudów. Nosi ona tytuł: „Zebranie Łask y Cudów Najświętszej Maryi Panny Bolesnej w Kościele Poniatowskim doznanych od Ludzi odwiedzających y Jey Opiece się ofiarujących, którzy wyznali przy świadkach y w czasie zaprzysięć się oświadczaia”. Księga ta zachowała się i do dziś przechowywana jest w Archiwum Parafialnym w Poniatowie. Możemy w niej przeczytać setki zeznań o objawieniach. Szereg opisów cudownych zdarzeń i łask doznanych za przyczyną Maryi dotyczy lat 1797-1808. Najstarszy zapis pochodzi z 11 października 1797 r. i dotyczy zeznań niejakiego Michała Łowińskiego, który stwierdził, iż dostrzegł szczególną jasność bijącą z gwiazd nad obliczem Matki Najświętszej. Następne wpisy dotyczą tego samego zjawiska, dopiero później mowa jest o cudownych uzdrowieniach.

Obraz z Poniatowa namalowany był w stylu manierystycznym, ale z pewnymi elementami malarstwa renesansowego, a nawet gotyckiego. Wszystkie te cechy skłoniły historyków sztuki do stwierdzenia, że obraz wyszedł z warsztatu rodzinnego, nie mógł być więc przywieziony z Rzymu, który działał prawdopodobnie w XVII wieku na terenie Mazowsza. Potwierdzeniem tej hipotezy są pewne podobieństwa z obrazami w stallach kościoła w Dobrzykowie, a pochodzących z nie istniejącej już świątyni sióstr norbertanek w Płocku.” Mimo tego, daje się do zrozumienia, że obraz ten jest wzorowany na kompozycjach rozpowszechnionych w tym czasie przez warsztat carraccich. Obraz Matki Bożej Bolesnej jest namalowany na trzech złączonych ze sobą deskach (prawdopodobnie lipa lub grusza) o wymiarach 136 x 85,5 cm, przy czym całość ma kształt sześcioboku umieszczonego

⁴ www.parafiaponiatowo.pl

w owalnych ramach. Datę powstania malowidła historycy sztuki określają na pierwszą połowę XVII w., tj. przed rokiem 1645. Autor malowidła nieokreślony.

Żuromińska Pani⁵

W kościele żuromińskim, który posiada rangę sanktuarium znajduje się obraz Matki Bożej Żuromińskiej. Początki kultu Matki Bożej Żuromińskiej sięgają lipca 1704 r. To wtedy pewien tutejszy rolnik o nazwisku Bloch udzielił gościny nieznanemu bliżej żołnierzowi, uczestnikowi Wojny Północnej (1700-1721), a w zamian otrzymał wizerunek Matki Bożej. Pobożny Bloch schował obraz w obawie przed szalejącymi Szwedami, którzy pustoszyli kraj. Każdego wieczoru rodzina rolnika gromadziła się wokół Obrazu Matki Bożej na modlitwie. Jak mówią źródła po każdej modlitwie „zawsze wstawał pocieszony i doznawał ulgi w cierpieniach i trudnościach życia”. Po pewnym czasie ze skrzyni, gdzie znajdował się wizerunek, zaczęła wydobywać się jasność. Owa jasność spotęgowała dom Blocha, obraz zaczął się pocić i krople rosy spadały na ziemię. W nocy z 8 na 9 września 1706 r. cudowna jasność spotęgowała się do tego stopnia, że w niej stanęła cała chata Blocha. Zdjęty bojaźnią, Bloch wraz z rodziną, opuścił swój dom przenosząc się do sąsiada. Wieść o cudownym Wizerunku Maryi szybko rozeszła się po całym kraju i poza jego granice. A dom rolnika stał się pierwszą kaplicą, którą nawiedzali wierni, trwając na modlitwie i śpiewając pobożne pieśni.

Wieść o Cudownym obrazie dotarła do biskupa płockiego Ludwika Bartłomieja Załuskiego, który powołał specjalną komisję mającą zbadać to niezwykle zjawisko. Komisja po przesłuchaniu świadków i zbadaniu cudów uzdrowień przekazała swoją opinię biskupowi, który wkrótce ogłosił obraz cudownym i sam przybył do Żuromina, aby oddać cześć Matce Bożej. Polecił on również wybudować dla obrazu drewnianą kaplicę, którą ukończono w 1708 r.

Kult Matki Bożej Żuromińskiej zaczął się intensywnie rozwijać. Kaplica stała się za mała, aby pomieścić wiernych. Biskup Załuski widząc rozwój kult polecił wybudować kościół. Dzięki pomocy finansowej ówczesnego właściciela Żuromina Michała Zdzisława Zamoyskiego, zbudowano w 1714 r. drewniany kościół. O tym wszystkim świadczy zachowany do dzisiaj kamień węgielny z wyrytą na nim datą. Kościół ten konsekrował i podarował mu wyposażenie liturgiczne biskup Ludwik Załuski. On też w roku 1718 sprowadził do Żuromina jezuitów, aby sprawowali opiekę nad tym cudownym miejscem.

Drewniany kościół z powodu napływu coraz to większej liczby pielgrzymów, stawał się zbyt mały. Dlatego jezuita około roku 1760 rozpoczęli starania o wybudowanie świątyni murowanej. Budowę murowanego kościoła przerwała jednak kasata jezuitów w roku 1773. Zdołano jedynie ukończyć prezbiterium i część murów. Na ich miejsce sprowadzono franciszkanów reformatów, którzy dokończyli budowę murowanego kościoła. Konsekracja odbyła się 2 lipca 1786 r. i dokonał jej biskup Wojciech Józef Gadowski. Do nowo wybudowanej świątyni przeniesiono cudowny Obraz, który znajduje się w niej do chwili obecnej. Ojcowie reformaci opiekowali się cudownym Obrazem Matki Bożej Żuromińskiej do roku 1865 r. Od tego czasu opiekę nad cudownym Wizerunkiem Matki Bożej oraz nad kościołem objęli księża z parafii Lubowidz. Żuromińska świątynia stała się więc kościołem filialnym parafii w Lubowidzu. Lubowidzcy wikariusze byli rektorami kościoła i rezydowali w Żurominie. Tak było do roku 1908, kiedy to biskup płocki Apolinary Wnukowski erygował w Żurominie parafię pod wezwaniem św. Antoniego z Padwy.

⁵ www.parafiazuromin.pl

Kult Matki Bożej Żuromińskiej od samego początku nacechowany był sporą intensywnością. Przybywali tutaj wierni z różnych zakątków Mazowsza, Pomorza, Warmii i Mazur, Kaszub i Lubelszczyzny. Wszyscy podążali przed cudowny Obraz Pani Żuromińskiej, aby Jej podziękować za otrzymane łaski i wypraszać nowe. O doznawanych tutaj łaskach i ich rodzaju świadczą wymownie wota umieszczone wokół obrazu. O żywym kulcie Matki Najświętszej w Żurominie świadczą także liczne dary dla żuromińskiego kościoła.

O trwającym do dzisiaj kulcie Matki Bożej Żuromińskiej świadczą coroczne uroczystości odpustowe związane z liturgicznym świętem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, odprawiane w niedzielę po 8 września. Gromadzą one nadal kilkutysięczną, a niejednokrotnie kilkunastotysięczną, rzeszę pielgrzymów.

Pośród wielu cudownych wydarzeń w historii kultu Matki Bożej Żuromińskiej zdarzył się wypadek tak niezwykły, że wciąż nurtuje on serca i umysły czcicieli Matki Bożej. A dotyczy on gipsowej figury Matki Bożej, wielkości człowieka, umieszczonej na postumencie z kamieni. Przed wojną figura była otoczona małymi sztachetkami żeliwnymi. Pod koniec wojny, a dokładnie pod koniec 1944 roku, Niemcy zarekwirowali te sztachetki, a jeden z Niemców odtrącił głowę figurze Matki Bożej. Głowę tę jednak jakaś kobieta przyniosła do kościoła. Ks. Staniaszko, ówczesny proboszcz, schował ową głowę w jednej z zakrystii. Po wojnie ks. Staniaszko odnowił figurę, przykleił utraconą głowę, a na miejscu spojenia namalowano czerwoną linią przypominającą tamto smutne wydarzenie. Wielu ludzi przychodziło na to miejsce, aby się modlić. 2 sierpnia 1949 roku, w święto Matki Bożej Anielskiej, modlący zauważyli, że z oczu Maryi płyną łzy. Szybko rozniosła się ta wieść i przed figurą zaczęli gromadzić się parafianie żuromińscy oraz ludzie z dalszych okolic. Przybywało tak dużo ludzi, że ówczesna władza państwowa próbowała przeszkodzić tym zgromadzeniom. Zaczęto rozpędzać ludzi, odwoływano autobusy przyjeżdżające do Żuromina, milicja legitymowała wszystkich przybywających i odsyłała ich do domów. Ludzie jednak, omijając kontrole, coraz liczniej przybywali, aby zobaczyć to niecodzienne zjawisko. Władze próbowały nawet żądać od Proboszcza, aby zabronił pielgrzymom gromadzić się przed kościołem. Ten jednak nie zakazywał. Do dzisiejszego dnia wielu ludzi przychodzi codziennie przed tę figurę, aby odmawiać różaniec, czy inne modlitwy, i uzyskiwać wymodlone łaski. (T. Rutowski, Pobożność maryjna -realizacja przykazania miłości (mps), Żuromin 2001, s. 1-2).

Ostatecznym potwierdzeniem autentyczności kultu Pani Żuromińskiej była koronacja obrazu koronami papieskimi dokonana w dniu 10 września 2000 r. z woli Ojca Świętego Jana Pawła II. Koronacji przewodniczył kard. Józef Glemp - Prymas Polski otoczony biskupami, kapłanami i czcicielami Pani Żuromińskiej. Od tego też dnia kościół w Żurominie został podniesiony do rangi Sanktuarium Diecezjalnego.

Obraz nawiązuje do sceny z życia św. Antoniego, kiedy to podczas modlitwy otrzymał z rąk Najświętszej Panny Dziecię Jezus. Namalowany został na płótnie o wymiarach 70x60 cm przez bliżej nieznanego artystę pod koniec XVII wieku.

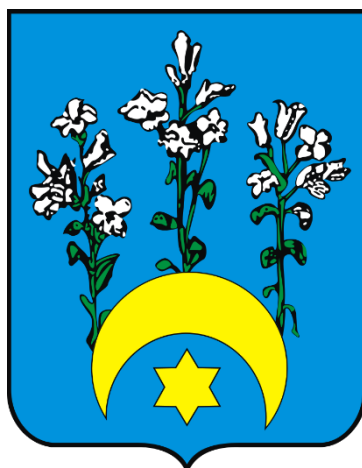
Fot. 2. Cudowny obraz „Żuromińskiej Pani”

Źródło: fotografia własna

Herb Gminy

Herby gmin w sposób pośredni nawiązują do dziedzictwa niematerialnego, ukształtowanego historycznie, na terytorium danej gminy. Od 8 marca 1990 r. gminy uzyskały możliwość powołania herbów na mocy ustawy o samorządzie terytorialnym. Są cennym dziedzictwem kulturowym, ukazują zasób dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego, który należy identyfikować z daną jednostką terytorialną. Herb powinien się wyróżniać i być łatwo rozpoznawalny. Ukazanie dziedzictwa kulturowego w herbie Jan Pruszyński definiuje następująco: „to zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju, oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”. Ponadto herby powinny spełniać szereg określonych kryteriów. Zasady tworzenia herbów, flag, sztandarów i pieczęci jednostek samorządu terytorialnego w Polsce określa Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Herb Gminy i Miasta Żuromin przedstawia na tarczy gotyckiej w kolorze błękitnym, trzy lilie (kwiaty w kolorze białym, łodygi i liście w kolorze zielonym) niejako wyrastające z sierpa księżyca w kolorze złotym. Pod sierpem księżyca widnieje sześcioramienna gwiazda w kolorze złotym. Herb Żuromina podkreśla ścisły związek miasta ze środowiskiem naturalnym. Niebieskie pole herbu można odczytywać jako nawiązanie do środowiska wodnego, którego charakterystycznym elementem są lilie wodne umieszczone schematycznie w herbie miasta jako dominujący element. Herb umieszcza się w sali obrad rady gminy, w pomieszczeniach urzędu gminy oraz jednostkach organizacyjnych i na budynku gminy. Herb Gminy może być umieszczany na drukach urzędowych przewodniczącego rady oraz wójta gminy. Użycie herbu przez instytucje nie będące jednostkami gminnymi, a także przez organizacje społeczne, zwłaszcza w celach handlowych i reklamowych może nastąpić tylko za zgodą rady.

Ryc. 14. Herb Gminy i Miasta Żuromin

Źródło: www.zuromin.info

Należy zaznaczyć, iż Poniatowo również posiada swój herb, który jest najczęściej spotykanym herbem na Mazowszu, używany przez około 1740 rodów. Herb Poniatowa przedstawia Jastrzębiec – końska podkowa koloru żółtego na niebieskiej tarczy.⁶

Ryc. 15. Herb Poniatowa

Źródło: Tradycja Mazowska powiat żuromiński przewodnik subiektywny, Mazowieckie Centrum kultury i Sztuki, Warszawa 2012

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że dziedzictwo niematerialne gminy jest skromne. Tradycje kulturowe w regionie żuromińskim przetrwały w stopniu nieporównywalnie mniejszym niż na Kurpiach, czy Mazurach. Tradycje związane z dziedzictwem niematerialnym zaczęły być zacierane już w drugiej połowie XIX w. Było to związane z silnym wpływem ośrodków miejskich (Płock, Mława, Ciechanów) oraz wczesnej modernizacji wsi związanej z powstawaniem dużych gospodarstw na urodzajnych ziemiach.³ Nie przetrwał strój ludowy, brak tradycyjnej obrzędowości i tradycji lokalnej, potraw regionalnych, gwary, czy innych lokalnych zwyczajów. Powyżej wymienione elementy niematerialne należy zachować i pielęgnować.

⁶ Tradycja Mazowska powiat żuromiński przewodnik subiektywny, Mazowieckie Centrum kultury i Sztuki, Warszawa 2012

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin znajduje się 10 obiektów rejestrowych położonych w: Chamsku (3), Kliczewie Małym (2), Poniatowie (2) i Żurominie (3). Obiekty te datowane są na XVI-XVII, XVI-XVIII i XIX w. Najstarszym obiektem rejestrowym jest kościół parafialny w Chamsku, z kolei najmłodszym – park w zespole dworsko-parkowym w Chamsku.

Tabela 5. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Lokalizacja	Datowanie	Stan Zachowania	Właściciel	Wpis do rejestru zabytków
1	Chamsk	Kościół p.w. św. Floriana	ul. Mazowiecka 35	XVI-XVII w., 1817-1819 r.	dobry	Parafia św. Floriana w Chamsku	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-94 z 08.12.1961 r.
2	Chamsk	Dwór w zespole dworsko-parkowym	ul. Parkowa 1	XIX w.	bardzo dobry	Własność prywatna	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-244 z 15.10.1981 r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

3	Chamsk	Park w zespole dworsko - parkowym	ul. Parkowa 1	k. XIX w.	bardzo dobry	Własność prywatna	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-244 z 15.10.1981 r.
4	Kliczewo Małe	Dwór w zespole dworsko - parkowym	22	XIX w.	bardzo zły	Gmina i Miasto Żuromin	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-234 z 08.10.1981 r.
5	Kliczewo Małe	Park w zespole dworsko - parkowym	22	XIX w.	brak możliwości oceny ze względu na teren zamknięty	Gmina i Miasto Żuromin	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-234 z 08.10.1981 r.
6	Poniatowo	Park w zespole dworsko - parkowym	ul. Parkowa 30	XIX w.	dobry	Gmina i Miasto Żuromin	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-233 z 08.10.1981 r.
7	Poniatowo	Kościół p.w. św. Wawrzyńca	ul. Rynek 21B	XVI-XVII w., ok. 1804 r.	dobry	Parafia św. Floriana w Poniatowie	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-95 z 19.12.1961 r.
8	Żuromin	Kościół p.w. św. Trójcy	ul. Kościuszki 3	XVIII w.	dobry	Parafia pw. Św. Antoniego z Padwy	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-96 z 19.12.1961 r.
9	Żuromin	Klasztor	ul. Kościuszki 3	XVIII w.	dobry	Parafia pw. Św. Antoniego z Padwy	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-96 z 19.12.1961 r.
10	Żuromin	Ogrodzenie	ul. Kościuszki 3	XVIII w.	dostateczny	Parafia pw. Św. Antoniego z Padwy	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-96 z 19.12.1961 r.

Źródło: Rejestr zabytków województwa mazowieckiego, GEZ

W powyższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych. Z zestawienia wynika, że stan poszczególnych obiektów jest zróżnicowany. W najgorszym stanie jest dwór z zespole dworsko-parkowym w Kliczewie Małym, który z roku na rok coraz bardziej niszczy. By zachować wartości zabytkowe obiektu należy przeprowadzić generalne prace remontowo-konserwatorskie. W ostatnich latach Gmina i Miasto Żuromin przeprowadziła prace finansowane ze środków własnych związane z zabezpieczeniem dworu. Ponadto, niewielkie prace remontowo-konserwatorskie polegające na uzupełnieniu ubytków tynku należy przeprowadzić w ogrodzeniu zespołu klasztornego w Żurominie. Stan zachowania parku w Chamsku należy ocenić jako bardzo dobry, natomiast parku w Poniatowie jako dobry. W Parku w Chamsku przeprowadzone zostały prace związane z usuwaniem samosiewów i porządkowaniem terenu, zgodnie z Planem Rewitalizacji Parku zatwierdzonym przez Konserwatora Zabytków. Stan zabytkowego Parku w zespole dworsko-parkowym w Kliczewie Małym jest trudny do oceny ze względu na teren zamknięty i brak możliwości wejścia na obszar parku.

Stan Kościoła pw. Św. Floriana w Chamsku oraz stan Kościoła p. w. św. Wawrzyńca w Poniatowie można ocenić jako dobry, zalecane są prace konserwacyjne przy drewnianych elewacjach. Należy zaznaczyć,

iż w ostatnich latach Gmina i Miasto Żuromin otrzymała dofinansowanie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków na remont i konserwację tych zabytków. W najbliższym czasie planowane są prace remontowe polegające na konserwacji oszalowań kościoła p.w. św. Wawrzyńca w Poniatowie.

Stan dworu położonego w zespole dworsko-parkowym w Chamsku należy ocenić jako bardzo dobry. Obiekt jeszcze w 2008 r. znajdował się w złym stanie technicznym, wymagał generalnych prac remontowo-konserwatorskich. Pod koniec 2008 roku dwór zyskał nowych właścicieli, którzy w 2012 roku rozpoczęli generalny remont obiektu. Gzymsy budynku odnowiono zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi przywracając jednocześnie dawny wygląd obiektu. Obecnie budynek pełni rolę sali weselnej. W dolnej kondygnacji funkcjonuje sala bankietowa, górną kondygnację przystosowano do pomieszczeń sypialnych.

Stan Kościoła p.w. św. Trójcy oraz Klasztoru znajdujących się w zespole klasztornym położonym przy ul. Kościuszki 3 w Żurominie ocenia się jako dobry. Zalecane są ewentualne prace remontowo-konserwatorskie polegające na uzupełnieniu ubytków tynku w elewacjach. Obecnie w budynku klasztornym funkcjonuje Powiatowy Środowiskowy Dom Samopomocy im. Św. Jana Pawła II przy Caritas Diecezji Płockiej w Żurominie finansowany ze środków powiatu żuromińskiego.

Ogólny stan obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków należy ocenić jako dobry. Jedynie Dwór w Kliczewie Małym wymaga natychmiastowych prac remontowo-konserwatorskich ze względu na postępujące z roku na rok pogarszanie się stanu technicznego obiektu.

W powyższej tabeli przedstawiono właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Zgodnie z art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Ryc. 16. Lokalizacja miejscowości, w których znajdują się zabytki rejestrowe

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Z przeprowadzonej wizji terenowej w 2023 r. wynika, że znak ten nie jest umieszczony na żadnym obiekcie. Konieczne jest zatem oznakowanie wszystkich zabytków.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.⁷

⁷ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/blekitna-tarcza/pl/program-blekitnej-tarczy/znak-blekitnej-tarczy.php>

Ryc. 17. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Burmistrz Gminy i Miasta Żuromin prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Żuromin w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.⁸

Gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa Gminy i Miasta Żuromin opracowana została w 2014 r. Ewidencja ta jest na bieżąco monitorowana przez pracowników Urzędu Gminy i Miasta Żuromin. Została wprowadzona Zarządzeniem Nr 107/2015 Burmistrza Żuromina z dnia 27.08.2015 r.

W ewidencji gminnej odnotowano 72 pozycje, w tym 10, które zostały wpisane do rejestru zabytków. Znajdują się w niej również zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także inne obiekty prezentujące wartość zabytkową.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe oraz formę opracowania poprzedniej ewidencji, tj. na wzorze nieaktualnych już kart adresowych, zasadnym jest aktualizacja GEZ. Ewidencja stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie

⁸ Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951)

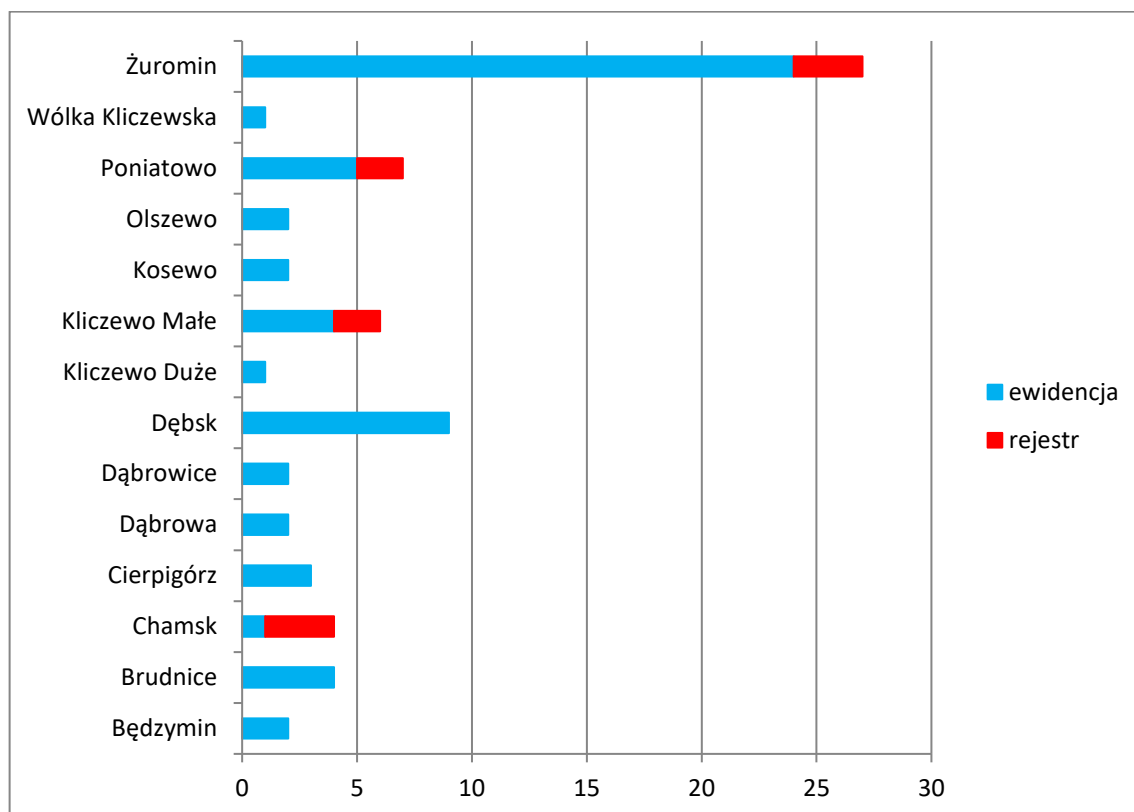
i Mieście Żuromin. Wszystkie nieruchome zabytki ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 1.

Od 2014 r. w gminnej ewidencji zabytków zaszły niewielkie zmiany. Część obiektów z racji braku prowadzonych prac konserwatorsko-remontowych nieznacznie pogorszyła swój stan, a 4 obiekty zostały wykreślone z ewidencji. Należą do nich:

- Młyn Wodny w Brudnicach - ul. Mostowa 29 - wykreślony zarządzeniem Nr 147/2019 Burmistrza Gminy i Miasta Żuromin z dnia 26.07.2019 r.;
- Dom drewniany w Wiadrowie – ul. Wincentego Witosa 42 (d. Wiadrowo 42) - wykreślony zarządzeniem Nr 157/2023 Burmistrza Gminy i Miasta Żuromin z dnia 24.07.2023 r.;
- Dom Drewniany w Żurominie – ul. Mławska 25 - wykreślony zarządzeniem Nr 246/2022 Burmistrza Gminy i Miasta Żuromin z dnia 03.11.2022 r.;
- Dom drewniany w Żurominie – ul. Zamojskiego 13 - wykreślony zarządzeniem Nr 189/2022 Burmistrza Gminy i Miasta Żuromin z dnia 24.08.2022 r.

Na poniższym wykresie przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że zdecydowanie najwięcej znajduje się ich w Żurominie – 27, w tym 3 wpisano do rejestru zabytków. Liczba ta nie może dziwić z racji faktu, iż Żuromin jest największą miejscowością na terenie gminy, a zarazem miastem powiatowym. Powyżej 5 zabytków odnotowano w Dębsku – 9, Poniatowie – 7, w tym 2 rejestrowe oraz w Kliczewie Małym – 6, w tym 2 zabytki rejestrowe. Liczba 72 zabytków ujętych w GEZ na terenie 14 jednostek osadniczych świadczy o zachowanym dziedzictwie materialnym na terenie gminy. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną, czy artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa na terenie gminy. Większość obiektów znajdująca się w GEZ (bez rejestru zabytków i układów ruralistycznych) powstała z pocz. XX w., bądź rzadziej w XIX w. Najstarszym zabytkiem ewidencyjnym, który nie jest wpisany do rejestru zabytków jest plebania w Poniatowie datowana na XVI-XVIII w.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Obiekty zabytkowe będące we własności Gminy i Miasta Żuromin

Gmina i Miasto Żuromin jest właścicielem obiektów zabytkowych, w tym zabytków wpisanych do rejestru zabytków, które przedstawiono w poniższej tabeli.

Dla ww. obiektów prowadzone są sukcesywne prace remontowe, czego efektem jest m.in.:

- zabezpieczenie dworu w Kliczewie Małym;
- rewitalizacja terenu przy ulicy Parkowej w Poniatowie (park).

Tabela 6. Obiekty zabytkowe należące do własności Gminy Żuromin

Lp.	Adres	Obiekt	Czas powstania	Nr rejestru zabytków
1	Poniatowo ul. Parkowa 30	Park w zespole dworsko - parkowym	XIX w.	rejestr: A-233, 1981-10-08
2	Poniatowo ul. Rynek dz. o nr ewid. 294	Kapliczka przydrożna	1839 r.	-
3	Olszewo dz. o nr. ewid. 340	Kapliczka przydrożna	1866 r.	-
4	Kliczewo Małe 22	Dwór w zespole dworsko - parkowym	XIX w.	rejestr: A-234, 1981-10-08
5	Kliczewo Małe 22	Park w zespole dworsko - parkowym	XIX w.	rejestr: A-234, 1981-10-08
6	Dębsk ul. Szkolna 105A (d. Dębsk 105 A)	Budynek szkoły	1914 r.	

Źródło: dane UGiM Żuromin

Wojewódzka ewidencja zabytków

Wśród obiektów, które znalazły się w GEZ znajdują się zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Część z nich została wpisana do rejestru zabytków. Dla obiektów wymienionych poniżej zostały opracowane karty białe – karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, które znajdują się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków, Delegatura w Ciechanowie.

Tabela 7. Zabytki ujęte w GEZ z wojewódzkiej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Przedmiot wpisu
1	Brudnice	Dom mieszkalny (Chatupa drewniana) – XIX w.
2	Brudnice	Dwór drewniany – ok. 1914 r.
3	Chamsk	Kościół Parafialny p. w. św. Floriana, drewniany/murowany – XVI-XVII w., 1817-1819 r., ul. Mazowiecka 35
4	Chamsk	Dwór murowany – 2 poł. XIX w., ul. Parkowa
5	Poniatowo	Zespół Kościoła Parafialnego – XVIII, XIX, XX w., ul. Rynek 21b
6	Poniatowo	Kościół Parafialny p.w. św. Wawrzyńca drewniany – XVI-XVII w., ok. 1804 r.
7	Poniatowo	Dzwonnica murowana – XVIII-XIX w.
8	Żuromin	Zespół: Kościół-Klasztor, Mur., XVIII w.
9	Żuromin	Kościół Parafialny p. w. św. Trójcy murowany – XVIII w.
10	Żuromin	Klasztor Poreformacki murowany – XVIII w.
11	Żuromin	Brama i ogrodzenie kościoła murowane – XVIII w.
12	Żuromin	Dom mieszkalny, ul. Mławska 22, drewniany – ok. poł. XIX w
13	Żuromin	Dom mieszkalny, Pl. Wolności d. 21, murowany – 2 poł. XIX w.

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Ciechanowie

Obiekty sakralne

Na terenie Gminy i Miasta Żuromin znajdują się 3 obiekty, które można utożsamić z kultem religijnym. Są to kościoły parafialne - kościół p.w. św. Floriana w Chamsku, kościół p.w. św. Wawrzyńca w Poniatowie oraz kościół p.w. św. Trójcy w Żurominie. Obiekty te opisane zostały szerzej w podrozdziale dotyczącym zabytków o największym znaczeniu. Charakteryzowane obiekty powstały na przestrzeni różnych wieków. Zabytkowe kościoły z terenu Gminy i Miasta Żuromin to zarówno świątynie drewniane, jak i murowane. Są to obiekty publiczne, kultu religijnego, ważne dla lokalnej społeczności. Prowadzone są przy nich na bieżąco prace porządkowe. W przypadku specjalistycznych prac remontowo-konserwatorskich parafie starają się o pozyskanie środków zewnętrznych, dzięki którym możliwe będzie utrzymanie świątyń dla kolejnych pokoleń. Wkład własny zbierany jest ze zbiórek wśród wiernych. Stan wszystkich budynków wskazanych w poniższej tabeli należy ocenić jak dobry.

Tabela 8. Zabytkowe obiekty sakralne

Lp.	Miejscowość	Kościół	Czas powstania	Konstrukcja /Styl	Materiał	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Chamsk	Kościół p.w. św. Floriana	XVI-XVII w., 1817-1819 r.	zrębowa	murowany/drewniany	dobry	tak
2	Poniatowo	Kościół p.w. św. Wawrzyńca	XVI-XVII w., ok. 1804 r.	zrębowa	drewniany	dobry	tak
3	Żuromin	Kościół p.w. św. Trójcy	XVIII w.	barok	murowany, tynkowany	dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Cmentarze

W gminnej ewidencji zabytków znalazły się 3 zabytkowe cmentarze. Są to użytkowane cmentarze parafialne w Poniatowie i Żurominie oraz nieczynny cmentarz żydowski w Żurominie. Cmentarz parafialny w Poniatowie oraz cmentarz żydowski w Żurominie datowane są na koniec XIX w. natomiast cmentarz parafialny w Żurominie powstał na początku XX w. Na cmentarzu w Poniatowie pochówki na działce nr 598 odbywają się sporadycznie ze względu na wyczerpaną powierzchnię miejsca. Grzebanie zmarłych odbywa się obecnie na działce położonej na południe od historycznego cmentarza, tj. na działce nr 600/3. Najstarsza historyczna część nekropolii żuromińskiej położona jest na działce o nr ewid. 29, gdzie obecnie pochówki odbywają się sporadycznie. Cmentarz został powiększony o działkę o nr ewid. 28/2, gdzie znajduje się murowana i tynkowana kaplica cmentarna oraz nowe kwatery z miejscami pochówku. Cmentarz żydowski położony jest na działce o nr ewid. 3287 przy ul. Żeromskiego w Żurominie. Obecnie na cmentarzu niezachowane zostały żadne macewy. Cmentarz uroczyscie został otwarty 15.07.2009 roku po pracach restauracyjnych. Nekropolia została ogrodzona i uporządkowana, a na ogrodzeniu w pobliżu bramy umieszczono tablice z około 300 nazwiskami rodzin żydowskich mieszkających do drugiej wojny światowej w Żurominie⁹. Ogólny stan cmentarza żydowskiego ocenić należy ocenić jako dobry. Niemniej w związku z brakiem elementów historycznych, stan przetrwania ocenia się na zły. W tym miejscu należy wspomnieć, że cmentarze żydowskie są traktowane szczególnie. Macewy w judaizmie przede wszystkim zabezpieczają miejsce spoczynku zwłok i stanowią oznakowanie grobu. Nagrobek był wyrazem czci okazywanej zmarłemu, troski o jego duszę, a także znakiem dla potomnych. Stawianie nagrobka przyjęto z czasem jako powinność religijną. Miejsca te były masowo dewastowane przez Niemców w czasie II wojny światowej. Pomimo ich zrównania z ziemią i braku macew, dla Żydów to nadal cmentarze i miejsca święte. W prawie żydowskim obowiązuje, tzw. zasada nienaruszalności grobu, co związane jest z zakazem ekshumacji zmarłych.

Tabela 9. Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierz. (ha)	Stan zachowania	Nr ewid. działki	Wpis do rejestru
1	Poniatowo	Cmentarz parafialny	k. XIX w.	ok. 2,0	dobry	598 (najstarsza część)	nie
2	Żuromin	Cmentarz parafialny	pocz. XX w.	ok. 1,2	dobry	29 (najstarsza część)	nie
3	Żuromin	Cmentarz żydowski	k. XIX w.		dobry	3287	nie

Źródło: opracowanie własne

⁹ www.zabytek.pl

Fot. 3. Brama główna cmentarza parafialnego w Poniatowie

Źródło: fotografia własna

Kapliczki

W gminnej ewidencji zabytków Gminy i Miasta Żuromin można wyróżnić 7 kapliczek lub figur przydrożnych. Kapliczki to obiekty należące do obiektów małej architektury. Usytuowane są zazwyczaj przy skrzyżowaniach lub przy drogach głównych. Ich czas powstania szacuje się od 2 poł. XIX w. do lat 30. XX w. Są żywymi miejscami kultu. Mieszkańcy poszczególnych wsi dbają o ich stan, modlą się przy nich głównie w maju – miesiącu maryjnym. Żadna kapliczka nie jest wpisana do rejestru zabytków. Biorąc pod uwagę ich klasyfikację, większość kapliczek znajdujących się w GEZ należy do typu słupkowego (5). Pod względem materiału, z których wykonane są analizowane obiekty, rozróżnić można budowle ceglane, tynkowane, bądź z połączenia kilku materiałów budowlanych. Najstarszą kapliczką z terenu gminy jest kapliczka w Poniatowie datowana na rok 1839 oraz figura przydrożna w Będziminie z pocz. XIX w. Na szczególną uwagę zasługuje kapliczka w Poniatowie o cechach neogotyckich z licznymi ceglanymi sterczynami z daszkami dwuspadowymi oraz czterema przyporami na narożach budowli. Obiekt ten posiada wysokie wartości historyczno-architektoniczne.

Tabela 10. Zabytkowe kapliczki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Typ	Materiał
1	Będzimin	Figura przydrożna	pomiędzy domami ul. Główna 55 i 57	pocz. XIX w.	figura na postumencie	mieszany
2	Chamsk	Kapliczka przydrożna	skrzyżowanie ulic Żuromińskiej i Szkolnej	1894 r.	słupkowa	tynkowana
3	Cierpigórz	Kapliczka przydrożna	22	1898 r.	słupkowa	cegła czerwona
4	Dąbrowa	Kapliczka przydrożna	-	1866 r.	słupkowa	cegła czerwona
5	Kosewo	Kapliczka przydrożna	-	2 poł. XIX w.	słupkowa	cegła czerwona
6	Olszewo	Kapliczka przydrożna	-	1866 r.	figura na postumencie	mieszany
7	Poniatowo	Kapliczka przydrożna	ul. Rynek	1839 r.	słupkowa	cegła czerwona

Źródło: opracowanie własne

Dwory, założenia dworskie

W gminnej ewidencji zabytków spośród założeń dworskich możemy wyróżnić założenie w Chamsku oraz w Kliczewie Małym. Należy zaznaczyć, iż do 2015 r. również w Poniatowie istniał dwór, który został rozebrany ze względu na bardzo zły stan techniczny. Wszystkie dwory datowane są na XIX wiek. Biorąc pod uwagę stan techniczny i zachowania, w najlepszym stanie znajduje się obecnie dwór w zespole dworsko-parkowym w Chamsku. Teren ten w 2008 r. zyskał nowych właścicieli, którzy przywrócili dawną świetność temu miejscu. Klasycystyczny dwór został odrestaurowany i zaadaptowany na salę weselną z miejscami noclegowymi. XIX-wieczny dwór w zespole dworsko-parkowym w Kliczewie Małym reprezentuje styl neorenesansowy. Obecnie budynek jest w złym stanie technicznym i należy w nim przeprowadzić generalne prace remontowo-konserwatorskie. W ostatnich latach Gmina i Miasto Żuromin przeprowadziła prace finansowane ze środków własnych związane z zabezpieczeniem dworu, m.in. w puste otwory okienne wstawiono płyty pilśniowe.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, pozostałości po dawnych założeniach dworskich należy objąć ochroną dla zachowania tych jedynych już reliktywów dawnej własności szlacheckiej (ziemiańskiej) oraz formy osadnictwa i gospodarki rolnej. Ich usytuowanie w powiązaniu z terenami atrakcyjnymi krajobrazowo i przyrodniczo, czy po prostu z terenami wsi, daje możliwość ich adaptacji, rewaloryzacji na cele usługowe i wypoczynkowe czy mieszkaniowe. Należy dążyć do zagospodarowania tych obiektów, nawet w sytuacji dużego stopnia ich zniszczenia, począwszy od ratowania resztek zabudowy i zieleni parkowej.

Tabela 11. Zabytkowe dwory

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Datowanie	Stan zachowania	Wpis do rejestru	Styl
1	Chamsk	Dwór w zespole dworsko - parkowym	ul. Parkowa 1	XIX w.	bardzo dobry	tak	klasycyzm
2	Kliczewo Małe	Dwór w zespole dworsko - parkowym	22	XIX w.	bardzo zły	tak	neorenesans

Źródło: opracowanie własne

Parki

Zabytkowe założenia zieleni zakładane były tuż przy obiektach rezydencjonalnych. Stanowiły odskocznnię od codzienności dla właścicieli majątków, były miejscem ukojenia i osobliwym spotkaniem z przyrodą. Założenia te projektowane były przez specjalistów, często musiały być wkomponowane w lokalną topografię, np. cieki wodne, wzniesienia, zbiorniki wodne, ciągi komunikacyjne. Częścią parków były aleje i szpalery wysadzone przy drogach prowadzących do dworu. Na terenie Gminy Żuromin odnotowano 3 parki dworskie, które znajdują się w GEZ. Ich ogólny stan ocenić należy jako dobry. Ogólnodostępne parki występują w Chamsku i Poniatowie. Park w Kliczewie Małym jest zamknięty ze względu na zabezpieczenie sąsiadującego dworu, który jest w złym stanie technicznym. W ostatnich latach gruntowne prace rewitalizacyjne parku przeprowadzono w Chamsku. Z kolei park w Poniatowie w ramach Budżetu Obywatelskiego na 2023 r. został zrewitalizowany. Zamontowano ławki i kosze na śmieci oraz urządzenia do ćwiczeń. W części terenu powstały nowe alejki spacerowe.

Największym i najbardziej okazałym założeniem jest park w Chamsku, przypominający kształtem literę „L”. Charakteryzowane parki powstały w XIX w. i wszystkie zostały wpisane do rejestru zabytków. Wszystkie parki wymagają ochrony konserwatorskiej i bieżących prac porządkowo-pielęgnacyjnych. Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, na terenie parków w Chamsku i Poniatowie występuje starodrzew, w tym gatunki o charakterze pomników przyrody.

Tabela 12. Zabytkowe parki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie	Stan zachowania	Powierzchnia	Wpis do rejestru
1	Chamsk	Park w zespole dworsko - parkowym	k. XIX w.	bardzo dobry	ok. 4 ha	tak
2	Kliczewo Małe	Park w zespole dworsko - parkowym	XIX w.	brak możliwości oceny ze względu na teren zamknięty	ok. 1.3 ha	tak
3	Poniatowo	Park w zespole dworsko - parkowym	XIX w.	dobry	ok. 2,7 ha	tak

Źródło: opracowanie własne

Budynki mieszkalne

Budynki mieszkalne stanowią 2/3 wszystkich obiektów zabytkowych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i jest to najliczniejsza grupa zabytków będących w GEZ. Są w sposób szczególnie narażone na wszelkiego rodzaju przekształcenia, co związane jest z różną świadomością ich właścicieli w nawiązaniu do zachowania dziedzictwa materialnego, jakim są właśnie zabytkowe domy. Należy do nich zaliczyć m.in. zewnętrzne ocieplenie ścian, niewłaściwą wymianę stolarki okiennej i drzwiowej poprzez zastosowanie niepierwotnych rozmiarów oraz materiału, zakrywanie detali architektonicznych, rozbudowanie budynków – dodawanie nowych kondygnacji, przybudówki, nieumiejętne zmiany pokrycia dachowego. Na terenie Gminy Żuromin historyczne, wiejskie budownictwo mieszkalne reprezentują głównie obiekty drewniane z deskami malowanymi na czarno lub brązowo. Rzadziej są to domy budowane z cegły czerwonej. Obiekty te posiadają dachy dwuspadowe, kryte zazwyczaj eternitem, rzadziej blachą prostą. Są to jednokondygnacyjne domy ustawione kalenicowo względem drogi, wybudowane na podmurówce, często symetryczne, głównie o 3 osiach ze skromnym detalem, np. opaski okienne. Budynki mieszkalne z obszarów wiejskich mają w większości zachowaną stolarką drzwiową i okienną.

Z kolei domy w samym Żurominie to obiekty drewniane, jak i także tynkowane. Domy drewniane oprócz koloru brązowego, czy czarnego malowane były także na niebiesko lub żółto. Charakteryzowane obiekty posiadają dachy dwuspadowe i zazwyczaj kryte są eternitem. Oprócz budowli jednokondygnacyjnych występują także obiekty dwukondygnacyjne z charakterystycznymi balkonami na drugiej kondygnacji. Domy ustawione są zazwyczaj kalenicowo. Odnotowuje się większą liczbę domów pięcioosiowych, niż na obszarach wiejskich. Detal jest także bogatszy, występują gzymsy, opaski okienne, czasami fryzy, czy okulusy. Stolarki są rzadziej zachowane.

Fot. 4. Przykład drewnianego budownictwa mieszkalnego w Żurominie

Źródło: fotografia własna

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.5. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy i miasta, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano wszystkie obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie.

Chamsk – kościół parafialny pw. św. Floriana

Kościół wybudowany został w latach 1817 – 1819 staraniem ks. Aleksandra Fiedorowicza. Restaurowany w 1950 r., odnawiany w 1966 r., zamontowano wtedy blachę na dachu kościoła. W latach 1992-1993 poddany pracom renowacyjnym za ks. Z. Witkowskiego. Przebudowano stropy, zastąpiono stare prezbiterium i zakrystię nowymi. Remontowany również w 2003 r. W drugą niedzielę maja odbywa się odpust św. Floriana, nazywany także wśród miejscowej społeczności „pierogowym” co związane jest z serwowanymi podczas odpustu pierogami. Jest to kościół drewniany wybudowany w konstrukcji zrębowej z deskami w układzie pionowym. Prezbiterium murowane współczesną cegłą. Kościół jest orientowany, trójnawowy w typie hali z dobudowaną w późniejszym czasie zakrystią i kruchtą. Prezbiterium zakończone trójbocznie, dach dwuspadowy kryty blachą prostą. Wieżyczka na sygnaturkę założona na planie kwadratu z niedużymi, prostokątnymi żaluzjami z każdej strony, zwieńczona daszkiem namiotowym z górującym, wydłużonym krzyżem. W elewacji zachodniej stolarka drzwiowa, drewniana, dwuskrzydłowa, ramowo-płycinowa, stolarka okienna wielopolowa. W tej części kościoła widoczny blaszany okapnik, a nad nim duży, drewniany krzyż. Wewnątrz strop płaski, dwa przęsła, zachowana polichromia w prezbiterium autorstwa Z. Wyszyńskiego i J. Boguckiego z 1933 r. oraz wyposażenie w zabytki ruchome. Ok. 2019 r. wymieniono dach.

Fot. 5. Kościół w Chamsku

Źródło: fotografia własna

Chamsk – dwór murowany w zespole podworskim

Dwór o cechach klasycystycznych, wybudowany został w 2 poł. XIX w. Pierwotnie należał do właścicieli majątku – Chamskich, od 1863 r. w posiadaniu rodu Bergów. Jednym z gości był Henryk Sienkiewicz. W latach 1975-1985 r. przeprowadzono w nim gruntowne prace remontowo-konserwatorskie. W latach 90. XX w. opustoszały, popadający w degradację. Ponowne generalne prace mające na celu uratowanie obiektu przeprowadził prywatny inwestor z pocz. lat 10. XX w. Architektonicznie jest to budynek jednokondygnacyjny z poddaszem użytkowym, 9-osiowy od strony fasady, połączony od południa z dostawionym budynkiem z XXI w. wkomponowanym stylowo do dworu. Dwór w Chamsku to obiekt symetryczny, otynkowany, znajdujący się pośrodku parku dworskiego. Wzniesiony na wyodrębnionej podmurówce, podpiwniczony z niewielkimi okienkami w tej części budynku, dach dwuspadowy kryty blachą płaską, w połaci dachowej okna poddaszowe. Wejście główne w pseudoryzalicy, w osi piątej, stolarka drzwiowa, jak i okienna współczesna, dostosowana do wymiarów i kształtów historycznych. Podziały pionowe i poziome zachowane. Przed pseudoryzalitem taras z balustradą, do którego prowadzą schody jednobiegowe z murkiem po bokach. Wystawka trójosiowa zwieńczona tympanonem z centralnie umieszczonym biforium. Z pozostałych elementów dekoracyjnych wyróżnić można gzyms cokołowy, podokienny, odcinkowe gzymsy nadokienne, gzyms międzykondygnacyjny i wieńczący, a także boniowane naroża obiektu, opaski okienne, czy okulusy w szczytach elewacji bocznych. Poniżej gzymsu wieńczącego niewielkie okienka w ścianie kolankowej. Obiekt zagospodarowany obecnie jako miejsce na organizację imprez rodzinnych wraz z pokojami hotelowymi.

Fot. 6. Dwór w Chamsku

Źródło: fotografia własna

Chamsk – park krajobrazowy (park, sad, warzywnik) w zespole podworskim

Park krajobrazowy w Chamsku to przykład zieleni urządzonej, który powstał w XIX w. Znajduje się we wschodniej części wsi i jest ogólnodostępny. Jego powierzchnia wynosi ok. 4 ha. Miejsce zadbane i na bieżąco pielęgnowane. Znajdują się tu różne gatunki drzew, w tym licznie reprezentowane klony i kasztanowce. Zachowana została aleja jesionowa biegnąca wzdłuż drogi głównej. Ścieżki zaplanowane i użytkowane, w większości wytyczone na nowo. Przed dworem charakterystyczny gazon. Park stanowi ważne miejsce w przestrzeni wsi. Jest rozpoznawalnym obszarem w krajobrazie wiejskim. Na obszarze parku występują następujące pomniki przyrody, zgodnie z Rozporządzeniem Nr 33 Wojewody Mazowieckiego z dnia 18 sierpnia 2008r. w sprawie pomników przyrody położonych na terenie powiatu żuromińskiego (DUWM.2008.152.5331):

- Lipa drobnolistna - *Tilia cordata*, obwód: 240 cm, wysokość: 23 m;
- Jesion wyniosły - *Fraxinus excelsior*, obwód: 318 cm, wysokość: 25 m;
- Jesion wyniosły - *Fraxinus excelsior*, obwód: 257 cm, wysokość: 23 m;
- Jesion wyniosły - *Fraxinus excelsior*, obwód: 323cm, wysokość: 25 m;
- Jesion wyniosły - *Fraxinus excelsior*, obwód: 254 cm, wysokość: 25 m;
- Klon pospolity (Klon zwyczajny) - *Acer platanoides*, obwód: 257 cm, wysokość: 23 m.

Fot. 7. Park krajobrazowy w Chamsku

Źródło: fotografia własna

Kliczewo Małe – dwór murowany w zespole podworskim

Dwór powstał ok. 1870 r. dla rodziny Bagińskich w duchu neorenesansowym w formie willi. Odziedziczony przez Helenę Podczaską de domo Bagińską. Od 1915 r. należał do Stanisława Podczaskiego. W budynku dawnego dworu od 1945 r. znajdowała się szkoła podstawowa. Obiekt nie zagospodarowany, pustostan popadający w degradację. Budynek w złym stanie technicznym, wymaga licznych i kosztownych prac remontowo-konserwatorskich, co stanowić będzie jedno z poważniejszych wyzwań w najbliższych latach. Budynek jednokondygnacyjny z poddaszem użytkowym, 6-osiowy od strony fasady, wolnostojący, asymetryczny, otynkowany, ustawiony w centralnej części parku dworskiego. Obiekt wzniesiony na wyodrębnionej podmurówce, podpiwniczony z niewielkimi okienkami w tej części budynku, dach dwuspadowy kryty blachą prostą. Wejście główne w osi czwartej, brak stolarki. Budynek w osi 1 i 2 posiada jednokondygnacyjny ryzalit, zaś w osiach 5-6 ryzalit dwukondygnacyjny. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można fryz arkadkowy, gzyms podokienny, gzyms międzykondygnacyjny, gzyms wieńczący, odcinkowe gzymsy nadokienne, dekoracje nadokienne w formie przyczółków na konsolkach z płaskorzeźbami. W narożach budynku pilastry, w części centralnej schody jednobiegowe, w trójkątnym zwieńczeniu okulusy. Elewację zdobią motywy roślinne oraz głowy ludzkie i zwierzęce. Budynek częściowo przekształcony w osi 3 i 4.

Fot. 8. Dwór w Kliczewie Małym

Źródło: karta GEZ

Kliczewo Małe – park krajobrazowy w zespole podworskim

Park krajobrazowy w Kliczewie Małym to przykład zieleni urządzonej, który powstał w XIX w. Znajduje się w północno-zachodniej części wsi pomiędzy ul. Szkolną, a ul. Nową. Nie jest ogólnodostępny, ze względu na zabezpieczenie dworu, który znajduje się na terenie parku. Jego powierzchnia wynosi ok. 1,3 ha. Znajdują się tu różne gatunki drzew, w tym licznie reprezentowane klony i kasztanowce. Park posiada znaczny potencjał. Jego rewitalizacja oraz remont dworu stanowi jedno z poważniejszych wyzwań w najbliższych latach. Na obszarze parku nie występują pomniki przyrody.

Fot. 9. Park krajobrazowy w Kliczewie Małym

Źródło: fotografia własna

Poniatowo – kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca

Kościół wybudowany został ok. 1804 r. staraniem ks. Aleksandra Fiedorowicza, co potwierdza wizytacja z 5 lipca 1817 r. Jego fundatorem była fundacja Adama Zalewskiego, dziedzica dóbr biezuńskich. Konsekracji dokonał ksiądz Antoni Luboradzki, sufragan i oficjał płocki 12 maja 1807 r. Remontowany w latach: 1861, 1971-72 i 1996 r oraz 2017-2019. Jest to kościół drewniany wybudowany w konstrukcji zrębowej z deskami w układzie pionowym. Kościół nie jest orientowany, trójnawowy w typie hali. Prezbiterium wyodrębnione wewnątrz, nieco węższe, zakończone ścianą prostą, o wysokości naw bocznych, po bokach zakrystia i składzik, dach dwuspadowy. Wieżyczka na sygnaturkę założona na planie kwadratu z dachem hełmowym. Wieża od strony wejścia zwieńczona trójkątnie, przykryta dachem dwuspadowym. Stolarka okienna zakończona łukiem pełnym, wielopolowa. W fasadzie portyk wgłębny z dwoma kolumnami. Wewnątrz sklepienie kolebkowe nawy głównej, liczne malowidła oraz charakterystyczne kolumny jońskie. W kościele znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej Bolesnej oraz wyposażenie w zabytki ruchome.

Fot. 10. Kościół w Poniatowie

Źródło: fotografia własna

Poniatowo – park krajobrazowy

Park krajobrazowy w Poniatowie to przykład zieleni urządzonej, który powstał w XIX w. Znajduje się w zachodniej części wsi pomiędzy ul. Parkową, a rzeką Działdówka i jest ogólnodostępny. Na jego terenie znajdował się dwór, który uległ poważnemu spaleniowi, a w 2015 r. został rozebrany na skutek fatalnego stanu. Park w przeszłości był wielokrotnie przekształcany, np. w latach 1939-1945 Niemcy przerobili jego część na boisko, zaś po zakończeniu działań wojennych mieszkańcy Poniatowa i okolicznych miejscowości wycięli część drzew na własny użytek. Jego obecna powierzchnia wynosi ok. 2,7 ha. Znajdują się tu różne gatunki drzew, w tym licznie reprezentowane graby, klony, lipy i jesiony. W 2023 r. teren parku urządzono i postawiono w nim urządzenia do ćwiczeń oraz elementy małej architektury. Na obszarze parku znajduje się tablica informacyjna z historią dworu i założenia dworsko-parkowego oraz historycznymi fotografiami. Park stanowi ważne miejsce w przestrzeni wsi. Jest rozpoznawalnym obszarem w krajobrazie wiejskim. Na obszarze parku występują następujące pomniki przyrody, zgodnie z Rozporządzeniem Nr 33 Wojewody Mazowieckiego z dnia 18 sierpnia 2008r. w sprawie pomników przyrody położonych na terenie powiatu żuromińskiego (DUWM.2008.152.5331):

- Olsza czarna - *Alnus glutinosa*, obwód: 357 cm, wysokość: 21 m;
- Jesion wyniosły - *Fraxinus excelsior*, obwód: 358 cm, wysokość: 21 m;
- Lipa drobnolistna - *Tilia cordata*, obwód: 355 cm, wysokość: 21 m.

Fot. 11. Park krajobrazowy w Poniatowie

Źródło: fotografia własna

Żuromin – kościół parafialny pw. św. Trójcy

Geneza budowy murowanego kościoła w Żurominie związana jest z 1718 r., kiedy to biskup Ludwik Załuski, staraniem Michała Zamoyskiego rozpoczyna działalność zakonu Jezuitów sprowadzonych z Pułtusza. W 1760 r. rozpoczęto budowę murowanego kościoła (wcześniejsze kościoły w Żurominie były drewniane), jednak budowa została przerwana na 13 lat na skutek kasaty Zakonu. W 1778 r. sprowadzono Reformatorów z Łąk Bratniańskich, którzy ukończyli budowę wg pierwotnego planu w latach 1782-1784. Konsekracja świątyni odbyła się w 1786 r. Ponowne poświęcenie kościoła miało miejsce ok. 1909 r. i związane było z powołaniem parafii żuromińskiej (wcześniej pod parafią w Lubowidzu). W 1904 r. wyremontowano dach i sygnaturkę, zaś w 1969 r. kościół gruntownie wyremontowano i ozdobiono polichromią wg projektu Edwary Przeorskiej. W latach 1997-2000 przeprowadzono prace restauracyjne. W 2000 r. Biskup Płocki ustanowił w Żurominie Sanktuarium

Matki Bożej. Jest to kościół murowany, tynkowany, o cechach barokowych. Kościół nie jest orientowany. Świątynia trójnawowa z nawą główną dwukrotnie szerszą w porównaniu do naw bocznych w typie hali. Prezbiterium zakończone ścianą prostą, dach dwuspadowy kryty blachą miedzianą. Sygnaturka w formie latarni, założona na planie ośmioboku, zwieńczona dachem hełmowym. Elewacja frontowa (południowa) z bogatym detalem architektonicznym, symetryczna, trójosiowa. Odnaleźć na niej można pilastry tokańskie, liczne gzymsy, okulusy, przyczółki oraz portal zwieńczony tympanonem. Stolarka drzwiowa dwuskrzydłowa z nadświetlem w osi drugiej. W osi pierwszej i trzeciej - jednoskrzydłowa. W szczycie widoczne sterczyny, do których prowadzą spływy wolutowe. Stolarka okienna zamknięta łukiem koszowym. Wewnątrz sklepienia krzyżowo-kolebkowe, zabytki ruchome. Kościół obiega rytmicznie rozłożony po całości budynku pas lizen.

Fot. 12. Kościół w Żurominie

Źródło: fotografia własna

Żuromin – klasztor poreformacki

Pierwszy, drewniany klasztor w Żurominie zbudowali w 1720 r. Jezuici. Powstał dzięki wsparciu biskupa Ludwika Załuskiego i Michała Zamoyskiego, późniejszego wojewody smoleńskiego. Od 1778 r. jego właścicielami zostali Reformaci, którzy zostali sprowadzeni przez Zamoyskiego m.in. w celu budowy kościoła. W roku 1794 klasztor nawiedził pożar. Spaliła się także biblioteka i szkoła. Obecny obiekt dawnego klasztoru wybudowano w stylu barokowym w XVIII w. zapewne przed 1805 r. i należał do Reformatorów do 1863-1865 r. Architektonicznie jest to zwarta, masywna bryła przylegająca do budynku kościoła składająca się z 3 skrzydeł (prostokątów) wokół wirydarza. Budynek mieszkalny dwukondygnacyjny z poddaszem, asymetryczny, otynkowany. Obiekt wzniesiony na wyodrębnionej, wysokiej podmurówce, podpiwniczony, dachy dwuspadowe kryte dachówką ceramiczną. Wejście główne w elewacji południowej, do którego prowadzą strome schody. Stolarka okienna wielopolowa o kształcie niewielkich prostokątów. Obiekt charakteryzuje się wysokimi, masywnymi przyporami podpierającymi budynek. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można gzyms wieńczący. W latach 1997-2000 przeprowadzono prace restauracyjne. Obecnie znajduje się tu Powiatowy, Środowiskowy Dom Samopomocy.

Fot. 13. Klasztor poreformacki w Żurominie

Źródło: fotografia własna

Żuromin – ogrodzenie zespołu klasztornego

Ogrodzenie otynkowane w kolorystyce biało-brązowej. Jednolite, bez wyodrębnionych słupków, przykryte daszkiem jednospadowym krytym dachówką ceramiczną. Od strony południowej brama wejściowa składająca się z otworu głównego oraz symetrycznie rozlokowanych, mniejszych otworów furtkowych po bokach. Brama będąca częścią ogrodzenia utrzymana jest w jej kolorystyce. Wzbogacona o skromny detal architektoniczny w postaci pilastrów i gzymsów. Brama zwieńczona wolutowo z górującym krzyżem oraz figurką Maryjną w oszkleeniu pomiędzy krzyżem, a okapnikiem. Okapniki znajdują się nad każdym otworem wejściowym i założono na nich dachówkę ceramiczną.

Fot. 14. Ogrodzenie zespołu klasztornego w Żurominie

Źródło: fotografia własna

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy i Miasta Żuromin przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, wizji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy i Miasta Żuromin. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 13. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
1. Możliwość pozyskania środków europejskich z nowej perspektywy finansowej 2021-2027. 2. Możliwość finansowania prac konserwatorskich ze środków budżetu państwa, w sposób szczególnie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. 3. Zmienione prawo o zagospodarowaniu przestrzennym uwzględniające opracowanie Planów ogólnych ze szczególną ochroną zabytków. 4. Pojawiające się korzyści z prawa własności do obiektu zabytkowego. 5. Przystąpienie do prac remontowych i konserwatorskich mających na celu polepszenie stanu zabytków. 6. Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków oparta na opracowanej dokumentacji. 7. Prowadzenie prac archeologicznych zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.	1. Brak możliwości pozyskania dofinansowań na szczeblu powiatowym. 2. Brak jasnych i przejrzystych przepisów regulujących działania przy obiektach zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków. 3. Postępująca degradacja części zabytków. 4. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały oraz działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. 5. Trudności w zachowaniu zabytków sztuki ludowej, głównie drewnianych chat wiejskich w ich oryginalnej kubaturze i materiale. 6. Kosztowne i rosnące wydatki na prace przy obiektach zabytkowych. 7. Zawężony rynek specjalistów zajmujących się pracami remontowymi przy zabytkach. 8. Brak pełnego rozpoznania archeologicznego miasta i gminy. 9. Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy.
Mocne strony	Słabe strony
1. Opracowana gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa oraz gminna ewidencja zabytków archeologicznych. 2. Uwzględnienie ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. 3. Zaktualizowana Strategia Rozwoju Gminy uwzględniająca obiekty zabytkowe. 4. Uregulowana i kontrolowana polityka przestrzenna - liczne MPZP. 5. Nowo powstała uchwała dotycząca zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach z terenu gminy. 6. Występujące zabytki wpisane do rejestru zabytków, w tym kościoły, parki i dwory.	1. Niezaktualizowane Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz część MPZP w obszarach odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego. 2. Brak opracowanego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. 3. Niewystarczające środki własne gminy na przyznawanie dotacji na zabytki oraz kompleksowe prowadzenie działań remontowo-konserwatorskich przy zabytkach własnych. 4. Niski stopień zachowania założeń dworsko-parkowo-folwarcznych. 5. Bardzo zły stan dworu w Kliczewie Małym. 6. Zanikające elementy dziedzictwa materialnego, w tym budownictwo mieszkalne, czy

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

7. Zachowany obiekt dawnego klasztoru i kościoła w Żurominie będące świadkiem minionych epok – potencjał kulturowy miasta. 8. Dobry stan zabytkowych kościołów. 9. Pozyskane środki zewnętrzne na prace remontowo-konserwatorskie przy kościołach. 10. Wyremontowany dwór oraz zrewitalizowany park w Chamsku. 11. Licznie zachowane drewniane budownictwo mieszkalne, w tym historyczne stolarki. 12. Duża liczba zabytkowych kapliczek. 13. Występujące cenne zabytki ruchome. 14. Zachowany i czytelny układ urbanistyczny Żuromina. 15. Zachowany kult religijny, występujące obrazy w Żurominie i Poniatowie z łask słynące. 16. Funkcjonujące jednostki propagujące elementy dziedzictwa niematerialnego: Żuromińskie Centrum Kultury (ZetCeKa) oraz Powiatowo-Miejska Biblioteka Publiczna. 17. Licznie działające stowarzyszenia, organizacje pozarządowe oraz KGW na rzecz dziedzictwa kulturowego. 18. Bogata i dobrze udokumentowana historia gminy.	rezydencjonalne budownictwo, np. dwór w Poniatowie, a także wyłączenia zabytków z GEZ. 7. Licznie występujący eternit na dachach historycznych budynków mieszkalnych. 8. Brak oznakowania zabytków rejestrowych. 9. Brak muzeum regionalnego. 10. Nielicznie zachowane elementy dziedzictwa niematerialnego. 11. Niewystarczające środki finansowe właścicieli zabytków na prace konserwatorskie i remontowe. 12. Niski stopień promocji zabytków w gminie. 13. Brak informacji o zabytkach, dziedzictwie kulturowym gminy, lokalnych tradycjach na stronie internetowej gminy. 14. Niewielka liczba organizowanych imprez o tematyce związanej z lokalnym dziedzictwem kulturowym, folklorem.
---	---

Źródło: opracowanie własne

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, wizji terenowej, a także doświadczeń wypracowanych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań, który powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

- 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego wpływająca na pozytywne zmiany społeczno-gospodarcze.**
- 2. Świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez działania ochronne.**
- 3. Dokumentacja, edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego oraz tworzenie niezbędnej infrastruktury rozwojowej.**

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Wyznaczono następujące kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027:

- 1.1. Poprawa stanu obiektów zabytkowych.**
- 1.2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków.**
 - 2.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.**
 - 2.2 Zachowanie ładu przestrzennego.**
- 3.1 Dokumentacja.**
- 3.2 Edukacja.**
- 3.3 Infrastruktura.**

3.4 Promocja.

7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027. Zgodnie z art. 87 ust 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Burmistrz Gminy i Miasta Żuromin porządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je Radzie Miejskiej w Żurominie. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone na 2 etapy. Pierwszy na lata 2024-2025, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2026 r. oraz drugi przypadający na lata 2026-2027. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2026-2027.

Zadania w okresie 2024-2025 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2026-2027. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

W ostatnich latach Gmina i Miasto Żuromin zrealizowała szereg działań na rzecz dziedzictwa kulturowego, np.:

- Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy;
- Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy;
- Współpraca z właścicielami obiektów zabytkowych, informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków, pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków;
- Prowadzenie monitoringu stanu zachowania i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków;
- Prowadzenie rejestru zmian zachodzących w obiektach wpisanych do rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków;
- Prowadzenie rejestru postulatów mieszkańców dotyczących opieki i ochrony nad zabytkami;
- Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Tabela 14. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego wpływająca na pozytywne zmiany społeczno-gospodarcze				
Kierunki działań	Zadania	2024-2025	2026-2027	Realizator
1.1 Poprawa stanu obiektów zabytkowych	1. Remont i konserwacja oszalowań kościoła rzymskokatolickiego p.w. św. Wawrzyńca w Poniatowie.			P
	2. Remont i konserwacja kościoła św. Floriana w Chamsku.			P
	3. Wymiana pokrycia dachowego dworu w Kliczewie Małym.			UGiM
	4. Ustabilizowanie i zabezpieczenie historycznych wypraw tynkarskich i detalu architektonicznego przy dworze w Kliczewie Małym.			UGiM
	5. Zabezpieczenie widocznego muru elewacji poprzez uzupełnienie miejsc po brakujących wyprawach tynkarskich oraz odtworzenie detalu architektonicznego przy dworze w Kliczewie Małym.			UGiM
	6. Usunięcie eternitu z dachów zabytkowych domów.			W
	7. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków.			UGiM
	8. Kontynuacja działań mająca na celu szeroki proces partycypacyjny w ramach prowadzenia budżetu obywatelskiego - szansa na poprawę stanu wybranych przez mieszkańców gminy zabytków.			UGiM
1.2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków	1. Przyznawanie dotacji celowych na prace remontowo-konserwatorskie z budżetu gminy.			UGiM
	2. Stosowanie zwolnień podatkowych od nieruchomości zabytkowych.			UGiM
	3. Podjęcie działań mających na celu oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków.			UGiM
Priorytet 2. Świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez działania ochronne				
2.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego	1. Rewitalizacja parku w Kliczewie Małym oraz zagospodarowanie jego terenu.			UGiM
	2. Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym parków, cmentarzy, obszarów nieczynnych cmentarzy).			UGiM, W
	3. Zakup tablic informacyjno-historycznych i ich montaż na obszarach dworsko-parkowych.			UGiM, W
2.2. Zachowanie ładu przestrzennego	1. Przestrzeganie ustaleń zawartych w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.			UGiM, W
	2. Zachowanie charakteru zabudowy oraz kompozycji przestrzennej w układzie urbanistycznym Żuromina.			UGiM, W
	3. Podtrzymanie tradycyjnego budownictwa drewnianego w historycznych koncepcjach.			W
Priorytet 3. Dokumentacja, edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego oraz tworzenie niezbędnej infrastruktury rozwojowej				
3.1. Dokumentacja	1. Przeprowadzenie prac terenowych oraz opracowanie nowych kart gminnej ewidencji zabytków nieruchomych oraz archeologicznych na obowiązujących wzorach.			UGiM

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

	2. Opracowanie programów strategicznych nawiązujących do dziedzictwa kulturowego gminy: gminny program rewitalizacji, plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.			UGiM
	3. Aktualizacja MPZP pod względem zapisów dotyczących zabytków.			UGiM
	4. Sporządzenie sprawozdań z realizacji GPOnZ.			UGiM
3.2. Edukacja	1. Udział gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem w szkoleniach dotyczących dziedzictwa kulturowego.			UGiM
	2. Udział w konkursie wojewódzkim pn. „Renowacja Roku Zabytków Mazowsza”.			W, UGiM
	3. Organizacja prac plastycznych, rysunkowych dla dzieci ze szkół podstawowych - jak widzę zabytki Gminy i Miasta Żuromin.			S
	4. Przeprowadzenie dodatkowych zajęć w szkołach tematyce dawnych zawodach, zwyczajach, historii regionu i jej zabytków.			S
3.3. Infrastruktura	1. Zamieszczenie na stronie internetowej gminy informacji o zabytkach wraz z ich krótkim opisem, zdjęciami, informacjami o możliwości i pozyskania dofinansowania na zabytki, itp.			UGiM
	2. Poszukiwania starych widokówek, zdjęć, map i planów celem ich skatalogowania i zamieszczenia na stronie internetowej gminy			UGiM, ŻCK
3.4. Promocja	1. Organizacja imprez nawiązujących do dziedzictwa gminy oraz rekonstrukcji historycznych.			UGiM, ŻCK

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów:

P – Parafia;

S – Szkoły Podstawowe;

UGiM – Urząd Gminy i Miasta;

W – Właściciele;

ŻCK – Żuromińskie Centrum Kultury.

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, gminnego programu rewitalizacji, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, parafiami, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2027-2030, opracowanie aktualizacji GEZ).

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Burmistrz Gminy i Miasta Żuromin sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żuromin. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żuromin przyjmuje Rada Miejska w Żurominie, po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Żuromin ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Żuromin Wójt Gminy i Miasta Żuromin sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Miejskiej w Żurominie.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu 1.

- liczba obiektów ogółem poddanych pracom remontowym i konserwatorskim;
- liczba zabytków rejestrowych, które zostały oznakowane;
- liczba złożonych wniosków o dofinansowanie;
- liczba m2 usuniętego eternitu z dachów obiektów zabytkowych;
- wartość finansowa pozyskanych środków zewnętrznych na ratowanie zabytków;
- wartość finansowa przyznanych dotacji celowych z budżetu gminy;
- liczba osób, które skorzystały z ulg podatkowych;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich.

W ramach priorytetu 2.

- liczba tablic informacyjno-historycznych, które zostały postawione w założeniach dworsko-parkowych;
- liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy.

W ramach priorytetu 3.

- liczba zaktualizowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- liczba spotkań szkoleniowych o tematyce dziedzictwa kulturowego i zabytków, w których uczestniczyli urzędnicy gminni;
- liczba prac nadesłanych w organizowanych konkursach;
- liczba wyświetleń strony internetowej gminy w zakładce poświęconej dziedzictwu kulturowemu;
- liczba zorganizowanych imprez nawiązujących do dziedzictwa niematerialnego;
- wartość finansowa przeznaczona na poczet zrealizowania imprez i festynów;
- liczba turystów odwiedzających gminę.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-financingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są

środki z administracyjnych kar pieniężnych, orzekanych od 1 stycznia 2018 r. na podstawie art. 107a-107d ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie działu IVa Kodeksu postępowania administracyjnego. Wpływami do Funduszu są ponadto nawiązki zasądzone przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wpłaty na Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków będą dokonywane na rachunek bankowy prowadzony przez Bank Gospodarstwa Krajowego. W latach 2018-2020 udzielono 56 dotacji na łączną kwotę 10 mln 440 tys. 400 zł.

Programy MKiDN 2024

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Dzięki Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. W latach 2016-2023 w ramach Programów Ministra na cele kulturalne przekazanych zostało łącznie 3,1 mld zł. Na rok 2024 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. W edycji programu na 2024 r. planowane są dwa terminy naboru – do 31 października 2023 r. na prace planowane do wykonania w 2024 r. oraz do 31 marca 2024 r. na refundację prac, wykonanych w latach 2021-2023. Dokumentem wymaganym na etapie składania wniosku jest skan aktualnego na dzień składania wniosku pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków na prace, będące przedmiotem wniosku.
- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków ma na celu odbudować blask zabytków w całej Polsce. Program realizowany jest poprzez promesy inwestycyjne udzielane przez BGK. Program skierowany jest do jednostek samorządu terytorialnego na bezzwrotne dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. W ramach ogłoszonego Naboru, Wnioskodawcy przysługuje prawo do złożenia maksymalnie dziesięciu wniosków o dofinansowanie, w limicie dofinansowania nieprzekraczającym dla każdego z wniosków 3 500 000 zł. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

Wnioski o dofinansowanie składane są w formie elektronicznej przez aplikację BGK zamieszczoną na stronie internetowej www.bgk.pl.

W ramach programu rządowego Polski Ład Gmina Żuromin otrzymała następujące dotacje:

- remont i konserwacja oszalowań kościoła rzymskokatolickiego p.w. św. Wawrzyńca w Poniatowie - kwota dotacji: 833 000, 00 zł - edycja pierwsza;
- remont i konserwacja kościoła św. Floriana w Chamsku - kwota dotacji: 196 000, 00 zł - edycja druga.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Oferta finansowania NFOŚiGW jest bardzo różnorodna, gdyż możliwość uzyskania dofinansowania obejmuje:

- środki krajowe;
- środki unijne;
- środki norweskie i EOG;
- System Zielonych Inwestycji – GIS;
- państwowe jednostki budżetowe;
- pomoc publiczną;
- wsparcie NFOŚiGW
- pomoc dla sektorów energochłonnych.

W ostatnich latach NFOŚiGW dofinansowywał prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczyły poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych. Dofinansowania otrzymywały również projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych. Obecnie nie są prowadzone nabory, niemniej należy bacznie obserwować stronę internetową NFOŚiGW czy nabory się nie pojawiły. W najbliższym czasie należy spodziewać się nowych konkursów ze względu na priorytetowe działania w obszarze zmian klimatycznych oraz nowych polityk energetycznych.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi nabory wniosków o przyznanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa, będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

Konserwatora Zabytków. Dla wnioskodawców starających się o dotację docelową obowiązuje Regulamin naboru oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu Państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ww. regulamin określa zasady i tryb postępowania przy ubieganiu się o dotację celową na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w tym:

- uprawnionych wnioskodawców;
- koszty kwalifikujące się do dofinansowania;
- warunki udzielania dotacji celowej;
- tryb naboru wniosków;
- kryteria oceny wniosków.

W dniach 1-30 listopada 2023 r. trwał nabór wniosków o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do wykonania w roku 2024.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2024 nie powinna przekraczać 200.000,00 zł.

W projekcie ustawy budżetowej na rok 2024 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2024 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo;
2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczone będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Z budżetu Województwa Mazowieckiego mogą być udzielane dotacje celowe na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach, wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego. Aby wziąć udział w naborze, należy złożyć wniosek wraz z załącznikami za pośrednictwem generatora wniosków w serwisie Witkac (www.witkac.pl). Podmiotem ubiegającym się o dotację może być każdy podmiot będący właścicielem

bądź posiadaczem zabytku, jeżeli posiadanie oparte jest o tytuł prawny do zabytku, wynikający z użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego, albo stosunku zobowiązaniowego, zwany dalej "Wnioskodawcą". O dofinansowanie nie mogą ubiegać się jednostki organizacyjne, o których mowa w art. 72 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

W ramach priorytetu V – Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu (cel szczegółowy 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych) realizowane będą następujące typy projektów:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

Grupa docelowa: mieszkańcy WM, w tym osoby ze specjalnymi potrzebami, użytkownicy – odbiorcy, widzowie instytucji kultury, turyści.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 22 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 5 500 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy rzeczy nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 30 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 11 000 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy rzeczy nieruchomości i podmioty

zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 31 387 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Niniejszy Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł.

Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowić będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej.

W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” to konkurs o wieloletniej tradycji, już od 1975 r. promuje właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych, którzy w sposób wzorowy prowadzą prace budowlane, konserwatorskie, rewaloryzacyjne i adaptacyjne, a także działają systematycznie na rzecz właściwego utrzymania zabytków zgodnie z najwyższymi standardami badawczymi i wykonawczymi. Ma na celu promocję właściwej opieki nad zabytkami – prowadzonych wzorowo prac badawczych, konserwatorskich, rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych, a także systematycznych działań na rzecz właściwego utrzymania zabytków. Nadzór nad Konkursem w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Procedury konkursowe prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs ma charakter otwarty i nieodpłatny, adresowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych. Zgłoszeń obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych mogą dokonywać ich właściciele, posiadacze i zarządcy, a także Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków lub konserwatorzy samorządowi oraz kierownicy delegatur Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków. Nagrodzenie i wyróżnienia otrzymują dyplomy Generalnego Konserwatora Zabytków i tablice „Zabytku Zadbanego” do oznakowania obiektów. Nagrodzone zabytki są prezentowane w dedykowanych wydawnictwach Narodowego Instytutu Dziedzictwa, przekazywanych właścicielom zabytków i przedstawicielom ogólnopolskiego środowiska konserwatorskiego. Rozstrzygnięcie edycji 2023 r. miało miejsce w czerwcu.

XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Miejską niniejszego Programu do końca 2026 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania inwestycyjne dotyczące ochrony zabytków (zabytków będących we własności gminy) powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

Art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Z dniem 31 sierpnia 2023 r. Rada Miejska w Żurominie przyjęła Uchwałę Nr 440/LIX/23 w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Jeden wnioskodawca ma prawo złożyć maksymalnie 2 wnioski na przyznanie dotacji w tym samym roku kalendarzowym. Wnioski o udzielenie dotacji składa się do Burmistrza Gminy i Miasta Żuromin, w terminie do 28 lutego roku, w którym ma być udzielona dotacja. Wyjątek stanowi rok 2023, w którym wnioski należało złożyć w terminie do 31 października 2023 r.

Szacuje się, że w ramach zadań własnych Gminy coroczna kwota na finansowanie zadań wskazanych w GPOnZ wyniesie ok. 20 000,00 – 30 000,00 zł brutto.

Zadania określone w Programie, jak i te związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego wykraczające poza zadania wskazane w GPOnZ realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy i Miasta Żuromin oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do który w sposób szczególny zaliczyć należy:

- szkoły terenu Gminy i Miasta Żuromin;
- Parafię pw. św. Antoniego z Padwy w Żurominie
- Parafię św. Floriana w Poniatowie
- Parafię św. Floriana w Chamsku;
- Żuromińskie Centrum Kultury;
- Starostwo Powiatowe w Żurominie;
- Mazowiecki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Ciechanowie;
- Mazowiecki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy, programie rewitalizacji oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

XII. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
2. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
3. Pobożność maryjna -realizacja przykazania miłości (mps), T. Rutowski, Żuromin 2001.
4. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.
5. Tradycja Mazowska powiat żuromiński przewodnik subiektywny, Mazowieckie Centrum kultury i Sztuki, Warszawa 2012.

Strony internetowe:

www.archiwum.zuromin.ibip.net.pl
www.dir.icm.edu.pl
www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolrzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.maps.mapywig.org

www.ongeo.pl
www.rejestr.io
www.polskaniezwykla.pl
www.zuromin.e-mapa.net
bppultusk.edu.pl
www.niezlomni.com
www.zuromin.ibip.net.pl
www.zuromin.info
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.zabytek.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.polskiezabytki.pl
www.samorzad.nid.pl
www.spis.ngo.pl
www.parafiaponiatowo.pl
www.parafiazuromin.pl
www.zuromin-powiat.pl

XIII. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy i Miasta Żuromin z podziałem na miejscowości	31
Tabela 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	50
Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje	55
Tabela 4. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe	56
Tabela 5. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków	67
Tabela 6. Obiekty zabytkowe należące do własności Gminy Żuromin	73
Tabela 7. Zabytki ujęte w GEZ z wojewódzkiej ewidencji zabytków	74
Tabela 8. Zabytkowe obiekty sakralne	74
Tabela 9. Zabytkowe cmentarze	75
Tabela 10. Zabytkowe kapliczki	76
Tabela 11. Zabytkowe dwory	77
Tabela 12. Zabytkowe parki	78
Tabela 13. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy	87
Tabela 14. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	91

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Żuromin na tle kraju	29
Ryc. 2. Gmina Żuromin na tle gmin powiatu żuromińskiego	30
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Żuromin	31
Ryc. 4. Obszar Gminy i Miasta Żuromin oraz okolic z 1930 r.	40
Ryc. 5. Żuromin w 1921 r.	42
Ryc. 6. Brudnice w 1921 r.	42
Ryc. 7. Chamsk w 1921 r.	43
Ryc. 8. Dębsk w 1921 r.	44
Ryc. 9. Kliczewo Małe w 1921 r.	44
Ryc. 10. Poniatowo w 1921 r.	46
Ryc. 11. Historyczny układ urbanistyczny miasta Żuromin	48
Ryc. 12. Obszary AZP na terenie Gminy i Miasta Żuromin	54
Ryc. 13. Etnograficzna mapa Polski	59
Ryc. 14. Herb Gminy i Miasta Żuromin	66
Ryc. 15. Herb Poniatowa	66
Ryc. 16. Lokalizacja miejscowości, w których znajdują się zabytki rejestrowe	70
Ryc. 17. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków	71

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP	54
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości	56
Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości	73

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Zabytkowe wnętrze kościoła parafialnego p.w. św. Trójcy w Żurominie	51
Fot. 2. Cudowny obraz „Żuromińskiej Pani”	65
Fot. 3. Brama główna cmentarza parafialnego w Poniatowie	76
Fot. 4. Przykład drewnianego budownictwa mieszkalnego w Żurominie	79
Fot. 5. Kościół w Chamsku	80
Fot. 6. Dwór w Chamsku	81
Fot. 7. Park krajobrazowy w Chamsku	81
Fot. 8. Dwór w Kliczewie Małym	82
Fot. 9. Park krajobrazowy w Kliczewie Małym	83
Fot. 10. Kościół w Poniatowie	83
Fot. 11. Park krajobrazowy w Poniatowie	84
Fot. 12. Kościół w Żurominie	85
Fot. 13. Klasztor poreformacki w Żurominie	86
Fot. 14. Ogrodzenie zespołu klasztornego w Żurominie	86

XIV ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres (lokalizacja)	Datowanie	Uwagi
1	Będzimin	Dom drewniany	ul. Główna 10	I. 20, 30-te XX w.	
2	Będzimin	Figura przydrożna	między domami ul. Główna 55 i 57	pocz. XIX w.	
3	Brudnice	Dom murowany	ul. Mostowa 23	1 ćw. XX w.	
4	Brudnice	Dom drewniany	ul. Mostowa 20	ok. 1914 r.	
5	Brudnice	Budynek gospodarczy	ul. Mostowa 20	1 ćw. XX w.	
6	Brudnice	Budynek gospodarczy	ul. Mostowa 20	XIX/XX w.	
7	Brudnice	Młyn wodny	ul. Mostowa 29	1873 r.	wykreślony zarządzeniem nr 147/2019 z dnia 26.07.2019 r.
8	Chamsk	Kapliczka przydrożna	skrzyżowanie ulic Żuromińskiej i Szkolnej	1894 r.	
9	Chamsk	Kościół p.w. św. Florian	ul. Mazowiecka 35	XVI-XVII w., 1817- 1819 r.	rejestr: A-94, 1961-12-08
10	Chamsk	Dwór w zespole dworsko - parkowym	ul. Parkowa 1	XIX w.	rejestr: A- 244, 1981-10- 15
11	Chamsk	Park w zespole dworsko - parkowym	ul. Parkowa 1	k. XIX w.	rejestr: A- 244, 1981-10- 15
12	Cierpigórz	Dom drewniany	4	1 ćw. XX w.	
13	Cierpigórz	Dom drewniany	20	I. 20, 30-te XX w.	
14	Cierpigórz	Kapliczka przydrożna	22	1898 r.	
15	Dąbrowa	Dom murowany	30	1 ćw. XX w.	
16	Dąbrowa	Kapliczka przydrożna	-	1866 r.	
17	Dąbrowice	Dom murowany	3	XIX/XX w.	
18	Dąbrowice	Dom murowany	31	XIX/XX w.	
19	Dębsk	Dom drewniany	ul. Centralna 94 (d. Dębsk 15)	1 ćw. XX w.	
20	Dębsk	Dom drewniany	ul. Centralna 96 (d. Dębsk 16)	I. 20, 30-te XX w.	
21	Dębsk	Dom drewniany	ul. Centralna 104 (d. Dębsk 20)	1 ćw. XX w.	
22	Dębsk	Dom drewniany	ul. Centralna 106 (d. Dębsk 21)	1 ćw. XX w.	
23	Dębsk	Budynek gospodarczy	ul. Centralna 108 (d. Dębsk 22)	XIX/XX w.	
24	Dębsk	Dom drewniany	ul. Centralna 124 (d. Dębsk 28)	1 ćw. XX w.	
25	Dębsk	Budynek gospodarczy	Obok nr ul. Centralna 108	XIX/XX w.	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

			(d. Dębsk 69)		
26	Dębsk	Dom drewniany	ul. Centralna 75 (d. Dębsk 80)	1 ćw. XX w.	
27	Dębsk	Budynek szkoły	ul. Szkolna 105A (d. Dębsk 105 A)	1914 r.	
28	Kliczewo Duże	Dom drewniany	ul. Wspólna 7 (dawniej Kliczewo Duże 39)	1 ćw. XX w.	
29	Kliczewo Małe	Dwór w zespole dworsko - parkowym	22	XIX w.	rejestr: A-234, 1981-10-08
30	Kliczewo Małe	Park w zespole dworsko - parkowym	22	XIX w.	rejestr: A-234, 1981-10-08
31	Kliczewo Małe	Dom drewniany	ul. Szkolna 15 (d. Kliczewo Małe 5)	I. 20, 30-te XX w.	
32	Kliczewo Małe	Dom drewniany	ul. Szkolna 23 (d. Kliczewo Małe 8)	I. 20, 30-te XX w.	
33	Kliczewo Małe	Dom drewniany	ul. Szkolna 4 (d. Kliczewo Małe 19)	1 ćw. XX w.	
34	Kliczewo Małe	Dom drewniany	ul. Wspólna 12 (d. Kliczewo Małe 24)	1 ćw. XX w.	
35	Kosewo	Dom murowany	ul. Dębowa 52/54 (d. Kosewo 40)	I. 20, 30-te XX w.	
36	Kosewo	Kapliczka przydrożna	-	2 poł. XIX w.	
37	Olszewo	Kapliczka przydrożna	-	1866 r.	
38	Olszewo	Dom drewniany	ul. Żuromińska 36 (d. Olszewo 34)	1 ćw. XX w.	
39	Poniatowo	Park w zespole dworsko - parkowym	ul. Parkowa 30	XIX w.	rejestr: A-233, 1981-10-08
40	Poniatowo	Plebania	ul. Rynek 21A	XVI-XVIII w.	
41	Poniatowo	Kościół p.w. św. Wawrzyńca	ul. Rynek 21B	XVI-XVII w., ok. 1804 r.	rejestr: A-95, 1961-12-19
42	Poniatowo	Dzwonnica	ul. Rynek 21B	2 poł. XIX w.	
43	Poniatowo	Kapliczka przydrożna	ul. Rynek	1839 r.	
44	Poniatowo	Cmentarz parafialny	-	k. XIX w.	
45	Poniatowo	Dom drewniany	ul. Zwycięstwa 41 (d. Poniatowo 12)	I. 20, 30-te XX w.	
46	Wiadrowo	Dom drewniany	ul. Wincentego Witosa 42 (d. Wiadrowo 42)	I. 20, 30-te XX w.	wykreślony zarządzeniem nr 157/2023 z dnia 24 lipca 2023 r.
47	Wółka Kliczewska	Dom murowany	ul. Szreńska 12 (d. Wółka Kliczewska 12)	XIX/XX w.	
48	Żuromin	Kościół p.w. św. Trójcy	ul. Kościuszki 3	XVIII w.	rejestr: A-96, 1961-12-19
49	Żuromin	Klasztor	ul. Kościuszki 3	XVIII w.	rejestr: A-96, 1961-12-19
50	Żuromin	Ogrodzenie	ul. Kościuszki 3	XVIII w.	rejestr: A-96, 1961-12-19

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

51	Żuromin	Dom murowany	ul. Kościuszki 30	ok. 1925 r.	
52	Żuromin	Dom murowany	ul. Kościuszki 36/38	pocz. XX w.	
53	Żuromin	Dom drewniany	ul. Kościuszki 40/42	pocz. XX w.	
54	Żuromin	Dom drewniany	ul. Kościuszki 44/46	pocz. XX w.	
55	Żuromin	Dom drewniany	ul. Kościuszki 48	pocz. XX w.	
56	Żuromin	Dom drewniany	ul. Kościuszki 70	ok. 1920 r.	
57	Żuromin	Cmentarz parafialny	ul. Lidzbarska	pocz. XX w.	
58	Żuromin	Dom drewniany	ul. Lidzbarska 1A	pocz. XX w.	
59	Żuromin	Dom drewniany	ul. Lidzbarska 1B	pocz. XX w.	
60	Żuromin	Dom drewniany	ul. Mławska 13a	ok. 1930 r.	
61	Żuromin	Dom drewniany	ul. Mławska 22	poł. XIX w.	
62	Żuromin	Dom drewniany	ul. Mławska 25	pocz. XX w.	wykreślony zarządzeniem nr 246/2022 z dnia 03 listopada 2022 r.
63	Żuromin	Dom murowany	ul. Mławska 35	ok. 1935 r.	
64	Żuromin	Dom drewniany	pl. J. Piłsudskiego 8	ok. 1935 r.	
65	Żuromin	Dom murowany	ul. Wetmańskiego bp. 8	ok. 1931 r.	
66	Żuromin	Dom drewniany	ul. Wetmańskiego bp. 51 (d. 53)	pocz. XX w.	
67	Żuromin	Dom drewniany	ul. Wetmańskiego bp. 55B (d. 55)	pocz. XX w.	
68	Żuromin	Dom drewniany	pl. Wolności 6	ok. 1930 r.	
69	Żuromin	Dom murowany	pl. Wolności 24	ok. 1930 r.	
70	Żuromin	Dom drewniany	ul. Zamojskiego 2	pocz. XX w.	
71	Żuromin	Dom drewniany	ul. Zamojskiego 6	ok. 1920 r.	
72	Żuromin	Dom drewniany	ul. Zamojskiego 13	ok. 1910 r.	wykreślony zarządzeniem nr 189/2022 z dnia 24 sierpnia 2022 r.
73	Żuromin	Dom murowany	ul. Zamojskiego 45	ok. 1925 r.	
74	Żuromin	Dom murowany	ul. Zielony Rynek 6	ok. 1910 r.	
75	Żuromin	Cmentarz żydowski	ul. Żeromskiego	k. XIX w.	
76	Żuromin	Historyczny układ urbanistyczny miasta Żuromin (strefa ochrony konserwatorskiej)			

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w obręb. miejsc.	Nr w AZP	Funkcja obiektu-Kultura/chronologia	Uwagi
1	Wiadrowo	38-56	1	3	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
2	Wiadrowo	38-56	2	4	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
3	Wiadrowo	38-56	3	5	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
4	Wiadrowo	38-56	4	6	śląd osadnictwa – okres nowożytny	
5	Wiadrowo	38-56	5	7	osada - okres wpływów rzymskich śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
6	Wiadrowo	38-56	6	8	śląd osadnictwa - epoka kamienia śląd osadnictwa - starożytność	
7	Dąbrowice	39-54	1	5	śląd osadnictwa – późne średniowiecze	
8	Dąbrowice	39-54	2	6	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność	
9	Dąbrowice	39-54	3	7	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność	
10	Raczyny	39-54	1	8	śląd osadnictwa - epoka brązu śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność	
11	Raczyny	39-54	2	9	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność	
12	Raczyny	39-54	3	10	śląd osadnictwa – średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność	
13	Rzęzawy	39-55	1	1	osada – późne średniowiecze osada - nowożytność	
14	Brudnice	39-55	2	2	śląd osadnictwa – późne średniowiecze/ nowożytność	
15	Raczyny	39-55	1	4	chałupa kryta strzechą – nowożytność XVIII w.	
16	Raczyny	39-55	2	5	śląd osadnictwa - górny paleolit osada - epoka brązu- Ha osada – wczesne średniowiecze XI-XII w. osada – późne średniowiecze XIII-XIV w. XV-XIX w.	
17	Raczyny	39-55	3	6	śląd osadnictwa – późne średniowiecze, nowożytność	
18	Raczyny	39-55	4	7	śląd osadnictwa - nowożytność	
19	Rozwozin	39-55	1	8	śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność	
20	Poniatowo	39-55	3	10	osada – późne średniowiecze/ nowożytność	
21	Poniatowo	39-55	1	11	kościół - nowożytność 1805 r.	
22	Poniatowo	39-55	2	12	kapliczka - nowożytność 1893 r.	
23	Poniatowo	39-55	6	13	osada – późne średniowiecze/ nowożytność	
24	Poniatowo	39-55	7	14	osada – późne średniowiecze/ nowożytność	
25	Żuromin	39-55	2	15	osada – późne średniowiecze/ nowożytność	
26	Brudnice	39-55	3	16	śląd osadnictwa - późne	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

					średniowiecze/nowożytność	
27	Brudnice	39-55	1	17	młyn - nowożytność XIX w.	
28	Brudnice	39-55	4	18	śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – średniowiecze/nowożytność	
29	Brudnice	39-55	5	19	cmentarzysko (?) - kultura przeworska B	
30	Poniatowo	39-55	4	20	osada – późne średniowiecze XII-XIV w.	
31	Poniatowo	39-55	5	21	śląd osadnictwa – późne średniowiecze/ nowożytność XV/XVI w.	
32	Brudnice	39-55	6	22	śląd osadnictwa – późne średniowiecze/ nowożytność XV/XVI-XVII w.	
33	Brudnice	39-55	7	23	śląd osadnictwa – późne średniowiecze/ nowożytność XV/XVI-XVII w.	
34	Brudnice	39-55	8	24	osada – wczesne średniowiecze XI-XII w. osada – późne średniowiecze/nowożytność XV/XVI-XVII w.	
35	Brudnice	39-55	9	25	osada – późne średniowiecze/ nowożytność XV-XVIII w.	
36	Rozwozin	39-55	2	26	śląd osadnictwa - nowożytność XVI-XIX w.	
37	Rozwozin	39-55	3	27	śląd osadnictwa – średniowiecze- nowożytność	
38	Żuromin (?)	39-56	1	1	znal. Luźne - młodsza epoka kamienia	
39	Franciszkowo (?)	39-56	1	2	znal. Luźne - neolit	
40	Dąbrowa	39-56	1	3	osada - średniowiecze/nowożytność	
41	Cierpigórz	39-56	1	4	śląd osadnictwa - nowożytność	
42	Kosewo	39-56	1	5	śląd osadnictwa - starożytność	
43	Kosewo	39-56	2	6	osada - średniowiecze/nowożytność	
44	Kliczewo Duże	39-56	1	7	śląd osadnictwa - średniowiecze/ okr. Wpływów rzymskich	
45	Olszewo	39-56	1	8	śląd osadnictwa - starożytność/ wczesna epoka żelaza (?)	
46	Olszewo	39-56	2	9	osada - średniowiecze/nowożytność	
47	Kliczewo Duże	39-57	1	41	osada – wczesne średniowiecze XII-XIII w. osada - nowożytność XVI w. (?)	
48	Kliczewo Duże	39-57	2	42	śląd osadnictwa - średniowiecze	
49	Kliczewo Duże	39-57	3	43	śląd osadnictwa - nowożytność	
50	Kliczewo Duże	39-57	4	44	śląd osadnictwa - nowożytność	
51	Kliczewo Duże	39-57	5	45	śląd osadnictwa - średniowiecze	
52	Wólka Kliczewska	39-57	2	46	śląd osadnictwa - nowożytność	
53	Wólka Kliczewska	39-57	3	47	śląd osadnictwa - nowożytność	
54	Wólka Kliczewska	39-57	4	48	śląd osadnictwa - średniowiecze	
55	Wólka Kliczewska	39-57	5	49	śląd osadnictwa – średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność	
56	Wólka Kliczewska	39-57	6	50	śląd osadnictwa - średniowiecze	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Żuromin na lata 2024-2027

57	Młudzyn	40-55	1	7	ślad osadnictwa - nowożytność	
58	Młudzyn	40-55	2	9	osada - nowożytność	
59	Młudzyn	40-55	3	10	ślad osadnictwa – późne średniowiecze ślad osadnictwa - okres nowożytny	
60	Młudzyn	40-55	4	11	ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
61	Chamsk	40-56	3	1	osada - od XIV w.	
62	Chamsk	40-56	4	2	znal. Luźne - starożytność/ neolit (?)	
63	Dębsk	40-56	1	3	osada - od XV w.	
64	Dębsk	40-56	2	4	znal. Luźne - młodsza epoka kamienia	
65	Dębsk (?)	40-56	3	5	znal. Luźne - neolit/ wczesna epoka brązu	
66	Chamsk	40-56	1	7	osada - wczesna epoka żelaza	
67	Chamsk	40-56	2	8	punkt osadn. – starożytność punkt osadn. – okres nowożytny	
68	Dębsk	40-56	4	9	cmentarzysko - wczesna epoka żelaza	
69	Wólka Kliczewska	40-57	1	1	osada - wczesna epoka żelaza punkt osadn. – okres wpływów rzymskich punkt osadn. – XVI-XVIII w.	
70	Nadratowo-Stare Bieńki	40-57	1	2	punkt osadn - starożytność (okres wpływów rzymskich?) osada (?) - wczesna epoka żelaza cmentarzysko (?) – wczesna epoka żelaza	
71	Nadratowo-Stare Bieńki	40-57	2	3	osada - XVI-XVIII w.	
72	Nadratowo Nowe	40-57	1	4	punkt osadn. - XVI-XVIII w.	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków